

ПРАВОВИЗНАВСТВО

*Галуцько В.М.,
Зубенко В.В.,
Новікова М.М.,
Стратонов В.М.*

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра історії та теорії права і держави

Галунько В.М.
Зубенко В.В.
Новікова М.М.
Стратонов В.М.

ПРАВознавство

*Навчально-методичний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Херсон
Видавець Грінь Д.С.
2015

УДК 34:378
ББК 67.4
П 685

*Рекомендовано до друку Вченою радою ХДУ
Протокол № 7 від 23 лютого 2015 р.*

*Схвалено науково-методичною радою ХДУ
Протокол № 3 від 17 лютого 2015 р.*

*Розглянуто на засіданні науково-методичної ради факультету:
Протокол № 5 від 24 листопада 2014 р.*

*Обговорено на засіданні кафедри:
Протокол № 7 від 6 листопада 2014 р.*

Рецензенти:

Курило В.І., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор з навчально-наукової роботи правових та соціальних питань НУБіП-України

Боняк В.О., кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Укладачі: Галунько В.М., Зубенко В.В., Новікова М.М., Стратонов В.М.

Галунько В.М., Зубенко В.В., Новікова М.М., Стратонов В.М.

П 685 Правознавство: Навчально-методичний посібник / [В. М. Галунько, В. В. Зубенко, М. М. Новікова, В. М. Стратонов] За заг. ред. д.ю.н., професора В. М. Стратонова. – Херсон: Грінь Д.С., 2015. – 320 с.

ISBN 978-617-7243-95-2

Навчально-методичний посібник

ББК 67.4

ISBN 978-617-7243-95-2

© Галунько В.М., 2015
© Зубенко В.В., 2015
© Новікова М.М., 2015
© Стратонов В.М., 2015

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Навчальна програма курсу “ПРАВознавство”.....	6
Лекційний модуль.....	28
Семінарський модуль.....	263
Модуль самостійної роботи.....	306
Список рекомендованої літератури.....	313

ПЕРЕДМОВА

В сучасних умовах розбудови та перетворень, правова система України повинна базуватися на зміцненні гарантій прав людини і громадянина. Саме тому важливим є підняття на належний рівень правової свідомості і правової культури українського населення. Велике значення в реалізації цього процесу належить правому вихованню і правовій освіті. Без глибоких знань чинного законодавства, прав і свобод людини і громадянина унеможливується процес входження України до Європейської спільноти.

Особливої актуальності вивчення правових знань набуває у зв'язку з реформуванням та розвитком освіти в Україні, в якій одним із стратегічних напрямів розвитку визначається посилення правової підготовки населення. Це обґрунтовується тим, що підвищення рівня правових знань населення України, його правосвідомості і правової культури можливе лише за умови повсякденного, професійно організованого виховання, яке б проводилося з використанням усіх існуючих його форм, однією з яких і виступає правова освіта.

Підготовлений колективом авторів навчальний посібник створений з урахуванням поточного законодавства і має на меті надання допомоги тим хто вивчає право та цікавиться його проблемами.

Метою вивчення навчальної дисципліни **“Правознавство”** є засвоєння студентами основних теоретичних положень і понять національного права України, розуміння ними Конституції та чинного законодавства України, закономірностей побудови правової держави, формування високого рівня правової свідомості та правової культури, вміння тлумачити і правильно застосовувати нормативно-правові акти в практичній діяльності, грамотно оцінювати юридичні факти, вільно орієнтуватись в сучасному правовому полі.

До кожної теми у посібнику надаються плани занять (лекційних, практичних), перелік основних нормативних актів і примірний список

джерел, надається перелік контрольних питань та тем для написання рефератів.

Навчальний посібник призначений для проведення лекційних, семінарських та практичних занять з предмету “Правознавство”. Зміст посібника побудований відповідно до навчальної програми вищих навчальних закладів IV рівня акредитації. За основу взято прогресивні напрацювання провідних учених-правників, новітнє вітчизняне законодавство та авторські розробки авторів упорядників.

Колектив авторів

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ “ПРАВознавство”

Основною метою вивчення студентами курсу “Правознавство” є досягнення ними правових знань, формування нового, вищого рівня правової свідомості та правової культури, розвитку навичок самостійної роботи з правовою літературою для подальшого використання необхідної інформації.

Завдання даного курсу полягає у тому, щоб майбутні спеціалісти оволоділи необхідними правовими знаннями, виявляли інтерес до правових аспектів майбутньої діяльності, повагу до норм права, суспільно – політичну активність, переконання в дотриманні принципів моралі та права; допомогти студентам сформувати відповідний рівень правової свідомості, що дозволить їм орієнтуватися у суспільних відносинах, які регулюються та охороняються правом, діяти відповідно до закону в процесі їхнього життя, дбайливо ставитися до власності, землі, природи, вміння вірно застосовувати діюче законодавство.

Завдання курсу

теоретичні:

- надання студентам систематичних знань з юридичних наук;
- виховання в них поважного ставлення до Конституції, законів та підзаконних актів України;
- засвоєння специфічної фахової термінології, певного правового мінімуму знань з конституційного, цивільного, трудового, сімейного, земельного, фінансового, адміністративного, кримінального права.

практичні:

- навчити використовувати нормативно-правову базу;
- аналізувати особливості та тенденції державно-правових явищ.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- сутність права, основні закономірності виникнення держави і права, особливості формування держави;

- виникнення юридичного права, типи держави і права, характеристику внутрішніх і зовнішніх напрямів діяльності (функцій) держави;

- співвідношення громадянського суспільства і правової держави;

- поняття права та його ознаки, функції і принципи;

- загальну характеристику основних галузей права України та реалізацію норм права;

- правовий режим точного виконання чинних законів усіма суб'єктами права, за якого забезпечуються права і виконуються обов'язки людиною, державою і громадянським суспільством (законність);

- поняття і види правосвідомості та правової культури, юридичної відповідальності;

- основи конституційного права України як провідної галузі національного права України;

- поняття муніципального права;

- поняття цивільного права, зобов'язального права, права власності;

- предмет і систему трудового права, його основні принципи, суб'єкти;

- систему законодавства про охорону навколишнього природного середовища та його загальну характеристику;

- загальну характеристику земельного права, поняття, відносини та предмет правового регулювання;

- основи адміністративного та кримінального законодавства;

- поняття фінансового права та банківської системи;

- організацію судової системи та правоохоронних органів України;

- порядок вирішення господарських спорів;

- розгляд цивільних, адміністративних, кримінальних справ;

- поняття міжнародного права.

вміти:

- тлумачити та застосовувати діюче законодавство під час розв'язання правових ситуацій;

- у доступній формі висвітлювати історію виникнення держави і права, розкривати поняття держави, права, правотворчості, правореалізації, законності та правопорядку, правомірної і протиправної поведінки, юридичної відповідальності;

- орієнтуватися та використовувати на практиці нормативно - правові документи у різних галузях права;

- аналізувати тенденції юридичної практики та оцінювати їх з точки зору відповідності закону.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ЗНАТЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО. ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Тема 1. Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм.

Основні теорії походження держави. Поняття й ознаки держави. Поняття функцій держави. Внутрішні й зовнішні функції держави. Класифікація держав за їхньою ознакою (форми правління, державного устрою, політичні режими). Держави, які існували на території України. Державний механізм. Державний апарат. Правова держава: поняття та її ознаки, шляхи формування правової держави в Україні.

Тема 2. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права.

Основні значення терміна “право”. Право у загальносоціальному розумінні. Право як об'єктивна категорія, його поняття та співвідношення з іншими основними видами соціальних норм. Основні ознаки, властивості, характерні риси права. Зв'язок права і держави. Суб'єктивне право та його співвідношення з правом в об'єктивному розумінні. Поняття та основні ознаки, що

характеризують норми права. Структура правової норми: диспозиція, гіпотеза, санкція. Співвідношення структури норм права та структурних частин нормативного акта. Основні галузі права та загальна характеристика їхнього змісту та джерел.

Тема 3. Конституційне право як провідна галузь національного права України. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система в Україні.

Конституційне право як провідна галузь національного права України. Історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні. Загальні засади демократичного конституційного ладу України. Поняття та форми здійснення народовладдя в Україні. Поняття та види референдумів. Виборче право та законодавство. Виборча система в Україні. Поняття територіального устрою України.

Тема 4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадянина України, гарантії їх дотримання. Загальна характеристика системи органів державної влади.

Громадянство України як інститут конституційного права. Конституційна система прав, свобод та обов'язків громадян України та гарантії їх дотримання. Загальна характеристика конституційно – правового статусу Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні, судової влади. Порядок внесення змін і введення в дію Конституції України.

Тема 5. Система та джерела адміністративного права України. Адміністративні правовідносини.

Державне управління (здійснення виконавчої влади) як державно-правова категорія та його місце в системі соціального управління. Поняття адміністративно-правових відносин та адміністративного права. Адміністративний примус у системі методів державного управління. Адміністративно-деліктне право як підгалузь

адміністративного права. Адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності. Підстави адміністративної відповідальності. Характеристика адміністративного правопорушення. Види адміністративних стягнень та їхній зміст. Система адміністративних правопорушень. Органи, що розглядають справи про адміністративні правопорушення. Адміністративні правопорушення в системі торгівлі і громадського харчування. Поняття, підстави і умови правомірності безпосереднього адміністративного примусу. Система та види заходів безпосереднього адміністративного примусу.

Тема 6. Основні поняття і система кримінального права України.

Поняття і структура кримінального права. Підстави кримінальної відповідальності. Поняття злочину, характеристика складу злочину як його юридичного вираження. Об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона злочину. Обставини, що виключають суспільну небезпеку і протиправність діяння (необхідна оборона, крайня необхідність). Стадії розвитку умисного злочину. Співучасть у злочині. Покарання, його мета. Види покарань. Обставини, що пом'якшують відповідальність. Обставини, що обтяжують відповідальність. Особлива частина кримінального права. Класифікація злочинів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОСНОВИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Тема 1. Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини.

Поняття цивільного права. Цивільно-правові відносини: майнові відносини, особисті немайнові відносини. Метод цивільно-правового регулювання. Об'єкти цивільно-правових відносин. Джерела та система цивільного права. Цивільно-правові угоди (правочини). Представництво в цивільному праві. Умови дійсності цивільно-правових угод. Форма угод: усна та письмова, їхні різновиди. Правові аспекти додержання відповідної форми угоди. Визнання угоди

недійсною та правові наслідки виконання недійсної угоди. Види недійсних угод. Поняття представництва. Сфера та межі дії представництва (представника). Доручення. Форма і строк доручення.

Тема 2. Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.

Відносини власності: поняття та зміст права власності. Види форм власності. Момент набуття права власності. Суб'єкти права власності. Захист права власності. Віндикаційний та негаторний позови. Право володіння чужим майном. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності. Об'єкти та суб'єкти права інтелектуальної власності. Особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності.

Тема 3. Зобов'язальне право. Окремі види договорів.

Поняття цивільно-правового зобов'язання. Суб'єкт, предмет та підстави виникнення зобов'язань. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення зобов'язань. Види зобов'язань (договорів). Процес (порядок) укладання договору. Загальні умови виконання зобов'язань. Способи забезпечення виконання зобов'язань: неустойка, застава, порука, завдаток, гарантія. Припинення зобов'язань, способи припинення зобов'язань. Поняття, підстави та умови відповідальності за порушення зобов'язань. Види цивільно-правової відповідальності.

Тема 4. Поняття трудового права. Трудовий договір.

Поняття трудового права та трудових правовідносин. Характеристика суспільних відносин, що формують предмет трудового права України. Особливості методу трудового і права України. Джерела трудового права. Колективний договір як джерело та інститут трудового права: поняття, зміст та порядок укладання. Поняття та умови трудового договору і порядок їхнього встановлення. Порядок укладення трудового договору; документи, необхідні для прийому на роботу. Форма трудового договору. Види трудових договорів; контракт як різновид трудового договору. Види

(типологія) змін трудових праввідносин. Умови, за якими визначається характер змін трудового договору. Переведення працівника на іншу роботу. Переміщення працівника на інше робоче місце. Продовження роботи в нових істотно змінених умовах.

Тема 5. Робочий час та час відпочинку. Оплата праці.

Поняття робочого часу. Робочий день. Види робочого часу. Скорочений робочий час, неповний робочий час. Режим та облік робочого часу. Види режиму робочого часу. Види робочого тижня. Робота за змінами. Графік змінності. Пенормований робочий день. Робота в нічний час. Надурочні роботи. Поняття та види часу відпочинку. Щоденний та щотижневий відпочинок. Святкові і неробочі дні. Відпустки: поняття та їх види. Щорічні відпустки. Інші види відпусток.

Тема 6. Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори.

Поняття та зміст трудової дисципліни. Трудова дисципліна, внутрішній трудовий розпорядок як особлива частина правопорядку. Нормативні акти, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і трудову діяльність. Основні обов'язки працівників. Стимулювання за трудовим правом. Заходи заохочення. Інші заходи стимулювання, переваги і пільги. Заохочення за особливі трудові заслуги. Дисциплінарна відповідальність. Система заходів впливу, що застосовується порушників трудової дисципліни. Підстави дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарний проступок. Кваліфікація дисциплінарних проступків. Дисциплінарні стягнення. Порядок накладання дисциплінарних стягнень. Поняття, підстави і умови матеріальної відповідальності працівників за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації. Відміна матеріальної відповідальності від майнової цивільно-правової відповідальності. Види матеріальної відповідальності та особливості їх застосування. Порядок визначення розміру шкоди і покриття шкоди, заподіяної працівником. Трудові спори: поняття і класифікація. Комісії по трудових спорах: їхня

організація та компетенція. Порядок розгляду трудових спорів у комісіях по трудових спорах. Порядок прийняття, оскарження та виконання рішення комісії по трудових спорах. Розгляд трудових спорів у суді. Справи, що підлягають безпосередньому розгляду в суді. Рішення органів по розгляду трудових спорів про поновлення працівника на роботі та розв'язанні інших, пов'язаних з ним питань. Колективні трудові спори та порядок їхньої вирішення.

Тема 7. Загальна характеристика земельного права. Гарантії прав на землю. Охорона земель.

Загальна характеристика земельного права, його поняття, відносини та предмет правового регулювання. Види земель та їх правовий статус. Права та форми власності на землю. Порядок набуття і реалізації права на землю. Система гарантій прав на землю. Порядок охорони земель. Управління в галузі використання та охорони земель. Відповідальність за порушення земельного законодавства.

Тема 8. Екологічне право та законодавство про охорону навколишнього середовища

Поняття і предмет правового регулювання екологічного права України. Система законодавства про охорону навколишнього природного середовища та його загальна характеристика. Поняття та система екологічних прав та обов'язків громадян. Система прав та обов'язків природокористувачів. Складові природно – заповідного фонду. Правові способи охорони навколишнього природного середовища. Порядок використання та охорони надр. Відповідальність за порушення екологічних норм.

Тема 9. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання.

Поняття і предмет фінансового права України. Система та джерела фінансового права України. Поняття бюджету і бюджетної системи України. Система оподаткування та її значення. Поняття, функції та види податків. Статус платників податків та об'єкти

оподаткування. Особливості оподаткування юридичних та фізичних осіб. Соціальне призначення відповідальності за порушення законодавства про податки.

Тема 10. Поняття, функції та структура банківської системи України.

Поняття банківської системи України. Функції банківської системи України. Дворівневий принцип побудови банківської системи України. Правовий статус Національного банку України. Інструменти регулювання обсягу грошової маси Національним банком України. Правовий статус комерційних банків. Ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові банки. Банківська таємниця.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р.	л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль I												
Змістовий модуль I. Основи знань про державу і право. Галузі публічного права												
Тема 1 Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм.	7	2	2			3						
Тема 2. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права.	7	2	2			3						
Тема 3. Конституційне право як провідна	7	2	2			3						

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
галузь національного права України. Конституційні права, свободи та обов'язки громадянина України, гарантії їх дотримання.												
Тема 4. Загальна характеристика системи органів державної влади.	7	2	2			3						
Тема 5. Система та джерела адмін. права України. Адміністративні правовідносини.	6	2	2			2						
Тема 6. Основні поняття і система кримінального права України.	7	2	2			3						
Разом за змістовим модулем 1	41	12	12			17						
Змістовий модуль 2. Основи приватного права України												
Тема 1. Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини.	7	2	2			3						
Тема 2. Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.	7	2	2			3						
Тема 3. Зобов'язальне право. Окремі види договорів.	7	2	2			3						
Тема 4. Поняття трудового права. Трудовий договір.	7	2	2			3						

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 5. Робочий час та час відпочинку. Оплата праці.	7	2	2			3						
Тема 6. Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори.	7	2	2			3						
Тема 7. Загальна характеристика земельного права. Гарантії прав на землю. Охорона земель.	6	2	2			2						
Тема 8. Екологічне право та законодавство про охорону навколишнього середовища	6	2	2			2						
Тема 9. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання.	7	2	2			3						
Тема 10. Поняття, функції та структура банківської системи України.	6	2	2			2						
Разом за змістовим модулем 2	67	20	20			27						
Усього годин	108	32	32			44						

Змістові модулі навчальної дисципліни

Модуль 1.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ЗНАТЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.

ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ЛЕКЦІЙНИЙ МОДУЛЬ

1. Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм. (2 год.).

2. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права. (2 год.).

3. Конституційне право як провідна галузь національного права України. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система в Україні. (2 год.).

4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадянина України, гарантії їх дотримання. Загальна характеристика системи органів державної влади. (2 год.).

5. Система та джерела адміністративного права України. Адміністративні правовідносини. (2 год.).

6. Основні поняття і система кримінального права України (2 год.).

СЕМІНАРСЬКИЙ МОДУЛЬ

1. Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм. (2 год.)

2. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права. (2 год.)

3. Конституційне право як провідна галузь національного права України. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система в Україні. (4 год.)

4. Система та джерела адміністративного права України. Адміністративні правовідносини. (2 год.)

5. Основні поняття і система кримінального права України. (2 год.)

МОДУЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм. (3 год.).
2. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права. (3 год.).
3. Конституційне право як провідна галузь національного права України. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система в Україні. (3 год.).
4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадянина України, гарантії їх дотримання. Загальна характеристика системи органів державної влади. (3 год.).
5. Стадії розвитку умисного злочину. Співучасть у злочині. Покарання, його мета. Види покарань. Обставини, що пом'якшують відповідальність. Обставини, що обтяжують відповідальність. Класифікація злочинів. (2 год.).
6. Правоохоронна діяльність – державна правомірна діяльність. Органи прокуратури. Напрями наглядової діяльності. Органи внутрішніх справ України. Державна податкова служба. Служба безпеки України. Інші правоохоронні органи України. Поняття виявлення та розслідування злочинів. (3 год.).

Підсумкова тека: письмовий підсумковий тестовий контроль.

МОДУЛЬ 2 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОСНОВИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЙНИЙ МОДУЛЬ

1. Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини. (2 год.).
2. Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності. (2 год.).
3. Зобов'язальне право. Окремі види договорів. (2 год.).
4. Поняття трудового права. Трудовий договір (2 год.).

5. Робочий час та час відпочинку. Оплата праці. (2 год.)
6. Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори. (2 год.)
7. Загальна характеристика земельного права. Гарантії прав на землю. Охорона земель. (2 год.)
8. Екологічне право та законодавство про охорону навколишнього середовища(2 год.)
9. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання. (2 год.)
10. Поняття, функції та структура банківської системи України. (2 год.)

СЕМІНАРСЬКИЙ МОДУЛЬ

1. Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини. (2 год.)
2. Позовна давність. Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності..(2 год.)
3. Зобов'язальне право. Загальні положення про договір. Окремі види договорів. Спадкове право.(2 год.)
4. Поняття трудового права. Трудові правовідносини. Трудовий договір. (4 год.)
5. Робочий час та час відпочинку. Правове регулювання оплати праці. (4 год.)
6. Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори.
7. Земельне законодавство України. Екологічне право як галузь права.
8. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання. Поняття, функції та структура банківської системи України (2 год.)
9. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання.(2 год.)
10. Поняття, функції та структура банківської системи України.(2 год.)

МОДУЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини. (3 год.).
2. Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності. (3 год.).
3. Зобов'язальне право. Окремі види договорів. (3 год.).
4. Поняття трудового права. Трудовий договір (3 год.).
5. Робочий час та час відпочинку. Оплата праці. (3 год.).
6. Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори. (3 год.).
7. Система гарантій прав на землю. Порядок охорони земель. Управління в галузі використання та охорони земель. Відповідальність за порушення земельного законодавства. (2 год.).
8. Складові природно – заповідного фонду. Правові способи охорони навколишнього природного середовища. Порядок використання та охорони надр. Відповідальність за порушення екологічних норм. (2 год.).
9. Статус платників податків та об'єкти оподаткування. Особливості оподаткування юридичних та фізичних осіб. Соціальне призначення відповідальності за порушення законодавства про податки. (3 год.).
10. Правовий статус комерційних банків. Ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові банки. Банківська таємниця. Поняття державного управління та співвідношення його з виконавчою владою. Адміністративні правовідносини. (2 год.).

Підсумкова тека: підсумковий заліковий контроль

Методи навчання.

Комплексне використання різноманітних методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів та методів стимулювання і мотивації їх навчання, сприяє розвитку творчих засад особистості майбутнього фахівця з правознавства з урахуванням індивідуальних особливостей учасників навчального процесу й спілкування.

З метою формування професійних компетенцій широко впроваджуються інноваційні методи навчання, що забезпечують комплексне оновлення традиційного педагогічного процесу. Це, наприклад, робота в малих групах, ситуативне моделювання, опрацювання дискусійних питань, практичні вправи.

Методи контролю.

Педагогічний контроль здійснюється з дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності і системності, всебічності та професійної спрямованості контролю.

Використовуються такі методи контролю (усного, письмового), які мають сприяти підвищенню мотивації студентів-майбутніх фахівців до навчально-пізнавальної діяльності. Відповідно до специфіки фахової підготовки перевага надається усному, письмовому, практичному і тестовому контролю.

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів

Якісними критеріями оцінювання опитування студентів з *теоретичного матеріалу* в усній чи письмовій формі є:

Повнота відповіді або виконання завдання:

- елементарна
- фрагментарна
- повна
- неповна

Рівень сформованості логічних умінь:

- елементарні дії,
- операція, правило, алгоритм,
- правила визначення понять,
- формулювання законів і закономірностей,
- структурування суджень, умовиводів, доводів, описів.

Якісними критеріями оцінювання виконання *практичних завдань* студентами є:

Повнота виконання завдання:

- елементарна
- фрагментарна
- неповна

Критерії оцінювання самостійної роботи студентів

Якісними критеріями оцінювання виконання індивідуальних завдань студентами є:

1. Повнота виконання завдання:

- елементарна
- фрагментарна
- повна
- неповна

2. Рівень самостійності студента

- під керівництвом викладача
- консультація викладача
- самостійно

3. Сформованість навчально-інформаційних умінь (роботи з підручником, володіння різними способами читання, складання плану, рецензій, конспекту, вміння користуватися бібліотекою, спостереження, експеримент тощо)

4. Сформованість навчально-інтелектуальних умінь (визначення понять, аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація, узагальнення, абстрагування, вміння відповідати на запитання, виконувати творчі завдання тощо);

5. Рівень сформованості фахових методичних умінь (вміння застосовувати на практиці набуті знання):

- низький – володіння умінням здійснювати первинну обробку навчальної інформації без подальшого її аналізу;
- середній – уміння вибирати відомі способи дій для виконання фахових завдань;
- достатній – застосовує набуті знання у стандартних практичних ситуаціях;
- високий – володіння умінням творчо-пошукової діяльності.

Критерії оцінювання самостійної роботи студентів

За шкалою ECST	Сума балів	Оцінка за нац. шкалою	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
1	2	3	4
A	90-100	5	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Завдання відзначається повнотою виконання без допомоги викладача. ▪ Визначає рівень поінформованості, потрібний для прийняття рішень. Вибирає інформаційні джерела, адекватні цілі проекту. ▪ Користується широким арсеналом засобів доказу своєї думки, вирішує складні проблемні завдання методичного характеру; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозування педагогічних явищ; уміє ставити та розв'язувати проблеми ▪ Робить висновки і приймає рішення у ситуації невизначеності. Володіє уміннями творчо-пошукової діяльності.
B	82-89	4	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Завдання – повні, з деякими огріхами, виконані без допомоги викладача. ▪ Планує інформаційний пошук; володіє способами систематизації інформації; ▪ Використовує загальновідомі доводи у власній аргументації, здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу; виконує дослідницькі завдання, але потребує консультації викладача. ▪ Робить висновки і приймає рішення у ситуації невизначеності. Володіє уміннями творчо-пошукової діяльності.
C	74-81	4	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Завдання відзначається неповнотою виконання без допомоги викладача. ▪ Інтерпретує отриману інформацію у контексті своєї діяльності. Критично ставиться до отриманої інформації; наводить аргументи ▪ Студент може зіставити, узагальнити, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних педагогічних ситуаціях.
D	64-73	3	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Завдання відзначається неповнотою виконання за консультацією викладача. ▪ Застосовує запропонований вчителем спосіб

Продовження таблиці

1	2	3	4
			<p>отримання інформації з декількох джерел; має фрагментарні навички в роботі з підручником, науковими джерелами; має стійкі навички роботи з конспектом.. Усвідомлює, якою інформацією з питання він володіє, а якою – ні;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Може аналізувати навчальний матеріал, порівнювати і робити висновки, може самостійно оволодіти більшою частиною навчального матеріалу. ▪ Вибирає відомі способи дії для виконання фахових методичних завдань.
E	60-63	3	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Завдання відзначається фрагментарністю виконання за консультацією викладача або під його керівництвом. ▪ Усвідомлює недостатній обсяг інформації. Застосовує запропонований викладачем спосіб отримання інформації з одного джерела; має фрагментарні уявлення про роботу з науковим джерелом. ▪ Демонструє розуміння отриманої інформації. Демонструє розуміння висновків з певного питання. Відсутні сформовані уміння та навички. ▪ Володіє умінням здійснювати первинну обробку навчальної інформації без подальшого її аналізу.
FX	35-59	2	<p>Завдання відзначається фрагментарністю виконання під керівництвом викладача. Необхідні практичні уміння роботи не сформовані, більшість передбачених навчальною програмою навчальних завдань не виконано.</p>

Критерії оцінювання знань студентів на заліку

Характеристики критеріїв оцінювання знань	За державною (національною) шкалою	За шкалою ECST	Сума балів
Характеризується знаннями суттєвих ознак, понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними. Студент самостійно засвоює знання у стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, синтезом, узагальненням, порівнянням, абстрагуванням), уміє робити висновки, виправляти допущені помилки. навчальна діяльність позначена уміннями самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особистісну позицію.	Зараховано		90-100 82-89 74-81 64-73 60-63
Незнання значної частини навчального матеріалу, суттєві помилки у відповідях на питання, невміння застосувати теоретичні положення при розв'язанні практичних задач.	Незараховано з можливістю повторного складання заліку	FX	35-59
Незнання значної частини навчального матеріалу, суттєві помилки у відповідях на питання, невміння орієнтуватися при розв'язанні практичних задач, незнання основних фундаментальних положень.	Незараховано з обов'язковим повторним вивченням навчальної дисципліни	F	35-59

ЛЕКЦІЙНИЙ МОДУЛЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ЗНАНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО. ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Тема 1: Сучасне вчення про державу.

ПЛАН

- 1.1. Поняття, ознаки, сутність та функції держави
- 1.2. Теорії походження держави та її історичні типи.
- 1.3. Державна влада та механізм її реалізації. Форма держави
- 1.4. Поняття правової держави та громадянського суспільства.

1. Поняття, сутність та функції держави.

Держава це основний інститут політичної системи, що здійснює управління суспільством і виступає універсальною політичною формою його організації

Універсальність держави полягає в наступному:

а) можливість управляти соціально неоднорідним суспільством (підвищення податків з заможних, дотації малозабезпеченим - допомога багатодітним, допомога по безробіттю, субсидії на газ тощо);

б) наявність спеціальних органів що забезпечують реалізацію політичної влади. За допомогою цих органів забезпечується державний примус, здійснюється надання своїм інтересам загальнообов'язкового характеру (ограни влади, виконавчо-розпорядчі органи, судові органи);

в) головне, центральне місце в політичній системі.

Термін «державна» має багато значень, виступаючи синонімом понять “країна”, “нація”, “механізм управління суспільством” тощо. Це обумовлене: суб'єктивним поглядом науковців на державу як явище; часом, в який здійснювався науковий пошук; складністю явища, що вивчається.

Держава володіє низкою притаманних тільки їй **ознак**, що

відрізняють її від інших проявів організації суспільства:

1. Суверенітет - це верховенство державної влади всередині країни і її незалежність в зовнішньополітичній сфері. У зв'язку з цим суверенітет поділяють на внутрішній і зовнішній;

2. Відокремлена територія (територія - це частина земної кулі, відділена кордонами, що поділяється всередині країни адміністративно-територіальними одиницями);

3. народ – сукупність індивідів, що об'єднані правовим зв'язком з державою. Правовий зв'язок між людиною та державою має назву *громадянство* (або *підданство* – у монархіях);

4. публічна влада (влада відокремлена від народу, стоїть над ним), яка має свій апарат у вигляді державних органів та органів державного примусу (армія, поліція тощо), що відповідно до закону мають право застосовувати примус.

5. право (обов'язкові правила поведінки, встановлені і охоронювані державою);

6. система оподаткування (встановлюється для утримання державного апарату, для регулювання суспільних відносин між різноманітними верствами суспільства та їх відносинами (медицина, навчання, пенсії, допомога малозабезпеченим, субсидії, дотації));

7. грошова система – валюта, що діє на території держави;

8. державні символи – це закріплені в законодавстві країни офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які в лаконічній формі виражають одну або декілька ідей політичного чи історичного характеру та символізують суверенітет держави: герб, гімн, прапор. В окремих країнах державними символами можуть також виступати девіз (Франція), державна печатка (Австрія, Болгарія), колір, квітка, тварина та птах (Непал).

На підставі ознак держави визначимо, що **держава** – це політико-територіальна організація суспільства, яка має апарат влади та право, за допомогою яких робить свої веління загальнообов'язковими для всього населення країни.

Сутність держави – це внутрішній зміст її діяльності, що

виражає єдність загально соціальних і класових інтересів громадян. З моменту виникнення держави визначилися два її аспекти: *класовий* – захист інтересів економічно пануючого класу та *загальносоціальний* – захист інтересів всього суспільства, забезпечення суспільного блага, підтримання правопорядку тощо.

Функції держави - це основні напрямки державної діяльності, що характеризують її призначення в суспільстві.

В залежності від сфери застосування функції поділяються на зовнішні та внутрішні.

До *зовнішніх функцій* держави можна віднести функцію забезпечення безпеки держави (захист від нападу ззовні), міжнародного співробітництва (у політичній, економічній, культурній, спортивній галузях).

Внутрішні функції спрямовані на вирішення внутрішніх завдань, зокрема сюди слід віднести: *економічну* (формування та виконання бюджету, виконання програм економічного розвитку), *соціальну* (забезпечення гідного рівня людського життя), *правозахисну* (конституційне закріплення прав та свобод, розвиток та забезпечення дієвості правоохоронних та правозахисних органів), *фінансового контролю* (стягнення податків, здійснення фінансового моніторингу), *охорони правопорядку* (притягнення до юридичної відповідальності правопорушників, забезпечення дотримання законності), *культури* (розвиток та забезпечення безперервної освіти, охорона та підтримання створення культурної спадщини), *екологічну* (збереження природних ресурсів, регулювання процесів користування ними) тощо.

В залежності від тривалості функції можуть бути *постійними* і *тимчасовими*.

2. Теорії походження держави та її історичні типи.

У зв'язку з тим, що держава є надзвичайно складним явищем, вчені всіх епох намагалися з'ясувати причини її виникнення. Існують десятки теорій походження держави. Розглянемо найвідоміші з них.

Теорії походження держави

-*патріархальна* (Аристотель, Р. Філмер) держава виникає як результат розвитку родини через об'єднання родин у племена, племен у союзи;

-*теологічна/релігійна* (Фома Аквінський, Ж. Марітен) – держава створена Богом і відповідно влада над суспільством також має божественне походження;

-*договірна/природно-правова* (Епікур, Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Гроцій, Ж.-Ж. Руссо) – держава виникає з угоди між правителем та підданими, що укладається з метою забезпечення порядку та організації суспільного життя;

-*теорія насильства* (Є. Дюринг, К. Каутський, Л. Гумплович) – виникнення держави обумовлене необхідністю застосування насильства під час постійної війни родів між собою, шляхом завоювання одних іншими;

-*органічна теорія* (Г. Спенсер) – держава за своєю сутністю схожа на біологічний організм, який народжується, зростає, ускладнюється, сильнішає, старіє та вмирає;

-*психологічна теорія* (Цицерон, З. Фрейд, Н. Маккіавеллі) утворення держави обумовлюється потребою людини в покорі, усвідомленні залежності від сильних, видатних особистостей;

-*расова* (Ф. Ніцше, Ж. Гобіно) – дана теорія тісно переплітається з насильницькою теорією та обґрунтовує походження держави шляхом розподілу суспільства на класи : вищі, нижчі. Нижчі – повинні сліпо підкорятися вищим, а ті в свою чергу панувати над ними, і внаслідок цього праввідношення виникає держава, яка захищає інтереси вищих класів;

-*матеріалістична/класова/марксистська* (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) – базується на тезі про економічні причини (наявність приватної власності) виникнення держави, що породили розпад суспільства на класи з протилежними інтересами;

-*іригаційна теорія* (К. Вітфогель) – держава виникає внаслідок потреби в управліннях для виконання робіт, пов'язаних з

широкомасштабними діями по створенню іригаційних (зрошувальних) каналів для ведення господарства (Міжріччя, Єгипет, Китай);

- *технократична теорія* (Л. Михайловський) держава виникає як результат розвитку техніки, з метою врегулювання відношень між людьми і технікою;

- *космічна теорія* (А. Л. Чижевський, В.І. Вернадський, Тейяр де Шарден) – поява держави зумовлена вторгненням інопланетних цивілізацій, які з приходом на землю заснували власний тип державного управління. Вважається однією з найновіших теорій походження держави;

- *теорія еліт* (Г. Моска, В. Парето) – сутність виникнення держави полягає у боротьбі меншості (еліти), яка знаходиться при владі проти більшості, яка становить домінуючу частину у суспільстві. Прихильники даної теорії визначають необхідність існування еліти, яка є компетентною в управлінні суспільством і може визначити вірний шлях розвитку для суспільства, що їй підкорюється.

Безумовно, кожна теорія – це невід’ємна складова їх сукупності і кожна заслуговує на увагу та прихильність, кожна містить певні неточності та переваги.

Окрім теорій походження держави, науковці намагалися здійснити об’єднання держав за фактором їх еволюції. Таким чином у теорії держави з’явилося поняття **історичного типу** як сукупності держав, що мають схожі риси у процесі свого розвитку. Тип держави характеризується елітою, що знаходиться при владі; формою власності та способами виробництва; системою методів і засобів, за допомогою яких здійснюється захист власності тощо.

Існує декілька основних підходів до визначення типології держави: формаційний, цивілізаційний та технократичний.

Формаційний підхід (К. Маркс) заснований на визначенні типу держави відповідно до способу виробництва (формації). Тобто засіб виробництва є базисом, а держава, право, релігія, мораль, мистецтво

виступають як похідні від базису явища. Відповідно до формаційного підходу розрізняють рабовласницьку, феодальну, буржуазну, соціалістичну держави тощо.

Цивілізаційний підхід (М. Данилевський, А. Тойнбі, О. Шпенглер) визначає основою розвитку людства – розвиток цивілізацій, які мають своєю основою духовні підвалини (релігію, культуру, національну психологію). Відповідно до цього підходу вирізняють єгипетську, китайську, еллінську, західну, православну, мексиканську, мусульманську та інші типи цивілізацій.

Технократичний підхід (Г. Спенсер, Д. Белл) обґрунтовує типології держави відповідно до рівня розвитку технологій. Автори цього підходу визначають три рівні розвитку технологій: аграрний, промисловий (індустріальний) та постіндустріальний (інформаційний).

3. Державна влада та механізм її реалізації. Форма держави.

Влада виступає найважливішою властивістю суспільства і проявляється у всіх його елементах – сім'ї, колективах, організаціях та установах, державі. Її можна визначити як відносини влади-підкорення, які найбільш явно проявляються у формі державної влади.

Державна влада – різновид політичної влади (управління суспільством), що здійснюється державою та її органами, яка відрізняється від інших видів влади такими ознаками: єдність (одна влада), загальність (поширюється на всю територію держави), суверенність (самостійність та незалежність від інших видів влади в державі), організаційне оформлення (наявність організованого державного апарату), наявність органів примусу (армія, поліція, органи контролю та нагляду).

Реалізація державної влади здійснюється через **механізм держави**, який визначається законом, охоплює всі державні органи, установи та підприємства. Всі ці елементи є ієрархічно підпорядкованими (нижчі підпорядковуються вищим) та складаються зі службовців – людей, які професійно займаються управлінською

діяльністю.

Структура механізму держави включає в себе:

1) *державний апарат* – юридично закріплена система всіх органів державної влади, які безпосередньо здійснюють роботу по керуванню суспільством та реалізації державних функцій (*апарат управління*) у тому числі з можливістю застосування державного примусу уповноваженими на те особами (*апарат примусу*). В Україні державний апарат включає в себе Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, суди, прокуратуру;

2) *державні установи та підприємства*, що не володіють владними повноваженнями, але спрямовані на виконання державних функцій у сфері економіки, охорони здоров'я, освіти тощо;

3) *організаційні та фінансові засоби* (державний бюджет).

Характеристика державного апарату України

1. **Президент України** є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. При Президенті України функціонує Адміністрація Президента, яка є допоміжним органом, що складається з кваліфікованих наукових консультантів, політиків, правознавців, економістів. Їхнє завдання полягає в тому, щоб надавати виважені поради Президентові України для винесення рішень, готувати попередньо проекти документів, проводити експертні оцінки отриманих даних щодо соціально-економічного стану суспільства, аналізувати й давати рекомендації для найбільш ефективного вирішення існуючих проблем;

2. **Верховна Рада України** – єдиний орган законодавчої влади, складається з 450 народних депутатів, яких обирають на основі загального, рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням терміном на п'ять років

3. **Кабінет Міністрів України** — відповідно до Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністр кабінету міністрів, міністри.

4. Судова влада України— нарівні з виконавчою та законодавчою гілкою влади є однією з гілок влади відповідно до ст. 6 Конституції України. Органи судової влади здійснюють свої повноваження у межах, встановлених Конституцією України та відповідно до Законів України.

5. Правоохоронні органи - органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, що здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції. Державно-владна діяльність правоохоронних органів виражається в тому, що вони як частина механізму держави мають компетенцію розглядати різного роду юридичні справи і спираються на можливість застосування державного примусу.

У кожній державі існує свій порядок організації і здійснення державної влади. Вивчення цих особливостей призвело до створення уявлення про форму держави.

Форма держави - це засоби організації і здійснення державної влади.

Поняття форми держави складається з характеристики її трьох елементів: форми правління; форми державного устрою; політичного режиму.

Форма правління – організація верховної влади держави, устрій вищих органів державної влади, їх структура та взаємодія між собою.

Визначальним фактором тут є правовий статус глави держави або органу:

1) *монархія* – форма державного правління, за якої відбувається зосередження верховної державної влади в руках одноособового

глави держави, що дісталася йому в спадщину (король, цар, імператор, султан, шах):

а) абсолютна монархія - нічим не обмежена влада монарха, відсутність представницьких органів, характеризується безправ'ям народу;

б) обмежена (конституційна) монархія - влада монарха обмежена конституцією. Ряд питань монарху взагалі невідомі. Відповідно розрізняють:

- дуалістичну монархію - монарх зосереджує в своїх руках виконавчо-розпорядчу владу, формус відповідальний перед ним уряд. Законодавча влада належить парламенту, що підпорядкований монарху;

- парламентську монархію - влада монарха обмежена в усіх сферах здійснення державної влади і він позбавлений права самостійно здійснювати свої повноваження, які збережені за ним формально.

в) теократична монархія - злиття влади релігійного лідера з державною владою (Тибет, Ватикан).

г) виборна монархія - поєднання елементів монархії і республіки. Монарх обирається на певний термін особливою радою з правителів монархічних штатів (наприклад, Малайзія).

2) *республіка* – форма правління, за якої всі вищі органи державної влади обираються народом чи формуються національними представницькими органами:

а) президентська – президент глава держави і глава виконавчої влади, вибори президента відбувається шляхом загального голосування, виконавча влада не відповідальна перед парламентом, формування уряду здійснюється президентом;

б) парламентська – формування уряду парламентом, відповідальність уряду перед парламентом, вибори президента парламентом або зборами виборців;

в) змішана (парламентсько-президентська чи президентсько-парламентська) – формування уряду президентом і парламентом.

подвійна відповідальність уряду (у різних пропорціях в залежності від виду республіки) між парламентом та президентом, обрання президента на загальнодержавних виборах, уряд очолює прем'єр-міністр.

Форма державного устрою - це адміністративно-територіальне влаштування держави, з відповідним розподілом влади.

1. *Унітарні (прости) держави* – форма державного устрою, в якій територія держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (область, провінція, губернія, земля). Ознаки: наявність єдиного центру і єдиної системи органів державної влади; наявність єдиної системи права. Наприклад, Болгарія, Угорщина, Україна, Греція, Польща.

2. *Федеративні (складні)*:

а) Федерация - союз суверенних держав, що передали частину свого суверенітету центральним федеративним органам (Бразилія, Німеччина, США).

б) Конфедерація - союз держав що об'єдналися для досягнення тільки будь-якої певної мети (економіка, війна) (Німецький союз у 1815-1866 роках, Об'єднана Арабська Республіка 1958-1961 років, яка розпалася на Сирію та Єгипет, Сенегамбія, яка існувала з 1982 по 1989 роки).

в) імперія – історична форма державного устрою, що представляє собою державу, яка об'єднує інші держави або народи в результаті завоювань або колонізації (Британська імперія, що існувала більше 200 століть і закінчила існування у 1997 році після передачі офіційного володіння над Гонконгом КНР).

Політичний режим - це сукупність прийомів і засобів здійснення державної влади, що характеризують політичну обстановку в країні.

1) *Демократичний режим* характеризується повновладдям народу і гарантованістю прав і свобод громадян.

2) *Консервативний режим* - прийнятність старих принципів, настанов, ворожість до прогресу і перетворень.

3) *Ліберальний режим* - передбачається плюралізм, вільне існування всіх форм власності, надання пріоритету загальнолюдським цінностям.

4) *Радикальний режим* - характеризується докорінними, рішучими заходами, змінами.

5) *Авторитарний режим* - характеризується зосередженням влади в руках однієї людини або правлячої верхівки (хунта, урядова партія), здійсненню репресивного тиску на суспільство, обмеженням прав і свобод громадян (фашизм, тоталітаризм, військово-диктаторський, расистсько-націоналістичний).

4. Поняття правової держави та громадянського суспільства.

Термін “правова держава” виник як реакція на абсолютну монархію, як вимога обмеження діяльності центральних органів влади правом. Філософська основа сучасної правової держави була закладена філософом І. Кантом, який наполягав на узгодженні дій держави з правом, підпорядкованості її дій законам. Уперше термін “правова держава” був застосований німецьким вченим К. Велькером (1813 р.), однак юридично завершене поняття пов’язують з іменем Р. Моля, який ввів його у загальний державно-правовий та політичний обіг.

У сучасному розумінні, **правова держава** – це держава в якій право, закон і влада є невід’ємними атрибутами гарантій прав і свобод людини, де відповідальність особистості і держави є взаємною, а їхні відношення рівноправними.

Ознаки правової держави:

- панування права в усіх сферах суспільного життя (практично всі відношення повинні бути врегульовані нормами права, не повинно бути пробілів);
- відповідність закону праву і його верховенство, законні шляхи прийняття законів та їх зміна;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- нерушимість прав і свобод громадян, їх гарантованість і захист;

- взаємна відповідальність держави і особистості;
- професіоналізм державних органів;
- високий рівень правосвідомості і правової культури кожного члена суспільства;
- наявність ефективних форм контролю та нагляду.

Держава виділилася із суспільства на певному ступені його зрілості і залежить від його розвитку. По мірі розвитку суспільства змінюється й держава, вона стає демократичною, а з появою громадянського суспільства – правовою.

Визначаючи **суспільство** як систему взаємодії людей, які пов'язані між собою інтересами у різних сферах, слід відмітити, що його основними елементами є власність, труд, сім'я.

Громадянське суспільство – це закріплена у праві взаємодія вільних і рівноправних громадян держави та їх добровільно сформованих об'єднань на засадах конкуренції та солідарності, поза впливом держави, яка створює умови для вільного розвитку.

Ознаки громадянського суспільства:

- головна цінність суспільства – людина, її інтереси, права і свободи;
- рівноправність і захищеність усіх форм власності;
- економічна свобода громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійснення трудової діяльності.
- надійна та ефективна система соціального захисту.
- гарантії реалізації політичних свобод – наявність інститутів і розвиненість механізмів впливу громадян на державну політику.

Тема 2: Основи теорії права

ПЛАН

1. Поняття права, його ознаки, функції та принципи. Джерела права.
2. Система права. Загальна характеристика основних галузей права.
3. Поняття та сутність правовідносин. Правореалізація.
4. Правопорушення та його склад.

1. Поняття права, його ознаки, функції та принципи. Джерела права.

Кожне суспільство має регулювати відносини між людьми, здійснювати охорону і захист таких відносин. Таке регулювання і охорона суспільних відносин здійснюється за допомогою встановлення певних правил поведінки, так званих *соціальних норм*. До системи таких норм відносять мораль, етичні норми, естетичні норми, корпоративні норми, технічні норми, релігійні норми тощо. Норми права посідають серед соціальних норм провідне місце. Таким чином, право, розглядають як загально-соціальне явище (об'єктивне право) і як волевиявлення держави (позитивне право).

Як загальносоціальне явище право характеризується певною свободою й обґрунтованістю поведінки людей, тобто відповідними можливостями суб'єктів суспільного життя, що об'єктивно зумовлені розвитком суспільства, мають бути загальними й рівними для всіх однойменних суб'єктів. З таких позицій існують: права людини; права об'єднань, груп, верств; права нації, народу; права людства.

Позитивне право — це свобода та обґрунтованість поведінки людей, що встановлене державою відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права.

Позитивне право, в свою чергу, поділяють на об'єктивне і суб'єктивне.

Об'єктивним правом називають систему всіх правових приписів, що установлені (санкціоновані), охороняються, захищаються державою, мають загальнообов'язковий характер, с критерієм правомірної чи неправомірної поведінки та існують незалежно від індивідуальної свідомості суб'єкта права.

Суб'єктивне право — це певні можливості, міра свободи, що належить суб'єкту, який сам вирішує, користуватися ними чи ні.

До основних ознак права можна віднести :

а) це система правових норм. Норми права тісно зв'язані між собою, діють у єдності, складаються в правові інститути, підгалузі та галузі, утворюючи систему права.

- б) це правила поведінки загального характеру;
- в) має загальнообов'язковий характер (є обов'язковим для всього населення країни);
- г) формально визначене, тобто закріплене в нормативно-правових актах та інших джерелах права;
- д) установлюється, санкціонується, гарантується (забезпечується) державою та її органами;
- є) у своїй сукупності регулює та охороняє соціальні відносини між людьми;
- ж) забезпечується за допомогою державного примусу.

Функції права — це основні напрями його впливу на суспільні відносини.

Функції права поділяють на загальносоціальні (*гуманістична, організаторсько-управлінська, інформаційна, ціннісно-орієнтувальна, ідеологічна, виховна, гносеологічна*) та спеціальні юридичні (*регулятивна та охоронна*).

Регулятивна функція спрямована на врегулювання суспільних відносин способом закріплення бажаної поведінки в тих або інших галузях чи інститутах права. В середині її виділяють: регулятивно-статичну функцію — це вплив права на суспільні відносини, що закріплює і регулює суспільний порядок у соціально неоднорідному суспільстві у стані спокою; регулятивно-динамічну — вплив права на суспільні відносини, що забезпечує динамічний розвиток громадянського суспільства.

Охоронна функція спрямована на охорону відповідної системи суспільних відносин, на забезпечення їхньої недоторканності з боку правопорушників, на недопущення правопорушень, зменшення або усунення їх із повсякденного життя.

Право має певні напрями впливу і будується на конкретних правових і демократичних засадах (принципах).

Принципи права — це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в

ньому закономірності суспільного життя. Найчастіше принципи права закріплюються у нормах-принципах.

У сучасній юридичній літературі визнають:

- *загальноправові принципи* – пронизують усю систему права, визначають її спрямованість (демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності держави та особи тощо)

- *міжгалузеві* – принципи, що притаманні двом і більше галузям права, наприклад, принцип відкритості судового розгляду застосовується як у кримінальному так і у адміністративному та цивільному процесі;

- *галузеві принципи* – ті, які властиві тільки одній галузі права. Наприклад, принцип розподілу влади на три гілки притаманний конституційному праву;

- *принципи інститутів права* – це принципи, що виступають основою для формування правових інститутів. Наприклад, принцип визнання місцевого самоврядування є основою для існування інституту місцевого самоврядування, принцип подвійного громадянства тощо.

Соціальна цінність і призначення права можуть бути охарактеризовані як здатність служити засобом і метою для задоволення потреб соціальної справедливості, прогресивних інтересів громадян і суспільства в цілому.

Соціальна цінність і соціальне призначення права характеризуються такими його проявами:

а) право визначається як міра свободи й недоторканності людини, окреслює межі свободи, скеровується на виключення із соціального життя свавілля, безконтрольності та беззаконня;

б) право об'єднує в собі загальну волю учасників суспільних відносин, впливає на поведінку й діяльність людей через їхні специфічні інтереси.

в) цінність і призначення права полягає в тому, що воно є виразником соціальної справедливості, виступає критерієм

правильного розподілу матеріальних благ, утвердженням рівності та правового статусу людини в суспільстві;

г) право являє собою джерело оновлення суспільства, виступає в демократичному громадянському суспільстві як чинник прогресивного соціального розвитку;

г) як явище культури та цивілізації воно має планетарний характер і забезпечує вирішення проблем міжнаціонального та міжнародного значення.

Відповідно, право як соціальний регулятор суспільних відносин забезпечує регулювання найважливіших потреб та інтересів між людьми як у межах певної країни, так і у взаємовідносинах світового співтовариства.

Форми (джерела) права – це спосіб вираження та закріплення норм права.

Джерелами права в юридичному розумінні в різних правових системах визнаються:

• **Нормативно-правовий акт** — офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямований на регулювання суспільних відносин, що містить норми права, має неперсоніфікований характер і розрахований на неодноразове застосування.

• **Правовий прецедент** — джерело права, що являє собою письмове або усне рішення судового або адміністративного органу, якому надається державою формальна обов'язковість, і воно стає нормою, еталоном, зразком при розгляді всіх подібних справ у майбутньому.

• **Правовий (санкціонований) звичай** — санкціоноване державою правило поведінки, що склалося історично, у результаті багаторазового повторення людьми певних дій. Санкціонування здійснюється шляхом відсилання до звичаю, а не до текстуального закріплення його в нормативно-правовому акті.

• **Нормативно-правовий договір** (у тому числі **Міжнародний договір**) — це двостороння або багатостороння **угода**, яка містить **норми права**. Договори з нормативним змістом на відміну від більшості індивідуально-правових договорів (наприклад, договору купівлі-продажу, трудового контракту, шлюбного контракту) завжди містять загальні правила поведінки і не мають персоніфікованого, разового характеру.

• **Релігійні тексти** (**Коран**, **Сунна**) — документи, які містять церковний канон або іншу релігійну норму, що переплетена з нормами моралі і права, санкціонована державою для надання їй загальнообов'язкового значення і забезпечена нею.

• **Правова доктрина** — це витoki формування права, його джерела, опубліковані праці юристів, які дістали загального визнання.

• **Принципи права** — це основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) і відображають суттєві положення права.

2. Система права.

Загальна характеристика основних галузей права.

Як складне явище право має свою систему, яке у юриспруденції отримало назву **система права** і під якою розуміється об'єктивно існуюча структура права, його внутрішня будова.

До системи права входять наступні елементи:

1. *норма права* — загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, встановлене чи санкціоноване державою і підтримується за допомогою державного примусу;

2. *інститут права* — сукупність правових норм, які регулюють певний вид суспільних відносин (інститут президентства, інститут права власності тощо);

3. *галузь права* — сукупність правових норм (або інститутів), які регулюють певний рід суспільних відносин.

За своєю сутністю **право України** поділяється на галузі, що формуються за різною класифікацією:

I. За предметом правового регулювання:

Державне (конституційне) право — це провідна галузь права й законодавства, що включає систему правових норм, інститутів які закріплюють відносини народовладдя, основи конституційного ладу України, правового статусу людини і громадянина, територіального устрою, системи державних органів та організації місцевого самоврядування в Україні.

Адміністративне право — це система адміністративно-правових норм, які закріплюють, регулюють і охороняють суспільні відносини у сфері державного управління, тобто підзаконну виконавчо-розпорядчу діяльність органів держави, що спрямована на практичне виконання законів у процесі повсякденного й безпосереднього керівництва господарським, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом.

Фінансове право — це система правових норм, які регулюють і охороняють суспільні відносини у сфері збирання та використання державних коштів і коштів місцевого самоврядування.

Трудове право — це система правових норм, які регулюють трудові відносини, що виникають у процесі взаємодії працівника та роботодавця.

Цивільне право — це сукупність правових норм, які регулюють майнові та немайнові відносини, договірні відносини та відносини, що виникають із права власності.

Сімейне право — це система правових норм, які регулюють правовідносини у сфері укладання шлюбу, сім'ї, усиновлення, опіки і піклування.

Житлове право в Україні регулює специфічний вид суспільних відносин, які виникають у сфері задоволення людиною та громадянином природної потреби в житлі.

Екологічне право — це система правових норм, які регулюють суспільні відносини між людьми у сфері використання та охорони навколишнього природного середовища.

Підприємницьке право — це система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері підприємництва, тобто самостійної, ініціативної, систематичної діяльності на власний ризик з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку.

Кримінальне право — це система кримінальних норм, установлених законодавчим органом, що визначають основи та принципи кримінальної відповідальності, встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, які вид і міра покарання можуть застосовуватися до особи, котра скоїла злочин.

Земельне право — це система правових норм, які регулюють правовідносини у сфері володіння, розпорядження й користування землею, визначають землі сільськогосподарського призначення, населених пунктів, промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, землі природооздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, лісового й водного фондів, землі запасу.

II. Залежно від місця й ролі у правовій системі суспільства:

Традиційні (профілюючі) галузі утворюють юридичну основу, обов'язкову частину системи права (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право).

Спеціальні галузі, що на базі профілюючих розвивають основні галузі права і забезпечують спеціальний правовий режим для певного виду суспільних відносин (трудове, аграрне, екологічне, земельне, сімейне та фінансове право).

Процесуальні галузі такі, що закріплюють порядок застосування матеріального права (цивільний, кримінальний, адміністративний та інші процеси).

Юридичний процес — це система взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених державних органів, посадових осіб, а також визначення інших суб'єктів, що виражається у здійсненні

операцій для вирішення юридичних проваджень (справ), які спричиняють відповідні юридичні наслідки (документи чи рішення) і регулюються процедурно-процесуальними нормами.

Конституційне процесуальне право — це система правових норм, які регулюють порядок реалізації конституційних матеріальних норм, конституційне провадження, ухвалення та виконання рішень і висновків Конституційного Суду України.

Адміністративне процесуальне право — це система адміністративних процесуальних норм, які регулюють порядок реалізації норм адміністративного права.

Кримінально-процесуальне право — це система кримінально-процесуальних норм, які регулюють порядок порушення кримінальних проваджень, проведення щодо них досудового слідства, судового розгляду, винесення вироків та інших судових рішень, організації їх виконання.

Цивільно-процесуальне право — це система цивільно-процесуальних норм, які регулюють порядок судового розгляду і винесення рішень у цивільних, трудових, шлюбно-сімейних, житлових, земельних і деяких інших справах, та організація виконання ухвалених рішень.

Господарське процесуальне право — це система арбітражно-процесуальних норм, які регулюють порядок застосування норм господарського права та визнання суб'єктів господарської діяльності банкрутами.

3. *Поняття та сутність правовідносин. Правореалізація.*

Правовідносини — це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою.

Основні ознаки правовідносин:

- а) вони виникають на основі норм права або укладення угоди;
- б) характеризуються наявністю сторін, які мають взаємні суб'єктні права та юридичні обов'язки;

в) с видом суспільних відносин фізичних чи юридичних осіб, організацій і спільностей;

г) здійснення суб'єктивних прав чи додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Правовідносини можна поділяти за такими критеріями:

- залежно від кількості суб'єктів на прості та складні;
- за предметом правового регулювання на адміністративні, цивільні, земельні, кримінальні, фінансові, трудові тощо;
- за дією в часі (тривалі й тимчасові);
- за змістом поведінки зобов'язаної сторони (пасивні та активні);
- залежно від функціонального призначення (регулятивні та охоронні).

Правовідносини мають складну структуру, яка охоплює: суб'єкти; об'єкти; зміст правовідносин та юридичні факти.

Підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин є **юридичні факти** - різноманітні життєві обставини (дії чи події).

Юридичні дії – це вольова поведінка суб'єктів, з якою пов'язані виникнення, зміна і припинення правовідносин. Вони поділяються на правомірні та неправомірні.

Юридичні події – це юридичні факти, які виникають, змінюються і припиняються поза волею людей (народження чи смерть людини, стихійні лиха, хворобу та інші події), з якими норма права зв'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Як виключення у правовій дійсності існує феномен, який має назву **презумпція** (лат. – припущення) – це закріплене у законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, які мають юридичне значення. Презумпції бувають двох видів: спростовні (можуть бути спростовані на підставі винайдених фактів) і незаперечні (не підлягають сумнівам). Наприклад, презумпція невинуватості у кримінальному праві, або презумпція вини у цивільному.

Суб'єктами правовідносин вважають тих учасників, які є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (володіють правосуб'єктністю)

Суб'єкти правовідносин поділяються на:

- індивідуальних суб'єктів (фізичних осіб), до яких відносяться громадяни, іноземці, особи без громадянства, особи з подвійним громадянством;

- колективних суб'єктів (юридичних осіб) – державні органи, організації, підприємства, установи; органи місцевого самоврядування; комерційні організації, суспільні об'єднання; релігійні організації;

- державу і її структурні одиниці – держава, державні утворення, адміністративно-територіальні одиниці;

- соціальні спільності – нації, народності, етнічні групи тощо.

Суб'єкти правовідносин повинні володіти *правосуб'єктивністю*, тобто здатністю бути носіями прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести юридичну відповідальність за свої дії.

Таким чином, правосуб'єктність включає в себе:

- *Правоздатність* - це здатність суб'єкта бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

- *Дієздатність* — це здатність суб'єктів своїми діями набувати і самостійно здійснювати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки.

- *Угодоздатність* — це здатність суб'єкта правовідносин особисто своїми діями здійснювати і укладати цивільно-правові угоди.

- *Деліктоздатність* — це здатність суб'єктів правовідносин нести відповідальність (юридичну) за скоєне правопорушення.

Об'єкти правовідносин — це ті реальні соціальні блага, які задовольняють інтереси й потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Їх поділяють на матеріальні, духовні блага, дії суб'єктів правовідносин, результат їхньої діяльності.

Зміст правовідносин характеризується синтезом фактичного і юридичного.

Юридичний зміст — це суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, які закріплені у законодавстві, тобто можливість певних дій уповноважених суб'єктів і необхідність відповідних дій зобов'язаних суб'єктів.

Фактичний зміст — це сама поведінка суб'єктів, їхня діяльність, в якій реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін.

Таким чином, до змісту правовідносин входять суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які у своїй сукупності утворюють **правовий статус учасника правовідносин**.

Суб'єктивні права — це міра можливої поведінки суб'єкта, визначена нормами права.

Юридичні обов'язки — це закріплена нормами права міра необхідної, найбільш розумної та доцільної, поведінки особи (суб'єкта), спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного права і забезпечена можливістю державного примусу.

За допомогою використання суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків відбувається такий процес як реалізація норм права (правореалізація).

Реалізація норм права (правореалізація) — це втілення встановлених правових норм у діяльність суб'єктів права через виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав, дотримання заборон, застосування норм права.

Правореалізація здійснюється у наступних **формах**:

Використання — це форма реалізації повноважних правових норм, яка полягає в активній чи пасивній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними за їхнім власним бажанням (наприклад, реалізація законодавства про право на вищу освіту).

Виконання — це форма реалізації зобов'язальних юридичних норм, яка полягає в активній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними незалежно від їхнього власного бажання (приміром, реалізація законодавства про державні податки).

Дотримання – це форма реалізації заборонних юридичних норм, яка полягає у пасивній поведінці суб'єктів. утримання від заборонених діянь (скажімо, неперушення водіяма транспортних засобів обмежень щодо швидкості руху на автомагістралях).

Застосування - це владно-організаційна діяльність компетентних органів держави та посадових осіб щодо індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих обставин. Результатом правозастосування виступає акт застосування норми права, наприклад, рішення суду.

Для цієї форми реалізації характерними є такі *специфічні ознаки*:

а) цей вид діяльності здійснюється компетентними органами, що наділені державно-владним повноваженнями;

б) застосування права здійснюється в чітко визначених законом процесуальних формах;

в) ця форма має державно-владний характер — рішення ухвалюється на підставі одностороннього волевиявлення компетентного органу; правові приписи обов'язкові до виконання, а в разі необхідності забезпечуються примусовою силою держави;

г) це організуюча діяльність, оскільки створює відповідні умови для повнішої реалізації правових норм;

г) вона відображає елементи творчості, що означає неформальність рішення у кожному конкретному випадку;

д) зміст діяльності полягає у винесенні індивідуально-конкретних, зазвичай обов'язкових до виконання, рішень, які за сутністю відрізняються від правових приписів загального характеру (тобто нормативно-правових актів);

е) у цій діяльності органи правозастосування виступають суб'єктами управління; особи, щодо яких застосовується право, — об'єктами управління; винесені рішення (правозастосовні акти) — засобами управління.

Випадки реалізації права у формі застосування:

- коли правовідносини не можуть виникнути у суб'єктів права без державно-владної діяльності компетентних органів держави або їхніх

посадових осіб (призов на дійсну військову службу, зарахування до навчального закладу, зайняття нової посади);

- за наявності спору чи якихось перепон на шляху до здійснення суб'єктивного права (розділ майна подружжя в судовому порядку, спір з приводу права на спадщину);

- коли особа притягується до юридичної відповідальності за скоєне правопорушення.

До правозастосовної діяльності ставляться такі вимоги:

- законність (здійснення в суворо встановленому законодавством порядку);

- обґрунтованість (винесення рішення лише на підставі повного та всебічного вивчення обставин справи);

- доцільність (урахування особливостей конкретної ситуації, за якої відбувається правозастосування, а також особливостей особи, стосовно якої виноситься рішення);

- справедливість (рішення ухвалюється на підставі норм права, але до уваги беруться й існуючі в суспільстві норми моралі).

Правозастосовна діяльність здійснюється у кілька стадій:

а) аналіз фактичних обставин юридичної справи або встановлення юридично значущих фактів (визначення часу, способу, місця дії, розміру збитків, психологічне ставлення суб'єктів до скоєного тощо);

б) вибір, аналіз і тлумачення правової норми (на цій стадії відбувається вибір правової норми або юридична кваліфікація, оцінювання конкретної життєвої ситуації з боку права. Потім робиться аналіз щодо справжності правової норми, вивчається та роз'яснюється її зміст);

в) ухвалення рішення (ця стадія передбачає винесення суб'єктом правозастосування акта застосування норми права, рішення про взаємні права та обов'язки тих осіб, які можуть або мусять реалізувати норму права. Таке рішення повинно мати свій зовнішній вираз в усній чи письмовій формі).

Тема 3. Конституційне право як провідна галузь національного права України.

ПЛАН

1. Поняття конституційного права, його система та джерела.
2. Конституційно-правові відносини.
3. Засади конституційного ладу України.
4. Правовий статус людини і громадянина. Громадянство України
5. Основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні та гарантії їх реалізації.

1. Поняття конституційного права, його система та джерела

Конституційне право - це провідна галузь права, яку складають конституційно-правові норми, що закріплюють засади суспільного, політичного та державного ладу, адміністративно-територіальний устрій держави, принципи організації, систему і порядок функціонування органів державної влади, правовий статус людини і громадянина.

Конституційному праву властивий особливий *предмет* правового регулювання, до якого можна віднести наступні *групи суспільних відносин*:

-відносини, які становлять основоположні засади народовладдя та суверенітету народу;

-відносини, які визначають будівництво і устрій держави, як організації влади народу і для народу;

-відносини, які визначають основоположні засади функціонування держави;

-відносини, які визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою.

Таким чином, **предмет конституційного права** складають найбільш важливі, значимі суспільні відносини, які виникають і діють в процесі здійснення влади народом України.

Предмет правового регулювання тісно пов'язаний із **методом правового регулювання** - системою прийомів і способів, за

допомогою яких норми права впливають на конституційно-правові відносини. Конституційному праву властиві наступні методи правового регулювання:

1. Метод конституційного регулювання. Суть цього методу полягає в тому, щоб закріпити не всі, а найголовніші, кардинальні принципи і положення стосовно конституційних відносин. Особливостями цього методу є установчий характер, універсальність, безпосереднє пряме регулювання, поєднання стабільності і динамізму.

2. Метод безпосереднього закріплення. Даний метод проявляється в закріпленні положень і принципів конституційного права в Конституції та надання їм вищої юридичної сили. Всі інші законні і підзаконні акти повинні безпосередньо їй відповідати.

3. Методи загального регламентування, установчі методи, методи декларацій, методи встановлення принципів, цілей і завдань організації і діяльності суб'єктів конституційного права.

4. Методи імперативного, деталізованого регулювання. Суть їх полягає в субординації і підпорядкуванні суб'єктів конституційного права одного перед іншим у відносинах між собою.

Однак найчастіше вченими вирізняються два основних методи конституційно-правового регулювання — владно-імперативний (який базується на владі й підпорядкуванні) та диспозитивний (що формується на свободі волі та рівності). Наприклад, виборче законодавство встановлює, що вибори є вільними. Тому ніхто не може примусити громадянина йти на вибори. Тобто держава і громадянин у цих правовідносинах є рівноправними суб'єктами.

Реалізація окреслених методів здійснюється за допомогою **способів правового регулювання**: зобов'язання, дозвіл, заборона, регламентація структури.

Як і будь-яка галузь права, конституційне право має стандартну систему, тобто складається із конституційно-правових норм та інститутів.

Конституційно-правова норма — це встановлене або

санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює суспільні відносини, які становлять предмет конституційного права.

Конституційно-правовим нормам притаманні загальні **ознаки** юридичних приписів, тобто вони регулюють суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться в чинних правових актах держави; охороняються і забезпечуються в разі необхідності примусовою силою держави.

Однак конституційно-правові норми володіють певними особливостями, що відрізняють їх від норм інших галузей права: а) зміст, сфера суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані; б) джерела, в яких вони містяться, оскільки найважливіші норми закріплені в Конституції України і мають найвищу юридичну силу; в) установчий характер приписів, оскільки конституційно-правові норми визначають форми правових актів, порядок їх прийняття і опублікування, компетенцію державних органів; г) особливість внутрішньої структури.

Конституційно-правові норми України суттєво відрізняються одна від одної за юридичною силою. Це залежить від того, у якому нормативному акті міститься норма і яке місце посідає акт у правовій системі України. Найважливіші норми містяться в Конституції України і конституційних законах. Жодна правова норма не повинна суперечити нормам Конституції України. На основі Конституції, законів України в державі видаються інші правові акти; постанови Верховної Ради України; укази і розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України; акти органів місцевої виконавчої влади, місцевого самоврядування.

За своєю структурою конституційно-правові норми, як правило, не є класичними, тобто вони не завжди містять у своєму складі всі три елементи: гіпотезу, диспозицію і санкцію. Можна визначити, що є норми, які мають тільки диспозицію, наприклад, ст. 103 Конституції України визначає: "Президент України є главою держави і виступає від її імені". Є такі, що складаються з гіпотези і диспозиції. Окремі

статті також можуть містити санкцію. Наприклад, ст. 111 Конституції України визначає, що “Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину”.

Наступним елементом системи конституційного права виступає **конституційно-правовий інститут** — відповідна система норм конституційного права, що регулюють однорідні та взаємопов’язані суспільні відносини, які утворюють відносно самостійну групу. За своїм змістом конституційно-правові інститути об’єднують норми як Конституції України, так і поточного конституційного законодавства.

До конституційно-правових інститутів відносять: основи конституційного ладу України, основи правового статусу людини і громадянина, виборче право, інститути парламентаризму, референдуму, громадянства, президента, територіального устрою, конституційного контролю, місцевого самоврядування тощо.

Норми та інститути конституційного права знаходять своє відбиття у **джерелах конституційного права**. Історично джерела конституційного права різних країн складали звичаї, правові прецеденти, нормативно-правові акти, а в окремих випадках міжнародні та внутрішньодержавні договори.

Система правових актів, що становлять джерела конституційного права України, є досить широкою. До неї відносяться Конституція України, закони, постанови Верховної Ради України, декларації (насамперед Декларація про державний суверенітет України), Акт проголошення незалежності України, постанови Кабінету Міністрів України, акти місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, регламенти тощо.

Правові акти конституційного характеру має право приймати Центральна виборча комісія як орган державної влади.

Розглянемо більш детально таке джерело конституційного права як конституція. У перекладі з англійської мови слово “конституція” означає “устрій”, з латинської — “затверджую, установлюю”. Цей термін відомий ще із часів Римської імперії та періоду феодалізму

(наприклад, Павійська Конституція Священної Римської імперії німецької нації 1037 р.), однак у власному розумінні цього слова зазначені акти такими не були. З середніх віків залишились історичні пам'ятки — хартії, декларації та інші акти, які стали підґрунтям для майбутніх конституцій.

Конституція України — це єдиний нормативно-правовий акт, який має особливий характер, і за допомогою якого український народ виражає свою суверенну волю, утверджує основні засади устрою суспільства і держави, визначає систему і структуру державної влади і місцевого самоврядування, основи правового статусу особи, територіального устрою держави.

Конституція України має **юридичні властивості**, які відрізняють її від інших нормативно-правових актів системи українського права та характеризують її як Основний Закон держави:

1. *установчий характер* - закріплює найважливіші права, свободи та обов'язки громадян, систему й основні принципи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування;

2. *вища юридична сила* (юридичне верховенство) - усі закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції України;

3. *особлива юридична природа* - має свій особливий предмет правового регулювання, унормовує найважливіші суспільні відносини, а саме: основи правового статусу людини і громадянина, територіальний устрій, виборчу систему, референдуми, систему і принципи діяльності органів державної влади, їх компетенцію тощо;

4. *нормативність* - обов'язкова до виконання всіма суб'єктами права і є актом постійної і прямої дії;

5. *особливий порядок прийняття і зміни*, наприклад, відповідно до ст. 154 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Стаття 157 Конституції України передбачає, що Конституція України не

може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Також Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану;

6. *підвищений ступінь охорони з боку держави*. Так, в Україні функціонує Конституційний Суд України, на який покладено забезпечення, насамперед, конституційності, законів та деяких інших нормативно-правових актів;

7. *є основою розвитку галузевого законодавства*, яке розвивається відповідно до конституційних положень;

8. *підсумковий характер Конституції* - є вираженням ступеня суспільного розвитку, якого досягла держава, юридичним відображенням об'єктивного ходу історичного розвитку суспільства і держави, правовою формою суспільного прогресу, рівня правової культури соціуму;

9. *програмний характер* - визначає перспективи розвитку держави і суспільства, тенденції та напрями розвитку, основні цілі соціального прогресу, містить основні принципи здійснення влади, є орієнтиром розвитку всієї правової системи держави.

2. Конституційно-правові відносини.

Нами вже було зазначено, що предметом конституційного права є *чотири групи правовідносин*: відносини, що складають основоположні засади народовладдя та суверенітету народу; відносини, які визначають будівництво і устрій держави, як організації влади народу і для народу; відносини, які визначають основоположні засади функціонування держави; відносини, що визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою.

Цим відносинам властиві *специфічні ознаки*, які відрізняють їх від відносин, що регулюються іншими галузями права.

1. є найбільш важливими, суспільно значимими відносинами, які виникають у сфері здійснення влади народом країни (решта відносин

підпорядковані конституційним відносинам);

2. є різновидом політико-правових відносин, оскільки предметом правового регулювання є політика;

3. мають особливе коло суб'єктів, більшість з яких наділені державно - владним повноваженням і діють шляхом нав'язування своєї волі (але є і такі, що діють на рівноправних засадах);

4. мають особливий спосіб реалізації прав і обов'язків учасників відносин безпосередньо в рамках конституційного права через норми інших галузей;

5. виникають і реалізуються в сфері державної діяльності, яка є формою виявлення повновладдя народу і поєднує інститути безпосередньої і представницької демократії.

Відповідно під **конституційно-правовими відносинами** слід розуміти суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права, змістом яких є юридичний зв'язок між його суб'єктами у формі взаємних прав і обов'язків, передбачених відповідною нормою конституційного права.

Конституційно-правові відносини мають класичну будову і складаються з юридичних фактів, об'єктів, суб'єктів та юридичного змісту.

Юридичні факти - це обставини, з якими норми конституційного права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Від наявності чи відсутності відповідного юридичного факту залежить визнання чи невизнання права чи обов'язку відповідного суб'єкта державноправових відносин. Так, факт подання особою заяви про прийняття громадянства України — юридичний факт у формі дії, правовим наслідком якої є визнання за цією особою правосуб'єктності в повному обсязі, у тому числі у сфері політичних відносин.

Юридичні факти в конституційному праві мають свою класифікацію.

1. *В залежності від наслідків, які спричиняють юридичні факти:*

а) правоутворюючі - створення або припинення діяльності

органів (рішення про проведення виборів, референдумів, міжнародні договори);

б) правозмінюючі – факти, які приводять до зміни правоздатності суб'єктів конституційного права (набуття громадянства, досягнення певного віку, обрання Президента);

в) правоприпиняючі – факти, які припиняють конституційні відносини (припинення депутатських повноважень).

2. *В залежності від форм юридичних фактів:*

а) позитивні – факти, які викликають певні правові наслідки (проведення виборів до Верховної Ради України);

б) негативні – факти, які не викликають правових наслідків (дострокове припинення повноважень)

3. *В залежності від зв'язку з індивідуальною волею особи:*

а) юридичні дії – факти, що залежать від волі і свідомості людей, органів державної влади.

б) юридичні події – факти, які не залежать від волі і свідомості людей (смерть, народження, стихійне явище тощо).

Суб'єкти конституційних правовідносин – це учасники цих відносин, які володіють наданими їм правами і обов'язками.

До суб'єктів конституційних правовідносин відносяться:

1. український народ, якому належить вся повнота влади в державі;

2. фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства);

3. держава;

4. органи державної влади (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів);

5. народні депутати, посадові і службові особи;

6. політичні партії, громадські організації;

7. органи місцевого самоврядування, територіальні громади;

8. адміністративно-територіальні одиниці;

9. підприємства, організації, установи та навчальні заклади.

Об'єкти конституційних правовідносин – це певні дії або блага

(особисті, соціальні або державні), які задовольняють інтереси і потреби учасників (суб'єктів) цих відносин. Об'єкти конституційних правовідносин можуть бути матеріальними і нематеріальними .

Матеріальні об'єкти конституційних правовідносин :

1. політичні блага (конституційний лад, суверенітет, влада громадянство);
2. дії уповноважених суб'єктів (Парламенту, Президента, народного депутата);
3. дії зобов'язаних суб'єктів (підпорядкованих органів державної влади, або того органу, якого стосується рішення Конституційного суду);
4. речі та інші майнові і духовні блага (власність, гроші, твори мистецтва);
5. природні об'єкти (земля, надра тощо).

Нематеріальні об'єкти конституційних правовідносин:

1. особисті немайнові блага людей і громадян, (життя, честь, гідність);
2. соціальні властивості об'єднань громадян, (право на свободу, об'єднання у політичні партії і громадські організації);
3. духовні цінності: сприяння історичній свідомості, традиціям і культурі української нації; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин; право на свободу світогляду, віросповідання.

3. Засади конституційного ладу України.

Перший розділ Конституції України “Загальні засади” є провідним у її структурі і має особливе значення для всієї системи національного законодавства. Він несе інформацію про основні принципи організації держави в Україні, тобто закріплює засади конституційного ладу України.

Конституційний лад — це цілісна система соціально-правових відносин та інститутів, які підпорядковані моральним і конституційним вимогам. Засади конституційного ладу

закріплюють: 1) керівні принципи; 2) базові цінності, на які суспільство орієнтується в розвитку конституційного ладу; 3) конституційно-правові норми та інститути.

Засади конституційного ладу країни відображають прагнення людини й суспільства до щастя, добра, справедливості, свободи, рівності, солідарності, гуманізму, демократії та порядку. Надзвичайно важливим для засад конституційного ладу є їх цілісність. Будучи закріпленими в Конституції, вони стають умовою для тісної внутрішньої єдності і стабільності суспільства.

Розділ I Конституції України закріплює в собі основні засади конституційного ладу України, встановлюючи основні принципи існування держави Україна.

Так відповідно до ст. 1 Конституції Україна є **суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава**. *Принцип суверенітету* визначає незалежність і верховенство державної влади на всій території України при формуванні державної політики. Стаття 2 Конституції України наголошує, що суверенітет України розповсюджується на всю її територію. Із суверенності держави випливає й її *незалежність* – можливість приймати самостійні рішення як всередині країни так і поза нею без втручання інших держав. Незалежність української влади підкреслюється й статтею 18 Конституції, відповідно до якої зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права.

Демократизм української держави характеризується ступенем участі народу в управлінні державою. У статті 5 Конституції України визначається, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами

або посадовими особами. Ці положення знаходять своє продовження у статті 38 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Остаточне закріплення демократичного режиму в Україні відбувається у розділі II Конституції України “Вибори. Референдум”, а також конституційних законах “Про вибори Президента України”, “Про вибори народних депутатів України”.

Україна проголошена *соціальною державою*, у якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Держава функціонує для людини, а не навпаки. Саме такий зміст закладений в основу конституційних норм, які визначають загальнодержавну політику в соціальній сфері, забезпечують соціальну спрямованість економіки. Це підкреслюється у ч. 2 ст. 3 Конституції України: “Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”.

Визначення України як *правової держави*, передбачає собою *розподіл влади на три гілки* – законодавчу, виконавчу і судову, а також наголошення щодо діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції України). В Україні визнається і діє *принцип верховенства права*, відповідно до якого Конституція України має найвищу юридичну силу і її норми є нормами прямої дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Державою також гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України (ст. 8 Конституції України).

Ще однією засадою формування правової держави можна визначити гарантування Конституцією України *місцевого самоврядування* (ст. 7). Україна розглядає самоврядування як фундаментальні засади устрою суспільства і держави, форму залучення громадян України до участі в управлінні місцевими справами.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Конституції України за формою державного правління Україна є *республікою*. Враховуючи ознаки, які витікають із розподілу повноважень та порядку формування органів державної влади, Україна є *змішаною, парламентсько-президентською республікою*. Так, Верховна Рада України та Президент обираються народом (ст. 76, 103 Конституції України) Кабінет міністрів України формується спільно Президентом і Верховною Радою та відповідає перед ними, підзвітний і підконтрольний Верховній Раді і складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України (ст.ст. 113-115 Конституції України)

Фундаментальною частиною конституційного ладу, слід визначити *відносини власності*, які забезпечуються та гарантуються державою. Зокрема ст.ст. 13 та 14 Конституції визначають, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує інших осіб поважати право власності володільця і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Неабияке зовнішньополітичне і правове значення мають норми ст. 9 Конституції, згідно з якими чинні міжнародні договори, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто такий міжнародний договір має ту саму юридичну силу, що й національний закон. Закон України “Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. вимагає здійснення ратифікації міжнародних договорів шляхом ухвалення спеціального закону про ратифікацію.

Стаття 10 Основного Закону України закріплює українську мову як державну, покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Водночас держава гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією і визначається законом. Нині цю функцію виконує Закон України “Про засади державної мовної політики” від 03.07.2012 року.

Питання мовної політики в Україні визначаються також іншими конституційними нормами. Наприклад, недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками (ст. 24 Конституції України), порядок застосування мов визначається виключно законами України (ст. 92 Конституції України); вимога обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103 Конституції України), професійними суддями (ст. 127 Конституції України), суддями Конституційного Суду (ст. 148 Конституції України). Держава повинна також сприяти вивченню мов міжнародного спілкування (ч. 3 ст. 10 Конституції України). У міжнародному праві є поняття «робоча мова ООН», якими є англійська, іспанська, російська і французька мови, та “офіційні мови ООН” (англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька).

Принципово важливим є закріплення в Конституції положень про сприяння державній консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11 Конституції України).

На конституційному рівні вперше закріплені (ст. 12 Конституції України) положення про обов'язок держави дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які мешкають за межами держави.

Відповідно до ст. 15 Конституції України, суспільне життя в країні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Забезпечення політичної багатоманітності означає свободу політичної діяльності об'єднань громадян (партій, рухів тощо), яка не забороняється законодавством України. Порядок створення об'єднань громадян визначається Законом України "Про громадські об'єднання" від 22.03.2012 року, а також Законом "Про політичні партії в Україні" від 5 квітня 2001 р.

Однак, Конституція в ст. 37 встановлює певні обмеження щодо створення і діяльності об'єднань громадян. Наприклад, осередки політичних партій не можуть діяти в органах виконавчої та судової влади. Політичним партіям і громадським організаціям заборонено створювати воєнізовані формування. Все це спрямовано на забезпечення громадської безпеки та захист державного ладу.

Однією із найважливіших конституційних норм, що безпосередньо стосується самого існування українського народу та здоров'я кожної людини, є ст. 16 Конституції. Вона покладає на державу обов'язок забезпечити екологічну безпеку та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу.

Забезпечення правопорядку також визначається Конституцією України, зокрема ст. 19 визначає, що порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Тобто держава має бути гарантом як належної реалізації передбачених Конституцією і законами прав і свобод людини і громадянина, так і неприпустимості незаконного втручання в приватне життя особи з боку органів державної влади і місцевого самоврядування та їх посадовців. Ці

органи і їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України.

Конституцією України також закріплюються і державні символи Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України (ст. 20). Відповідно до теорії конституційного права державні символи є сукупністю конституційно затверджених знакових, образних чи музикальних творів, що юридично уособлюють державу.

Отже, засади конституційного ладу України становлять цілісну систему основоположних принципів, які визначають демократичний вектор розвитку української держави, забезпечення стабільності в українському суспільстві.

4. Правовий статус людини і громадянина.

Громадянство України

Правовому статусу людини і громадянина в Конституції України присвячений 2 розділ, який складається із 48 статей. Отже, майже 1/3 частина тексту Конституції присвячена цьому інституту, що свідчить про те, що в Українському суспільстві людині і громадянину приділяється особлива увага.

У ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найбільшою соціальною цінністю. Затвердження такого положення в Конституції означає, що в Україні признаються і забезпечуються невід'ємні права і свободи людини, забезпечується створення гідних умов її життя в Україні.

Говорячи про людину та її правовий статус у конституційному праві, слід пам'ятати про те, що за своєю сутністю вона є поєднанням біологічного та соціального. Саме тому в теорії права сформульоване співвідношення понять "людина-особа-громадянин", що покладена в основу правового статусу особи.

Людина - це одна з форм земного життя, особлива біосоціальна істота, яка наділена здатністю мислити, створювати і використовувати знаряддя праці, володіє членороздільною мовою і може нормально розвиватися лише в широкому й тісному спілкуванні з собі подібними.

Особа - це людина, яка має індивідуальний, тільки їй притаманний інтелект, моральні, вольові і інші якості, сформовані у процесі суспільного життя.

Громадянин - це особа, яка знаходиться у сталих, юридично визначених зв'язках із конкретною державою, що знаходять своє вираження в наявності відповідного громадянства.

Правовий статус особи - це сукупність конституційно-правових приписів, спрямованих на врегулювання найбільш важливих правил поведінки людини і громадянина в суспільстві та державі.

Слово "статус" в перекладі з латинської означає "стан", "положення". В сучасному значенні під правовим статусом особи слід розуміти ті основні ідеї, які покладені в основу змісту і реалізації прав і обов'язків людини в державі.

Основними принципами конституційно-правового статусу людини є:

1. Рівність конституційних прав та свобод громадян України та їхня рівність перед законом.

2. Невід'ємність та непорушність прав та свобод людини. Належність прав та свобод людини їй від її народження.

3. Невичерпність, гарантованість і нескасованість конституційних прав та свобод.

4. Недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод у поточному законодавстві.

5. Єдність прав і обов'язків людини і громадянина

6. Закріплення в національному праві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права.

Найбільш широке закріплення правовий статус набуває для громадян України.

Громадянство - це правова належність людини до певної держави у зв'язку з чим на неї розповсюджується суверенітет цієї держави і вона користується захистом своїх прав і законних інтересів, як безпосередньо на території своєї держави, так і за її межами.

Правовою підставою існування громадянства України є ст. 4 Конституції України, відповідно до якої в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом України "Про громадянство України" від 18.01.2001 року.

Поняття громадянства неможливо повністю розкрити без аналізу принципів громадянства України. Відповідно до ст. 2 Закону України "Про громадянство України" законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах:

1. єдиного громадянства - громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2. запобігання виникненню випадків безгромадянства;

3. неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;

4. визнання права громадянина України на зміну громадянства;

5. неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

6. рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7. збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про громадянство України" **громадянами України є:**

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України "Про громадянство України" (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис "громадянин України", та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Стаття 5 Закону України "Про громадянство України" встановлює *документи, які підтверджують громадянство України.*

До них відносяться: 1) паспорт громадянина України; 2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 3) тимчасове посвідчення громадянина України; 4) дипломатичний паспорт; 5) службовий паспорт; 6) посвідчення особи моряка; 7) посвідчення члена екіпажу; 8) посвідчення особи на повернення в Україну.

Підставами набуття громадянства України відповідно до ст. 6 Закону України "Про громадянство України" визначаються:

1) народження; 2) територіальне походження; 3) прийняття до громадянства; 4) поновлення у громадянстві; 5) усиновлення;

б) встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) перебування у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) інші підстави, передбачені міжнародними договорами України.

Однак громадянство України може бути також припинене і втрачене громадянином України на підставі певних юридичних фактів. Зокрема **громадянство України припиняється** (ст. 17 Закону України "Про громадянство України"): 1) внаслідок виходу з громадянства України; 2) внаслідок втрати громадянства України; 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Підставами для втрати громадянства України виступають:

1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто.

Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки: а) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави чи держав; б) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновителів унаслідок усиновлення її іноземцями; в) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем; г) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави;

2) набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

3) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Однак у встановлених випадках, окрім набуття громадянства шляхом обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів, означені умови не враховуються, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства.

4. Основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні та гарантії їх реалізації

Основні права, свободи - це певні можливості, які необхідні для існування та розвитку людини в конкретних історичних умовах, що об'єктивно визначається досягненнями певного рівня цивілізації (економічний, соціальний, духовний розвиток людства) і повинні бути законними і рівними для всіх людей.

Зміст і обсяг цих можливостей людини залежить від можливостей усього суспільства, насамперед від рівня економічного розвитку. Права і свободи повинні бути рівними для всіх, не можуть відчужуватися і обмежуватися чи бути предметом дарування.

Конституційні права - певні юридичні можливості суб'єкта конституційно-правових відносин по задоволенню особистих потреб та інтересів відповідно до рівня розвитку громадянського суспільства і держави.

Конституційні свободи - це спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів і мети, покладаючись тільки на власний вибір того чи іншого рішення.

Обов'язки людини і громадянина - це міра обов'язкової поведінки, якої кожний громадянин повинен дотримуватися для забезпечення нормального функціонування інших суб'єктів громадського суспільства.

У своїй сукупності конституційні права, свободи та обов'язки складають державно-правовий інститут і в той же час вони відрізняються один від одного конкретним змістом і призначенням.

Ця класифікація будується за змістом суспільних відносин; взаємовідносин держави і громадянина у сфері правоохоронної діяльності держави, спрямованої на захист життя, здоров'я, індивідуальної свободи і безпеки, честі й гідності людини, взаємовідносини в політичній, соціальній, економічній та культурних сферах.

Основні групи прав та свобод громадян України:

Назва	Конституційне визначення
<i>Громадянські права і свободи</i>	а) право людини на життя (ст. 27 КУ); б) право на повагу до його гідності (ст. 28 КУ). в) право на свободу і особисту недоторканість (ст. 29). в) право на недоторканість життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.ст. 30-31 КУ) г) право на невтручання у сімейне та особисте життя (ст. 32 КУ) д) свобода пересування, вибору місця проживання, право вільного залишення території України (ст.33 КУ); е) право на свободу думки й слова (ст. 34 КУ) є) право на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35 КУ)
<i>Політичні права і свободи громадян України</i>	а) право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст.36 КУ); в) право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними (ст.38 КУ); г) право збиратися мирно, без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 КУ); д) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40 КУ) ж) право на інформацію
<i>Економічні права</i>	а) право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами творчої діяльності (ст. 41 КУ). б) право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 КУ)

	в) право на користування природними і іншими об'єктами суспільної власності (ст. 13, 14 КУ).
<i>Соціальні права й свободи</i>	а) право на працю, страйк, соціальний захист, право на відпочинок (ст.ст.43, 44, 45 КУ); б) право на житло (ст. 47 КУ); в) право на достатній життєвий рівень (ст. 48 КУ); г) право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49 КУ).
<i>Культурно-духовні права й свободи</i>	а) право на освіту (ст. 53 КУ). б) право на результати своєї творчої діяльності (ст. 54 КУ)
<i>Правозахисні права</i>	а) право на захист в суді (ст. 55 КУ); б) право на відшкодування заподіяної шкоди (ст. 56 КУ); в) право знати свої права й обов'язки (ст. 57 КУ); г) право на правову допомогу (ст. 59 КУ).

Конституцією України закріплені також і обов'язки людини і громадянина. Під конституційними обов'язками маються на увазі певні міри суспільно необхідної поведінки.

Конституційними обов'язками є:

1. Обов'язок громадян України захищати вітчизну, незалежність і територіальну цілісність України, поважати її державні символи.

2. Обов'язок не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки.

3. Обов'язок сплачувати податки і збори в порядку й розміром встановлених законом.

4. Обов'язок неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей (пов'язаний з юридичною відповідальністю, в залежності від правопорушення кримінальною, адміністративною, цивільною чи дисциплінарною.)

Гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні

Права і свободи людини і громадянина є однією із найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових відносин. Ефективність їх виконання, використання та дотримання визначається рівнем їх захищеності, гарантованості.

Отже, важливим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина є гарантії цих прав і свобод.

Під гарантіями конституційних прав і свобод людини і громадянина прийнято розуміти систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина.

Система гарантій конституційних прав і свобод представлена загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя - політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та інших.

До політичних гарантій конституційних прав і свобод належать, насамперед, такі основні політичні інститути, як інститут народного суверенітету, форм безпосередньої демократії, політичного та ідеологічного плюралізму, багатопартійності та ін. Економічні гарантії конституційних прав і свобод представлені інститутами власності, економічного плюралізму, свободи підприємницької та господарської діяльності тощо. Соціальні гарантії конституційних прав і свобод передбачають наявність розвиненого громадянського суспільства, соціальної держави, громадського контролю тощо. Культурні (духовні) гарантії конституційних прав і свобод виражені в наявності розвиненої національної культури та культури національних меншин, повагою до прав і свобод як до традиційних духовних цінностей тощо.

Загальні гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина мають значний, а іноді й визначальний вплив на реалізацію цих прав і свобод, оскільки вони визначають готовність суспільства і держави реалізувати зазначені права і свободи. Будь-який, навіть найдосконаліший юридичний механізм реалізації конституційних прав і свобод є безсилим за умови низького рівня політичного та соціально-економічного розвитку суспільства і держави, відсутності традицій правової культури.

Спеціальні юридичні гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні представлені нормативно- та організаційно-правовими механізмами реалізації цих прав і свобод.

Нормативно-правові гарантії основних прав і свобод людини і громадянина представлені системою норм конституційного права, що встановлюють і закріплюють основні права і свободи, визначають принципи та шляхи їх реалізації. Нормативні гарантії знаходять своє об'єктивне відображення в системі чинного законодавства України у сфері прав і свобод людини і громадянина, а саме - в Конституції України, законах України та підзаконних нормативно-правових актах.

Наприклад, виборче право та принципи й механізми його реалізації закріплюються у статтях 38,69,70,71,76 Конституції України, законах України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 р., "Про вибори Президента України" від 5 березня 1999 р., "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів" від 6 квітня 2004 р., "Про Центральну виборчу комісію" від 30 червня 2004 р., постановах Верховної Ради України, указах Президента України, рішеннях і висновках Конституційного Суду України, рішеннях і повідомленнях Центральної виборчої комісії та інших підзаконних актах у сфері виборчого права.

Схожі нормативно-правові гарантії створюють умови для належної реалізації й інших конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Конституція України також встановлює **загальні принципи нормативно-правових** гарантії. Зокрема, ст. 57 Основного Закону визначає, що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. В іншому випадку такі нормативно-правові акти є нечинними.

При цьому конституційні права і свободи людини і громадянина, згідно зі ст. 64 Основного Закону, не можуть бути обмеженими, крім випадків, передбачених Конституцією України. Окремі обмеження прав

і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень можуть встановлюватися виключно в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Організаційно-правові гарантії представлені системою основних суб'єктів конституційного права, що включає народ України, територіальні громади, органи державної влади й органи місцевого самоврядування та їх посадові і службові особи, політичні партії, громадські організації тощо. Ці суб'єкти конституційного права уповноважені визначати основні права і свободи людини і громадянина, закріплювати механізми їх реалізації та здійснювати судовий і позасудовий захист конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Особлива увага в механізмі організаційно-правових гарантії приділяється судовому і позасудовому захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 55 Конституції України судовий захист прав і свобод людини і громадянина здійснюється системою судів загальної юрисдикції України. Держава гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що порушують права і свободи людини і громадянина. У випадку використання всіх національних засобів судового захисту своїх прав і свобод особа може звернутися до міжнародних судових установ, наприклад до Європейського суду з прав людини. На сьогодні Україна посідає третє місце за кількістю звернень громадян України до цієї поважної міжнародної судової установи.

Кожен має право звернутися за захистом своїх прав і свобод до позасудових суб'єктів, уповноважених захищати конституційні права і свободи людини і громадянина. В Україні для цього існує спеціально створений орган - Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, порядок діяльності якого визначається Законом України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" від 23 грудня 1997 р. У разі, коли національні позасудові засоби захисту прав людини вичерпано, особа має гарантоване Конституцією України право звернутися до міжнародних правозахисних організацій (ст. 55).

З огляду на сучасну теорію та практику юридичного гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, поряд з національними нормативно- і організаційно-правовими гарантіями, слід виділяти міжнародні гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Міжнародні спеціальні правові гарантії прав і свобод людини і громадянина прийнято розмежовувати на нормативні та інституційні.

Нормативні міжнародні гарантії представлені системою міжнародних договорів, угод і рамкових конвенцій у сфері основних прав і свобод людини і громадянина. До основних міжнародних актів у цій сфері відносять Загальну декларацію прав людини 1948 р. Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 року, Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини 1972 року та ряд інших. Інституційні міжнародні гарантії представлені системою міжнародних установ і організацій, уповноважених здійснювати судовий і позасудовий захист основних прав і свобод людини й громадянина.

Тема 4: Загальна характеристика системи влади в Україні.

ПЛАН

1. Принцип розподілу влад в системі української влади
2. Конституційно-правовий статус Президента України
3. Верховна Рада України: порядок формування, повноваження та припинення діяльності
4. Порядок формування та компетенція Кабінету Міністрів України
5. Місцеве самоврядування в Україні

1. Принцип розподілу влад в системі української влади

За теорією розподілу влади державна (публічна) влада повинна ділитися на окремі гілки. Кожна з гілок влади має виконувати виключно свої повноваження і в жодному разі не підміняти інших гілок. Тільки в єдності всі вони творять єдину державну владу.

Дуже важливим для майбутнього ладу держави, організації її внутрішнього механізму, продуктивності його діяльності є положення Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на **законодавчу, виконавчу і судову влади**. Це принципове положення, в основі якого є відома цивілізованому демократичному світу теорія розподілу влади.

Законодавча влада творить закони, виконавча влада їх виконує, судова має за мету здійснювати правосуддя в державі шляхом застосування норм права до конкретних життєвих ситуацій (як правило, конфліктних) і цим самим заперечити захист порушених прав і законних інтересів суб'єктів права.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є її парламент – Верховна Рада країни.

Органами державної виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи державної виконавчої влади.

Органами судової влади Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції.

2. Конституційно-правовий статус Президента України

У кожній державі існує інститут глави держави. **Глава держави** – це особа, яка формально посідає вище місце у структурі державних інститутів і одночасно здійснює функцію представництва самої держави загалом. Головою України є її Президент і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод, людини і громадянина (ст. 102 Конституції України).

Відповідно до статті 103 Конституції Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та

володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом.

Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України. Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Президент України складає таку присягу:

«Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі».

Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Відповідно до ст. 105 Конституції Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Президент України у межах своїх повноважень:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

4) приймає рішення про визнання іноземних держав;

5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;

8) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією;

9) вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції;

10) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

11) призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора України;

12) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

13) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної

екологічної ситуації - з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України;

23) утворює суди у визначеному законом порядку;

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилювання;

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

При Президентові України діє Рада національної безпеки і оборони України. Вона є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Головою Ради національної безпеки і оборони України є

Президент України. Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження Президента України припиняються достроково у разі: 1) відставки; 2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпічменту; 4) смерті.

3. Верховна Рада України: порядок формування, повноваження та припинення діяльності

Термін “парламент” є французького походження (від фр. parler – говорити або місце, де говорять). Парламент як вищий представницький орган влади вперше був утворений в Англії у XIII ст. Реального значення набув після буржуазних революцій XVII-XVIII ст. У сучасних умовах парламент як назва для позначення представницької установи застосовується у більшості розвинутих країн. Ця традиція є поширеною насамперед у країнах англосаксонської правової системи (Канада, Австралія, Нова Зеландія). У деяких державах представницькі органи законодавчої влади називаються легіслатурами (від лат. lex, legis – закон і latus – внесений, установлений). В інших державах сформувалися свої назви для представницького органу. Як правило, в слові “парламент” закладені національні ознаки, співзвучні з тією чи іншою мовою: Ісландія– Сторінг; Польща– Сейм; Ізраїль– Кнесет; Югославія– Скупщина (від слова “купа” – разом); у країнах мусульманського світу– Меджліс. Деякі країни вживають універсальні назви, наприклад, “Конгрес” (від латинського– нарада) у США, “Національні Збори” або “Державні Збори” у Франції, Угорщині, Естонії.

Згідно з Конституцією України “Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України” (Розділ 4 Конституції України ст. 75). Застосування терміну “парламент” до Верховної Ради України свідчить про прийняття низки основних положень доктрини парламентаризму.

Статус Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади означає, що інших органів законодавчої влади, тобто уповноважених приймати правові акти у формі із юридичною силою закону, в Україні немає.

Відповідно до ч. 1 ст. 76 Конституції України конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п’ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

За своєю структурою Верховна Рада України є однопалатним парламентом. Структурні одиниці в організації діяльності Верховної Ради України це:

- народний депутат (парламентарій);
- керівні посадові особи Верховної Ради;
- комітети Верховної Ради;
- тимчасові слідчі та спеціальні комісії Верховної Ради;
- депутатські групи і фракції та міжфракційні об’єднання;
- Апарат Верховної Ради України.

Після проведення виборів нового складу парламенту, Верховна Рада України для належної організації своєї діяльності, насамперед законотворчої, повинна обрати своїх посадових осіб.

До посадових осіб Верховної Ради України належать:

- Голова Верховної Ради України;
- перший заступник Голови Верховної Ради України;
- заступник Голови Верховної Ради України.

У статті 88 Конституції України йдеться про те, що Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх.

Стаття 88 Основного Закону регламентує загальний перелік повноважень спікера – Голови Верховної Ради України.

Голова Верховної Ради України:

- 1) веде засідання Верховної Ради України;
- 2) організовує підготовку питань до розгляду на засіданнях Верховної Ради України;
- 3) підписує акти, прийняті Верховною Радою України;
- 4) представляє Верховну Раду України у відносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав;
- 5) організовує роботу Апарату Верховної Ради України.

Верховна Рада обирає першого заступника Голови Верховної Ради і заступника Голови Верховної Ради. Згідно з Регламентом Верховної Ради України перший заступник і заступник Верховної Ради:

- обираються на строк повноважень Верховної Ради;
- обираються з народних депутатів України;
- вибори проводяться відкритим поіменним голосуванням більшістю народних депутатів від конституційного складу.

Перший заступник та заступник Голови Верховної Ради можуть бути в будь-який час відкликані за рішенням Верховної Ради у зв'язку з підставами, аналогічними для відкликання Голови Верховної Ради України.

Засади правового статусу комітетів Верховної Ради України визначаються Конституцією України: “Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів” (ст. 89).

Згідно із Законом України “Про комітети Верховної Ради України”, **комітет Верховної Ради України** – це орган Верховної Ради України, який утворюється з народних депутатів України для

здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій (ч. 1 ст. 1). Верховна Рада України затверджує кількість комітетів, їх назви та предмети відання, які можуть бути змінені за рішенням Верховної Ради України нового скликання до вирішення питання про формування персонального складу комітетів. Порядок підготовки і розгляду Верховною Радою України питань про утворення, ліквідацію комітетів, зміну їх назв чи предметів відання, обрання, зміни їх керівництва та персонального складу визначається на основі Конституції України, Закону України “Про комітети Верховної Ради України” (ч. 1, 5 ст. 5) та Регламенту Верховної Ради України.

Формами роботи комітетів є засідання, слухання в комітетах.

Засідання комітетів можуть бути відкритими або закритими.

Згідно зі ст. 89 Конституції України Верховна Рада України у межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань. Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду. Тимчасова спеціальна комісія утворюється з народних депутатів, які дали на це згоду. Кількісний склад тимчасової спеціальної комісії формується з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій. Пропозиції щодо кількісного та персонального складу тимчасової спеціальної комісії подаються у письмовій формі депутатськими фракціями у п'ятиденний строк з дня направлення до них письмового звернення ініціатора (ініціаторів) утворення тимчасової спеціальної комісії. Тимчасова спеціальна комісія утворюється на визначений Верховною Радою термін. У визначений термін, але не пізніше шести місяців з дня її утворення, тимчасова спеціальна комісія подає до Верховної Ради письмовий звіт про виконану роботу. Строк повноважень тимчасової спеціальної комісії не може перевищувати одного року з дня її утворення. Порядок утворення, вимоги до персонального

складу тимчасової слідчої комісії визначаються в порядку, передбаченому для утворення тимчасової спеціальної комісії. Для ефективнішої законотворчої та іншої роботи в сучасних парламентах утворюються добровільні об'єднання парламентаріїв, зазвичай, за політичними, соціально-економічними чи культурними поглядами. Такі об'єднання називають депутатськими фракціями та депутатськими групами. Чинним законодавством передбачено створення таких депутатських об'єднань у Верховній Раді України.

Депутатська фракція – це добровільне об'єднання народних депутатів України, сформоване на основі партійної належності депутатів (іншими словами, депутатська фракція – це об'єднання народних депутатів, членів однієї політичної партії).

Депутатська група – це добровільне об'єднання народних депутатів України, прихильників певного кола політичних, соціально-економічних та інших інтересів. Депутатські фракції формуються на першій сесії Верховної Ради нового скликання до розгляду питань про обрання Голови Верховної Ради України, створення органів Верховної Ради. Якщо цього не відбулося, головуєчий на пленарному засіданні оголошує перерву для їх формування.

Депутатські фракції формуються на партійній основі народними депутатами, обраними за списком політичних партій (виборчих блоків політичних партій), які за результатами виборів отримали депутатські мандати. Політична партія (виборчий блок політичних партій) має право формувати у Верховній Раді лише одну депутатську фракцію.

Мінімальна кількість народних депутатів для формування депутатської фракції становить не менше 15 народних депутатів. Народний депутат може входити до складу лише однієї депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій).

Голова Верховної Ради України, перший заступник та заступник Голови Верховної Ради України не входять до складу депутатської фракції.

Народний депутат, якого виключено чи який вийшов зі складу депутатської фракції, є **позафракційним**. Позафракційні народні депутати можуть об'єднуватися у депутатську групу народних депутатів. Мінімальна кількість народних депутатів для формування депутатської групи має становити не менше кількості, визначеної для формування депутатських фракцій. Крім того, народні депутати можуть добровільно об'єднуватися у міжфракційні депутатські об'єднання без реєстрації, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного, організаційного забезпечення їх діяльності Апаратом Верховної Ради України.

Міжфракційне депутатське об'єднання не має прав депутатської фракції (депутатської групи), передбачених Регламентом Верховної Ради. Про створення міжфракційного депутатського об'єднання оголошує головуючий на пленарному засіданні за письмовим повідомленням керівника такого об'єднання. Апарат Верховної Ради України – внутрішній допоміжний орган Верховної Ради України, який складається з посадових осіб, службових та технічного персоналу і здійснює функції організаційного, правового, інформаційного, соціально-побутового, аналітичного, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності парламенту, його структурних підрозділів і народних депутатів. Співробітники парламентського апарату жодних державно владних рішень від імені парламенту чийого структурних підрозділів не приймають, а лише забезпечують розробку проектів таких рішень, їх підготовку і виконання. Керівник Апарату Верховної Ради України призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Голови Верховної Ради України. Має перших заступників та заступників, які за його поданням призначаються на посаду і звільняються з посади Головою Верховної Ради України.

Крім Апарату Верховної Ради, при парламенті України створені та функціонують:

- Інститут законодавства Верховної Ради України;
- видавництво Верховної Ради;

– Парламентська бібліотека.

Нині Інститут законодавства Верховної Ради України функціонує як самостійний підрозділ при Верховній Раді України, а видавництво Верховної Ради України – як самостійний госпрозрахунковий підрозділ, що забезпечує діяльність парламенту. Більшість авторів сьогодні одностайні у своїх висновках, що парламент України як мінімум виконує декілька основних функцій. При цьому під функціями парламенту розуміють його основні завдання впливу на державно-організоване життя суспільства. До таких функцій відносять:

- законотворчу функцію;
- функцію державного будівництва;
- функцію парламентського контролю.

Законотворча функція є його основною функцією. Її зміст полягає у тому, що парламент творить закони. Зміст функції державного будівництва полягає у тому, що саме парламент зобов'язаний творити нові (очевидно необхідні) інституції для належної організації державного життя шляхом прийняття відповідних законів. Так було з усіма новими конституційно-правовими інституціями Президентом України, Конституційним Судом України, Уповноваженим з прав людини, Вищою радою юстиції тощо. Іншими словами, парламент, приймаючи закони у зв'язку з якими утворюються державні інституції, розбудовує державу. Зміст контрольної функції полягає у тому, що парламент не тільки творить закони, він і контролює певною мірою їх виконання, а також діяльність створених ним органів чи обраних посадових осіб (Комітети Верховної Ради, Рахункова палата Верховної Ради, Голова Верховної Ради та його заступники). Відповідно для виконання своїх завдань, Верховна Рада України має передбачені Конституцією України повноваження (ст.85 Конституції України). Ці повноваження парламенту України умовно можна розділити на декілька основних груп:

Повноваження, пов'язані безпосередньо із законотворчим процесом:

- внесення змін до Конституції України;
- прийняття законів;
- внесення змін до законів.

Повноваження в частині проведення Всеукраїнського референдуму:

- призначення Всеукраїнського референдуму з питань, визначених Конституцією України.

Бюджетні повноваження:

- затвердження Державного бюджету України;
- внесення змін до Державного бюджету;
- контроль за виконанням Державного бюджету України;
- прийняття рішення щодо звіту про виконання Державного бюджету.

Повноваження щодо формування представницьких органів:

- призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією;
- дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України;
- призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування.

Повноваження, пов'язані із визначенням основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики держави:

- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку охорони довкілля;
- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України про стан війни і укладення миру;

– надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

– схвалення рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

– розгляді прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

– затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням.

Повноваження формуванням державних органів:

– усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

– надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;

– призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

– призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

– призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

– призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

– призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

– призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

– надання згоди на призначення Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного

майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

- надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України;
- призначення третини складу Конституційного Суду України;
- обрання суддів безстроково;
- призначення на посаду та звільнення з посади керівника Апарату Верховної Ради України;
- затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату.

Контрольні повноваження парламенту:

- здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією;
- заслуховування щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;
- висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що є наслідком його відставки з посади.

Повноваження у сфері національної безпеки держави:

- затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних сил України, Служби безпеки України, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;
- схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам;
- схвалення рішення про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави;
- прийняття рішення про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;
- затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;

– затвердження рішення про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Конституційно-правовий статус народних депутатів України визначають Конституція України та Закон України “Про статус народного депутата України” від 17 листопада 1992 року.

Народний депутат України є обраний відповідно до Закону України “Про вибори народних депутатів України” – представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

4. Порядок формування та компетенція Кабінету Міністрів України

Органи виконавчої влади в Україні - це система центральних і місцевих, одноособових і колегіальних, органів виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції на чолі з Кабінетом Міністрів України, що відповідно до Конституції та законів України забезпечують виконання Конституції України, законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України в найважливіших сферах суспільного і державного життя України.

Органи виконавчої влади є досить різноманітними. їх можна класифікувати за такими критеріями:

- *за походженням* - первинні (Кабінет Міністрів України) та похідні (центральні та місцеві органи виконавчої влади);
- *за порядком організації та діяльності* - колегіальні (Кабінет Міністрів України та Ін.) та єдиноначальні (міністерства, державні комітети та ін.);
- *за характером компетенції* - загальні (Кабінет Міністрів України), галузеві (Міністерство охорони здоров'я та ін.), міжгалузеві (Міністерство фінансів України та Ін.), спеціальні (Служба безпеки України та ін.);

• *за часом дії* - постійні (Кабінет Міністрів України та Ін.), тимчасові (спеціально створені органи); за назвою - кабінет, рада, міністерство, державний комітет, служба тощо.

Вищим органом у системі виконавчої влади є Кабінет Міністрів України – Уряд. (Розділ 6 Конституції України, Закон України “Про Кабінет Міністрів України”). Він у своїй діяльності (ст. 113 Конституції) керується Конституцією і законами України, актами Президента України; відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний ВР.

До функцій Кабінету Міністрів належать:

– забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції, законів та інших нормативних актів;

– вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

– забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури та охорони природи;

– розробка і здійснення загальнодержавної програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку країни;

– забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності;

– здійснення управління об’єктами державної власності;

– розробка проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання цього закону та подача ВР звіту про його виконання;

– здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності, національної безпеки, громадського порядку та боротьби зі злочинністю;

– організація зовнішньоекономічної діяльності та митної справи;

– спрямування і координація роботи міністерств та ін. органів виконавчої влади.

До системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства, державні комітети та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Центральні органи виконавчої влади можуть мати свої територіальні органи.

Відповідно до ст.114 Конституції України до складу Кабінету Міністрів входить прем'єр Міністр України, Перший віце-прем'єр міністр України, три віце-прем'єр-міністри, міністри.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України. Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Верховній Раді України про свою відставку. Відставка Прем'єр-міністра України, прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України. У цих випадках Верховна Рада України здійснює формування нового складу Кабінету Міністрів України у строки і в порядку, що визначені цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або відставку якого прийнято Верховною Радою України, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими для виконання (ст.117 Конституції).

5. Місцеве самоврядування в Україні

Україна – держава, в якій визнається і гарантується місцеве самоврядування. Для сучасної демократичної держави обов'язковим є наявність інституту місцевого (територіального) самоврядування, тобто такої системи організації влади на місцях (насамперед – в населених пунктах, в найменших адміністративно-територіальних

одиницях тощо), при якій місцеві громади об'єднання жителів села, міста, територіальної одиниці, мають реальну можливість самостійно від держави вирішувати місцеві проблеми, пов'язані з організацією життя села, міста чи територіальної одиниці.

Однією з об'єктивних причин необхідності існування в сучасній державі інституту місцевого самоврядування є теоретична ймовірність наявності розбіжностей чи неузгодженості на місцях (наприклад, в конкретному населеному пункті) інтересів держави (загальнонаціонального інтересу) та інтересів конкретної громади (місцевих інтересів). Іншою причиною необхідності інституту місцевого самоврядування є нелогічність і неможливість регулювання державою усіх без винятку проблем, які можуть виникнути на місцях. Чим краще відпрацьована система місцевого самоврядування, тим менша ймовірність появи на місцях гострих протиріч між інтересами держави і місцевих громад, тим менше одержавлене місцеве життя тощо.

Сутність місцевого самоврядування спрощено можна подати за такою схемою: місцева громада сама на свій страх і ризик (з фінансового боку), не порушуючи чинного законодавства, вирішує всі питання, які стосуються організації місцевого життя. При цьому їхня діяльність проходить виключно у межах правового поля держави, а інтереси держави в цих населених пунктах і територіальних одиницях захищаються місцевими органами державної виконавчої влади або іншими органами, яким держава делегувала повноваження останніх.

Сучасна демократична держава повинна не тільки визнавати можливість існування в ній місцевого самоврядування, а й всіляко підтримувати його появу та подальший розвиток, оскільки без останнього сьогодні неможливо уявити собі існування в державі громадянського суспільства взагалі. Саме тому ст. 7 Конституції України містить положення про те, що Українська держава визнає і гарантує місцеве самоврядування. А розділ XI Основного Закону

держави, який так і називається “Місьцеве самоврядування”, повністю присвячений цьому важливому політико-правовому явищу.

Тема 5: Система та джерела адміністративного права України. Адміністративні правовідносини.

ПЛАН

1. Система і джерела адміністративного права України. Поняття державного управління та співвідношення його з виконавчою владою.
2. Поняття, предмет і метод адміністративного права України.
3. Адміністративні правовідносини. Поняття адміністративної відповідальності.

1. Система і джерела адміністративного права України. Поняття державного управління та співвідношення його з виконавчою владою.

Термін “управління” має багато значень. У загальному розумінні це будь-який цілеспрямований, організуючий вплив на різноманітні процеси, що здійснюються в природі, техніці, суспільстві тощо. Термін “управління” в перекладі на англійську мову означає адміністрування, керування, управління, що яскраво показує зв'язок адміністративного права з управлінням. **Адміністративне право** — це управлінське право. Отже, управління тісно пов'язане з адміністративним правом.

Але ми вже визначили, що управління — набагато ширше поняття, ніж адміністративне право. Основними ознаками управління є управлінська система, суб'єкт і об'єкт управління, керуючий вплив суб'єкта на об'єкт і зворотний зв'язок.

Управлінська система — це єдність управлінських елементів, що взаємодіють як єдине ціле, породжуючи нові якості, не притаманні окремим її компонентам.

Суб'єктом управління називають сторону управлінського процесу, що являє собою джерело керуючого впливу.

Об'єкт управління — сторона управлінського процесу, що функціонує під керуючим впливом суб'єкта, набуває певних нових якостей та змінюється. *Керуючий вплив* визначають як комплекс заходів, прийомів, форм, методів і організуючих команд, спрямованих на об'єкт управління, за допомогою яких реально змінюється об'єкт управління.

Зворотний зв'язок можна охарактеризувати як певну інформацію для суб'єкта управління стосовно змін, що відбулися в об'єкті управління завдяки керуючому впливу.

Управлінський процес як багатоманітне явище здійснюється у природі, техніці та суспільстві. Звідси автори-кібернетисти виділяють три різновиди управління, а саме:

- біологічне, що реалізується в процесі управління в рослинному і тваринному світі живими організмами;
- технократичне, що характеризує управління різноманітними машинами, механізмами, технічними засобами з допомогою математичних формул і символів;
- соціальне, тобто управління окремими людьми та їхніми об'єднаннями, що складають суспільство.

Отже, *соціальне управління* може бути охарактеризоване як управління суспільством. Суспільством вважають найвищий тип соціальної самоорганізації людей. Воно може існувати тільки тоді, коли функціонуватиме як складна цілісна система, а це означає, що без управлінського впливу функціонування суспільства неможливе.

Одним з видів соціального управління є державне управління. У широкому значенні слова під ним розуміють діяльність усіх видів органів держави: законодавчих, судових, контрольно-наглядових, виконавчо-розпорядчих з організації суспільного життя. Кожна з названих гілок єдиної державної влади, зберігаючи загальні ознаки соціального й державного управління, має свої специфічні керівні

структури, форми та методи, прийоми, способи й засоби керівного впливу на об'єкт управління.

Звідси можна виділити такі види державного управління:

- законодавче (законотворче);
- виконавчо-розпорядче (власне управлінське);
- судове (правосудне);
- контрольно-наглядове.

Причому в кожному із зазначених видів державного управління існує внутрішня та зовнішня сторони. Внутрішня сторона характеризується управлінською діяльністю всередині системи, а зовнішня — спрямована на структурні елементи громадянського суспільства. У вузькому значенні державне управління розглядається як діяльність тільки виконавчо-розпорядчих органів держави: Кабінету Міністрів, міністерств, державних комітетів (служб), інших органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, місцевих державних адміністрацій.

Державному управлінню властиві такі риси:

- а) діяльність з реалізації завдань і функцій держави;
- б) воно здійснюється спеціально створеними для цього державними органами й посадовими особами;
- в) останні діють за дорученням держави, від її імені і мають державно-владні повноваження;
- г) форми та методи роботи управлінських органів регламентуються правом.

Таким чином, *державне управління (у вузькому розумінні)* — це підзаконна виконавча й розпорядна діяльність органів державної виконавчої влади, спрямована на практичне виконання законів у процесі повсякденного й безпосереднього керівництва господарським, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом. Звідси, державне управління (у вузькому розумінні) співвідноситься з виконавчо-розпорядчою владою та її органами через призму загального й особливого, в якому виявляються загальні риси правотворчої і правореалізаційної діяльності держави та

виконавчо-розпорядчої діяльності однієї з гілок єдиної державної влади.

Державна служба:

Організація і діяльність державних органів здійснюється державними службовцями, а це передбачає необхідність з'ясування питань про розуміння державної служби. В Україні склалася і зміцнюється єдина державна служба. Діяльність кожного окремо взятого державного органу проявляється в реальному житті через діяльність його повноважних представників, що іменуються державними службовцями. Підвищення ефективності роботи державних службовців сприяє підвищенню ефективності всієї державної служби і кожного державного органу зокрема.

Співвідношення державного управління з виконавчою владою.

Державна влада є саме видом соціальної влади і похідна від неї. З волі та за рахунок суспільства утворюється держава, формується й оплачується її апарат. Водночас суспільство ніби бере на себе зобов'язання підкорятися волі та виконувати вимоги держави.

Реалізація влади відбувається шляхом панування або управління. Управління - це цілеспрямований, вольовий та упорядковуючий вплив суб'єкта на об'єкт. У соціальній сфері це вплив на зв'язки і відносини між компонентами, з яких складається суспільство, тобто на суспільні відносини. Отже, державна влада здійснює волю держави, а соціальна — волю соціуму, тобто суспільства.

Державне управління — це процес реалізації державної влади, її зовнішнє, матеріалізоване вираження. Зміст влади виявляється у державному управлінні. Державне управління необхідно розглядати в широкому та вузькому розумінні.

В широкому розумінні державне управління охоплює органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, судової влади, прокуратури та інші органи державної влади.

У вузькому розумінні - тільки органи виконавчої влади.

Виконавча влада - це одна з трьох гілок державної влади, яка, відповідно до конституційного принципу поділу влади у державі, розробляє і втілює державну політику спрямовану на забезпечення виконання законів та управляє сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. Виконавчій владі надається можливість самостійно приймати рішення необхідні для виконання цих завдань, проте вона є підзвітною відносно законодавчої гілки влади. За дотриманням чинного законодавства, в тому числі і органами виконавчої влади, слідкує судова влада.

2. Поняття, предмет і метод адміністративного права України.

Адміністративне право, подібно до інших складових національної правової системи України, слід розглядати як: а) галузь права; б) галузь законодавства; в) юридичну науку; г) навчальну дисципліну.

Як *галузь українського права (законодавства)* адміністративне право України являє собою систему адміністративних правових норм, інститутів та нормативно-правових актів, що регулюють і охороняють особливе коло суспільних відносин у сфері державного управління.

Як *галузь права* воно може бути розглянуто в об'єктивному й суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні адміністративне право України характеризується сукупністю адміністративних правових норм, інститутів і нормативно-правових актів, що утворюють його внутрішню та зовнішню форми.

Внутрішня форма адміністративного права включає внутрішню побудову — систему адміністративного права: *Зовнішня* форма характеризується джерелами, що являють собою спосіб зовнішнього виразу змісту адміністративно-правових норм та інститутів.

За суб'єктивним розумінням адміністративне право України — це сукупність закріплених нормами об'єктивного права можливостей людини і громадянина, що реалізуються у сфері державного управління.

Адміністративне право України має свій предмет і метод правового регулювання.

Предметом адміністративного правового регулювання є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у сфері державного управління. Особливостями відносин, що складають предмет адміністративного права, є такі:

— виникають у результаті державної владно-управлінської діяльності;

— суб'єктом таких відносин є виконавчо-розпорядчий орган;

— їх виникнення, зміна чи припинення є результатом свідомої, вольової, цілеспрямованої діяльності.

Методи адміністративного права — це засоби, способи та прийоми, з допомогою яких здійснюється правовий вплив на предмет адміністративного права. Аналізуючи засоби, з допомогою яких законодавець здійснює правовий вплив на предмет адміністративного права, слід сказати, що переважно це — зобов'язання, заборони та адміністративно-правовий примус. У ряді випадків застосовуються і певні дозволи.

Наприклад, дозвіл одержувати певну інформацію для здійснення покладених на орган чи посадову особу завдань.

Серед способів як складового елемента адміністративно-правового методу слід виділити авторитарний (наказовий, щоб не сказати владний чи диктаторський) та субординаційний. Авторитарний спосіб виправданий «нерівністю» сторін адміністративних правовідносин, а саме: наявністю владного суб'єкта управління та підвладністю об'єкта управління.

Наприклад, відносини податкової адміністрації з будь-яким платником податків. Субординаційний спосіб передбачає одержання обов'язкової згоди на дії об'єкта управління від суб'єкта управління.

Отже, наявність власного предмета й методу правового регулювання дає змогу відокремлювати адміністративне право від інших галузей українського права.

Як юридична наука адміністративне право являє собою систему знань, теорій, гіпотез, висновків і рекомендацій стосовно історії виникнення та розвитку, поняття, предмета й методу правового регулювання, системи та джерел галузі адміністративного права (законодавства), науки та навчальної дисципліни. Наука має свій предмет і методи дослідження, свою систему і джерела.

Як навчальна дисципліна адміністративне право вивчається в юридичних навчальних закладах. Її предметом є вивчення адміністративного права як галузі права і законодавства, а також як юридичної науки.

Система адміністративного права — це його внутрішня форма, як вже було зазначено, що характеризує його внутрішню побудову. Структура системи адміністративного права включає в себе адміністративно-правові норми та адміністративно-правові інститути.

Адміністративно-правові норми можна охарактеризувати як загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки людини в суспільстві, що встановлюються (санкціонуються) і забезпечуються державою з метою закріплення, регулювання й охорони суспільних відносин у сфері державного управління.

Адміністративно-правовим нормам притаманні як загальні ознаки, що характеризують будь-яку правову норму, так і певні особливості, характерні тільки для цього виду правових норм. До особливих ознак адміністративно-правових норм можна віднести такі:

—закріплюють владні (керівні) та внутрішньо організаційні відносини;

—метод впливу на суспільні відносини є державно-владним (імперативним);

—гарантування державного переконання та примусу при їх реалізації.

3. Адміністративні правовідносини.

Поняття адміністративної відповідальності.

Що слід розуміти під *адміністративними правовідносинами*? Це частина суспільних відносин, які регулюються нормами адміністративного права шляхом впливу на поведінку суб'єктів у сфері державного управління, що веде до виникнення між такими суб'єктами правових зв'язків державно-владного характеру.

Основні ознаки адміністративних правовідносин:

- а) вони виникають на основі адміністративно-правових норм;
- б) характеризуються наявністю сторін, що іменуються суб'єктами адміністративного права;
- в) за змістом включають в себе адміністративні права владного характеру і юридичні обов'язки;
- г) є видом суспільних відносин державних органів, фізичних або юридичних осіб, організацій і спільностей;
- г) здійснення суб'єктивних прав або додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Групувати адміністративні правовідносини можна за різними підставами:

- залежно від кількості суб'єктів — прості та складні;
- залежно від дії у часі — довготривалі та короткотривалі;
- за змістом поведінки зобов'язаної сторони — пасивні та активні дії чи бездіяльність;
- залежно від функціонального призначення — регулятивній охоронні;
- за галузевою приналежністю — матеріальні та процесуальні;
- за сферами управління окремими галузями — соціально-культурною, адміністративно-політичною, економічною тощо.

Адміністративні правовідносини мають складну будову і включають такі елементи, як суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин.

Підставами виникнення, зміни чи припинення адміністративних правовідносин є юридичні факти.

Суб'єктами адміністративних правовідносин називають державні органи, фізичних та юридичних осіб, які наділяються адміністративно-правовими нормами певним обсягом повноважень у сфері державного управління (державної виконавчої влади).

Необхідно розрізняти суб'єкт адміністративного права і суб'єкт адміністративних правовідносин. Названі поняття близькі, але не тотожні. Суб'єкт адміністративного права може існувати абстрактно, але ніколи не вступатиме у правовідносини. А от суб'єкти адміністративних правовідносин завжди конкретні. Для того щоб суб'єкт адміністративного права став суб'єктом адміністративних правовідносин, необхідні такі *три умови*:

— наявність адміністративно-правової норми, що передбачає адміністративні права і обов'язки;

— наявність адміністративної правосуб'єктності (праводієздатності);

— наявність адміністративного юридичного факту.

Адміністративно-правові норми містяться в джерелах адміністративного права.

Суб'єкти адміністративних правовідносин повинні володіти *правосуб'єктністю*, тобто здатністю бути носіями прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені і нести юридичну відповідальність за свої дії.

Суб'єктами адміністративних правовідносин можуть бути:

- а) Президент України;
- б) державні органи виконавчої влади;
- в) державні службовці;
- г) громадяни України, іноземці й особи без громадянства;
- ґ) система місцевого самоврядування;
- д) об'єднання громадян тощо.

Адміністративну відповідальність слід розглядати у позитивному (перспективному) та ретроспективному (негативному) видах. У перспективному розумінні адміністративна відповідальність характеризується як відповідальне ставлення суб'єкта адміністративного права до своїх обов'язків і додержання заборон. У

ретроспективному значенні — це специфічні правовідносини між державою (її органами й посадовими особами) та суб'єктом адміністративного правопорушення щодо реагування на вчинене правопорушення і на суб'єкта, що його вчинив, а також покладання на правопорушника виду й міри адміністративного стягнення.

Виділяють основні та похідні ознаки адміністративної відповідальності.

До *основних ознак* відносять те, що адміністративна відповідальність:

- а) є засобом охорони встановленого правопорядку;
- б) нормативно визначена й полягає в застосуванні санкцій адміністративно-правових норм;
- в) супроводжується осудом з боку держави правопорушника та правопорушення;
- г) пов'язана із застосуванням примусу та негативних для правопорушника наслідків;
- г) реалізується у визначених законодавством процесуальних формах.

До *похідних ознак* відносять те, що:

— підставою адміністративної відповідальності є не тільки проступки, передбачені нормами адміністративного права, а й порушення, передбачені нормами інших галузей права (наприклад, житлового, трудового, земельного тощо);

— адміністративна відповідальність полягає у застосуванні до винних адміністративних стягнень;

— право притягати до адміністративної відповідальності належить державним органам та їх посадовим особам;

— існує особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності тощо.

Адміністративна відповідальність настає з досягненням 16-річного віку (ст. 12 КУпАП).

Вчинення адміністративного проступку неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує адміністративну відповідальність. За

вчинення адміністративних проступків у віці від 16 до 18 років до неповнолітніх можуть бути застосовані такі заходи впливу:

—зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

—застереження;

—догана або сувора догана;

—передача неповнолітнього під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічному чи трудовому колективу за згодою колективу, а також окремим громадянам на їх прохання (ст. 24 КУпАП).

Адміністративне стягнення — це захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Види адміністративних стягнень закріплені в Кодексі України про адміністративні правопорушення. До них належать:

—попередження — письмове або в іншій формі офіційне застереження уповноваженою посадовою особою громадянина про неприпустимість вчинення ним адміністративних правопорушень;

—штраф — майнове стягнення, або вилучення у порушника певної грошової суми на користь держави;

—сплатне вилучення предмета, який був засобом вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, виявляється в його примусовому вилученні з наступною реалізацією та передачею одержаної суми власнику за вирахуванням витрат на реалізацію вилученого предмета;

—конфіскація предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, виявляється в примусовому невідшкодовуваному вилученні цього предмета у власність держави. Конфіскованим може бути тільки предмет — приватна власність порушника, якщо інше не передбачено законодавчими актами;

—позбавлення спеціального права, наданого даному

громадянинові, на строк до трьох років за грубе чи систематичне порушення порядку користування цим правом (стосується тільки права керувати транспортними засобами та права полювання);

—виправні роботи призначаються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з утриманням до 20% її заробітку у власність держави. Виправні роботи призначаються районним (міським) народним судом (народним суддею);

—адміністративний арешт встановлюється і застосовується лише у виключних випадках за окремі види адміністративних праворушень на строк 15 діб. Адміністративний арешт призначається районним (міським) народним судом (народним суддею).

Тема 6. Основні поняття і система кримінального права України. Кримінальна відповідальність.

ПЛАН

1. Основні поняття і система кримінального права України.
2. Поняття злочину та його ознаки.
3. Кримінальне покарання, поняття та ознаки, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.
4. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

1. Основні поняття і система кримінального права України.

1. Кримінальне право – це окрема галузь права, яка має свій предмет, метод, принципи та завдання. З'ясування сутності кримінального права слід починати з усвідомлення його поняття.

Кримінальне право – це сукупність юридичних норм, встановлених вищим законодавчим органом (Верховною Радою України), що визначають які суспільно-небезпечні діяння є злочинами і які покарання необхідно застосувати до осіб, що їх скоїли. При прийнятті кримінальних законів законодавець керується певними принципами, які і є принципами кримінального права і

діляться на загальні і спеціальні (тобто кримінальні).

Кримінальні (спеціальні) принципи:

1. відповідальність лише за ті діяння, які є в кримінальному кодексі;
2. відповідальність тільки за наявності вини;
3. принцип особистого характеру відповідальності (за винного не може нести відповідальність інша особа);
4. принцип невідворотності кримінальної відповідальності (кожний, хто скоїв злочин невідмінно повинен бути покараним).
5. принципи індивідуалізації відповідальності і покарання

Предметом кримінального права є суспільні відносини, що посягають:

- 1) На суспільний лад України;
- 2) На політичну і економічну систему України;
- 3) Відносини що посягають на власність, особу, права та свободу громадян;
- 4) Відносини що посягають на правопорядок.

Кримінальне право складається з загальної та особливої частини:

- *загальна частина* кримінального права регламентує загальні положення основних понять кримінального права (завдання, дія Кримінального Кодексу України в часі і просторі, поняття злочину і покарання, неосудності, співучасті, необхідна оборона, крайня необхідність тощо).

- *особлива частина* - визначає які суспільно небезпечні діяння є злочинами і встановлює конкретні покарання до осіб які їх вчинили. Джерелами кримінального права є Конституція кримінальний Кодекс, закони України що скасовують або доповнюють окремі статті, пункти КК.

2. Поняття злочину та його ознаки.

Поняття злочину дається в ст. 11 КК України.

Злочин - це передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне діяння (бездіяльність) вчинене суб'єктом злочину.

Злочинна дія - це активна форма поведінки (крадіжка, грабїж,

пограбування тощо).

Злочинна бездіяльність - це пасивна поведінка особи пов'язана з невиконанням дій які вона повинна була і могла вчинити в силу закону або взятого на себе зобов'язання.

Думки, переконання і наміри особи вчинити злочин, це реалізовані у конкретні суспільно небезпечні дії (бездіяльність) злочином не визначаються.

В самому понятті злочину містяться його ознаки:

1. **Суспільна небезпека** - це об'єктивна властивість злочину прийняти або створювати загрозу, спричинення шкоди об'єктам кримінальної правової охорони. Вона вказує на суттєву шкоду використовуються такі поняття як "характер", "ступінь".

2. **Протиправність** - це юридичне вираження суспільної небезпеки, яке полягає в тому, що злочином визначається лише таке діяння, яке передбачене чинним законодавством.

3. **Винність** - наявність у особи психічного ставлення до вчиненої ним дії або бездіяльності.

4. **Карність** - означає, що суспільне небезпечне діяння повинно каратися. Наявність у діянні особи формальних ознак злочину передбаченого законом не завжди є підставою для визначення такого діяння злочином.

В п. 2 ст.11 КК України зазначено, що не є злочином дія або бездіяльність, які хоча формально і містять ознаки будь якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі. В залежності від ступеня суспільної небезпеки в кримінальному праві розрізняються такі групи злочинів:

1. **Особливо тяжкі** злочини (ст.12 КК) - це такі злочини, за які передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне ув'язнення.

2. **Тяжкі злочини** - це злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років.

3. *Середньої тяжкості* - це злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

4. *Злочини невеликої тяжкості* - це злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше більш м'яке покарання.

3. Кримінальне покарання, поняття та ознаки, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Кримінальна відповідальність - це вид юридичної відповідальності, яка встановлена кримінальним законодавством як негативна оцінка і кара, як особливий вид державного примусу, який має публічний характер, застосовується судом від імені держави у формі вироку до особи, винної у скоєнні злочину.

Таким чином, кримінальна відповідальність це не що інше як кара за здійснений злочин. Призначається вона тільки судом і повинна бути співрозмірна вчиненому злочину, спричиняє засудженому певні страждання і обмеження дієздатності, тягне за собою судимість.

Покарання - це особлива форма державного примусу, що застосовується судом від імені держави до особи винної у вчиненні злочину.

Суть покарання полягає в тому, що засуджений зазнає кару за вчинений злочин, тобто певних втрат і страждань (позбавлення волі, вільного пересування тощо).

Покарання являє собою справедливий акт правосуддя. Караючи осіб винних у вчиненні злочинів, судові органи захищають охоронювані законом особисті інтереси громадян, держави і суспільства в цілому.

Мета покарання :

1. Виправлення та перевиховування засудженого:

Виправлення передбачає таких змін у особі засудженого, коли він позбавляється негативних рис, що можуть зумовити його готовність до суспільно небезпечної та протиправної поведінки.

Перевиховування - це закріплення законом в поведінці особи таких соціально корисних рис, як чесне ставлення до праці, точне і неухильне виконання законів-повага до правил співжиття.

2. Запобігання вчиненню засудженим нових злочинів.

3. Запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

При призначенні покарання суд звертає увагу на пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, що характеризують вчинення злочину.

При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, відповідно до ст. 66 КК України, визнаються:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

2-¹) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;

3) вчинення злочину неповнолітнім;

4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених цим Кодексом.

Також при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

Обставини, які обтяжують покарання, визначаються у ст. 67 КК України. Ними визнаються

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком наступних обставин: вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою; вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані; вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

вчинення злочину з особливою жорстокістю; вчинення злочину загальнонебезпечним способом.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх визначена у XV розділі КК України. Відповідно до статті 97 КК України неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру. Ці ж заходи застосовуються до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Відповідно до ст. 98 КК України до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

Також до неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.

4. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Новацією у доктрині кримінального права стало застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, у зв'язку з чим до КК України було внесено відповідний додатковий розділ

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи наступних злочинів: будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 (Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) і 306 (Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів), частинах першій і другій статті 368-³ (Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), частинах першій і другій статті 368-⁴ (Підкуп особи, яка надає публічні послуги), статтях 369 (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) і 369-² (Зловживання впливом) КК України;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-³, частинах першій і другій статті 368-⁴, статтях 369 і 369-² КК України;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258-258-⁵ Кримінального Кодексу (Терористичний акт; Втягнення у вчинення терористичного акту; Публічні заклики до вчинення терористичного акту; Створення терористичної групи чи терористичної організації; Фінансування тероризму)

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 109 (Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), 110 (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), 113 (Диверсія), 146 (Незаконне позбавлення волі або викрадення

людини), 147 (Захоплення заручників), 160 (Підкуп виборця, учасника референдуму), 260 (Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань), 262 (Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем), 436 (Пропаганда війни), 437 (Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни), 438 (Порушення законів та звичаїв війни), 442 (Геноцид), 444 (Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист), 447 (Найманство) Кримінального Кодексу.

Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру

1. Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

2. До суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права.

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну

відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

До юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру:

- 1) штраф;
- 2) конфіскація майна;
- 3) ліквідація.

Штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна - лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ОСНОВИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Тема 1: Поняття цивільного права. Цивільні відносини.

ПЛАН

1. Поняття цивільного права.
2. Цивільно-правові відносини: майнові відносини, особисті немайнові відносини. Метод цивільно-правового регулювання. Об'єкти цивільно-правових відносин.
3. Цивільно-правові угоди (правочини).
4. Сфера та межі дії представництва (представника). Доручення. Форма і строк доручення.

1. Поняття цивільного права.

Цивільне право як галузь права — це сукупність встановлених чи санкціонованих державою цивільно-правових норм, що відбивають інтереси окремих осіб (громадян і організацій) як членів

цивільного суспільства, сприяють на основі їх волевиявленнь досягненню цілей, що не суперечать закону, забезпечують можливості для задоволення матеріальних і духовних потреб громадян, а також захист їх інтересів.

Історично термін “цивільне право” походить від римського права — *ius civile*— права громадян стародавнього Риму, що ще не знало в регульованій ним сфері асоційованих суб'єктів суспільних відносин.

Цивільне законодавство – це сукупність нормативно-правових актів, які регулюють особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності її учасників. Воно є формою вираження цивільного права.

Загальні принципи цивільного законодавства:

1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, передбачених законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємництва; 5) можливість судового захисту цивільних прав у разі їх порушення; 6) справедливість, добросовісність і розумність.

Основні засади цивільно-правового регулювання

визначаються Конституцією України. До системи цивільного законодавства належать: – Цивільний кодекс України ; – Закони України “Про господарські товариства”, “Про банкрутство”, “Про заставу”, “Про цінні папери і фондову біржу”, “Про авторське право і суміжні права” та ін. Також цивільно-правові норми містяться в указах Президента України, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України, наказах та інструкціях міністерств і відомств, рішеннях і розпорядженнях органів місцевої влади та самоврядування. Цивільні правовідносини можуть регулюватись звичаєм.

В основі цивільно-правового регулювання лежать майнові відносини, предметом яких можуть бути конкретні речі, майно, а також інші блага (робота, послуги). Цивільне право регулює також і деякі немайнові відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням особистих прав, невіддільних від особи.

Предметом цивільно-правового регулювання є майнові та особисті немайнові відносини.

Цивільна правоздатність – це здатність людини бути носієм цивільних прав та обов'язків, здатність мати цивільні права і нести цивільні обов'язки. Усі громадяни незалежно від віку і стану здоров'я наділені цивільною правоздатністю. Змістом цивільної правоздатності є можливість мати майно у власності або в користуванні, одержувати його у спадок або на інших законних підставах, обирати вид діяльності та місце проживання, бути стороною в договорах, мати авторські та винахідницькі права, право на недоторканність особистого життя, честь, гідність, ділову репутацію та ін.

Правоздатність виникає з моменту народження громадянина і припиняється з його смертю. Жоден громадянин за своє життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності. Правоздатність може бути частково обмежена лише судом на певний термін у випадках покарання за вчинений злочин.

Цивільна дієздатність – це здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Правоздатна особа, яка не має дієздатності, також може набувати цивільних прав і обов'язків не своїми діями, а шляхом дії своїх батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників та ін. представників. Дієздатність – це надана громадянину законом можливість реалізації своєї правоздатності власними діями. Обсяг дієздатності залежить від віку, стану психічного здоров'я, від способу життя і поведінки особи.

За обсягом **дієздатність** поділяється на такі види: повна; неповна; часткова; обмежена; визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття, тобто 18 років. У такому віці фізична особа набуває весь обсяг прав і обов'язків та здійснює їх під своїм ім'ям.

Неповна дієздатність настає в особи віком від 14 до 18 років і включає такі права:

1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини; 2) самостійно розпоряджатись своїм заробітком, стипендією або прибутком; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб; 4) самостійно здійснювати права автора на результати своєї творчої діяльності; 5) вкладати кошти у кредитні установи і розпоряджатися ними; 6) розпоряджатися коштами, що внесені іншими особами на його ім'я, за згодою батьків або піклувальників; 7) з досягненням 14 років самостійно визначати місце свого проживання; 8) з досягненням 14 років безпосередньо звертатися до суду за захистом свого права або інтересу.

Неповнолітній віком від 14 до 18 років самостійно відповідає за заподіяну ним шкоду, сам несе відповідальність за невиконання договору, укладеного ним самостійно.

Часткова дієздатність визначається за малолітніми, тобто дітьми, яким не виповнилось 14 років. Правочини за цих дітей укладають їхні батьки або опікуни. Водночас у цьому віці діти вже можуть укладати дрібні побутові правочини. У цьому віці діти можуть здійснювати право на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Обмежена дієздатність. Підставами для обмеження громадянина в дієздатності може бути зловживання спиртними напоями, наркотичними або токсичними речовинами, внаслідок чого він ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких він за законом зобов'язаний утримувати, в скрутне матеріальне становище. Обмеження вводиться за рішенням суду і зберігається доти, доки внаслідок припинення зловживання спиртним і наркотичними речовинами не буде відмінено судом. Обмежено дієздатна людина не має права самостійно розпоряджатися своїм майном, вона може лише самостійно вчиняти дрібні побутові угоди. Також суд може обмежити дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад.

Підставою для визнання громадянина недієздатним є хронічна і стійка душевна хвороба, внаслідок якої особа не здатна розуміти значення своїх дій або керуватися ними. Вона може бути визнана недієздатною лише судом. У разі видужання або значного

поліпшення здоров'я особи, визнаної недієздатною, суд поновлює її у дієздатності.

Юридична особа – це об'єднання осіб та (або) майна у відокремлену організацію, яка наділяється правоздатністю і яка може мати майнові та особисті немайнові права і нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді. Юридична особа підлягає державній реєстрації органами юстиції. Місцезнаходження юридичної особи визначається місцем її державної реєстрації і зазначається в її установчих документах. **Ознаки юридичної особи:** наявність відокремленого майна; організаційна єдність; у цивільних правовідносинах юридична особа виступає від власного імені; юридична особа здатна нести самостійну майнову відповідальність. Юридичні особи наділені правоздатністю і дієздатністю, які виникають з моменту державної реєстрації. Юридична особа набуває цивільних прав і бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів. Юридичні особи можуть мати свої філії та представництва. Окремими видами діяльності юридична особа може займатися тільки після одержання спеціального дозволу з боку держави (ліцензії).

3. Цивільно-правові відносини: майнові відносини, особисті немайнові відносини. Метод цивільно-правового регулювання. Об'єкти цивільно-правових відносин.

Майнові права громадян, регулюються нормами цивільного права. Відповідно до ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності.

Майнові права, що належать суб'єктам інтелектуальної власності, зможуть передаватися повністю чи частково іншій особі за договором, а також у порядку спадкування.

Особисті немайнові права – це такі блага, які не мають грошової чи будь-якої іншої майнової оцінки. Такі права: – утворюються у духовній сфері життя суспільства, не мають

майнового змісту і не підлягають грошовій оцінці; – мають особистий характер, їх неможливо відокремити від конкретної особи; – мають абсолютний характер, тобто належним кожній особі правам відповідають обов'язки всіх інших осіб не порушувати цих прав.

До особистих немайнових прав належать права на честь, гідність, ділову репутацію, право на ім'я, право на недоторканість житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфних повідомлень, право на щоденники та іншу особисту документацію, право на власне зображення, недоторканість зовнішнього вигляду, право на таємницю особистого життя, право бути автором, винахідником та ін. Виняткове значення мають право на життя, здоров'я та особисту свободу.

Метод цивільно-правового регулювання — це сукупність правових засобів і прийомів впливу на майнові та особисті немайнові відносини, що відбуваються в цивільно-правових нормах. Цивільно-правовий метод має таку визначальну ознаку, як юридична рівність сторін. Для нього характерна також диспозитивність сторін у цивільно-правових відносинах. Сторони в цивільно-правових відносинах характеризує їх ініціативність. Сторони самостійні й незалежні щодо вибору своєї поведінки.

Принципи цивільного права передбачені у ст. 3 ЦК України: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість; добросовісність; розумність. *До принципів цивільного права належить також принцип юридичної рівності суб'єктів цивільних правовідносин перед законом (ст. 1 ЦК України).* Принцип неприпустимості позбавлення права власності виражає непорушність цього права.

Непорушність полягає в тому, що однаковою мірою допускається існування *власності і приватної, і публічної*. Усі види власності мають рівний режим і перебувають під охороною права й держави.

Принцип свободи договору має важливе значення: сторони на власний розсуд у межах закону вирішують питання укладення договору та його змісту, керуючись вимогами справедливості, добросовісності й розумності. Ще одним важливим принципом цивільного права є принцип всебічної охорони і судового захисту цивільних прав. Кожний учасник цивільних правовідносин користується юридичною можливістю вимагати усунення перешкод для здійснення свого права або відновлення порушеного права. Судовий захист гарантується кожному. У такий спосіб забезпечується здійснення цивільних прав учасників цивільних правовідносин.

Згідно зі ст. 11 ЦК України підставами виникнення цивільних прав і обов'язків є договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти. Цивільні права і обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права і обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

Юридичні факти в цивільному праві — це визначені зовні конкретні обставини, які виявляються в наявності або відсутності певних явищ матеріального світу, що містять інформацію про стан суспільних відносин, які є предметом правового регулювання, передбачені нормами права і зумовлюють передбачені законом наслідки. Юридичні факти залежно від вольового чи невольового характеру юридичного факту поділяються на дії та події. Під діями розуміються обставини, що виникають з волі людини, тобто вольові

акти (укладення договору тощо), з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Подія — це явище об'єктивної реальності, яка відбувається незалежно від волі людини (стихійне лихо). Залежно від вольового моменту розрізняють події абсолютні та відносні. Абсолютні події виникають і розвиваються без участі вольових дій її учасників, наприклад стихійне лихо. Відносні події виникають з волі людини, але в подальшому розвиваються незалежно від її волі. Підставою виникнення цивільних прав і обов'язків є тільки ті події, які пов'язують з їх настанням певні правові наслідки. Як особливі юридичні факти вирізняють строки, які не можна зарахувати до дій або подій. Встановлення строку залежить від волі суб'єктів цивільного права, його подальший перебіг здійснюється відповідно до об'єктивних законів перебігу часу, не підвладних волі цих суб'єктів.

Дії як юридичні факти поділяються на правомірні та неправомірні.

Правомірними є дії, що відповідають вимогам цивільного законодавства, тобто передбачені законом, або такі, що не суперечать закону і відбивають правомірну поведінку учасників цивільних правовідносин. *Правомірні дії поділяються на юридичні вчинки і юридичні акти.*

Юридичні вчинки — це правомірні дії суб'єктів, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних прав і обов'язків. Прикладом юридичних вчинків є створення автором об'єктів інтелектуальної власності.

Юридичні акти — це правомірні дії суб'єктів, спрямовані на досягнення певного цивільно-правового результату, що зумовлюють правові наслідки лише тоді, коли були вчинені з наміром домогтися їх (адміністративні акти). Судові рішення також є юридичним фактом, що встановлює цивільні права і обов'язки. Судове рішення впливає на поведінку учасників цивільних правовідносин, може підтверджувати наявність чи відсутність правовідносин або їх зміну, припинення.

Неправомірні дії — це дії суб'єктів цивільних правовідносин, що суперечать актам цивільного законодавства і моральним засадам суспільства. До неправомірних дій належать, наприклад, заподіяння шкоди (делікти), зловживання правом, безпідставне збагачення. З метою індивідуалізації окремих цивільно-правових відносин наука цивільного права окреслює їх елементи: суб'єкти, об'єкти, суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок.

Суб'єкти цивільно-правових відносин — це особи, які беруть участь у цивільно-правових відносинах, принаймні дві особи.

Суб'єкт, якому належить право, називається активним або суб'єктом права. Суб'єкт, на якого покладено обов'язок, називається пасивним або суб'єктом обов'язку. Як правило, у цивільно-правових відносинах кожний їх учасник має суб'єктивні права і обов'язки. Наприклад, у правовідносинах, що виникають з договору купівлі-продажу, підряду, комісії, кожний суб'єкт цивільних правовідносин має певні права і обов'язки.

Суб'єктами цивільних правовідносин можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, українські й іноземні юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади.

Фізичні та юридичні особи як суб'єкти цивільних правових відносин мають такі суспільно-юридичні якості: цивільну правоздатність і цивільну дієздатність.

Цивільна правоздатність — це здатність мати цивільні права і обов'язки. Вона необхідна як правоволодіння у правовідносинах. В окремих випадках момент настання правоздатності може встановлюватися законом залежно від досягнення особою відповідного віку (п. 3 ст. 25 ЦК України). Обсяг цивільної правоздатності однаковий для всіх фізичних осіб.

Цивільна дієздатність — це здатність суб'єкта своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Обсяг дієздатності фізичної особи залежить від рівня інтелектуальної

та вольової зрілості особи. За загальним правилом обсяг повної цивільної дієздатності настає з 18 років.

Правосуб'єктність — це здатність суб'єкта права бути учасником цивільно-правових відносин і мати правоздатність та дієздатність. Дієздатність включає поняття деліктоздатності — здатності до самостійної юридичної відповідальності за наслідки своїх дій.

Юридичні особи як приватного, так і публічного права в цивільно-правових відносинах рівноправні як між собою, так і з іншими суб'єктами цивільного права — фізичними особами, державою, територіальними громадами. Юридичні особи, як і інші учасники правовідносин, мають правоздатність і дієздатність. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб виникають одночасно з моменту державної реєстрації і припиняються так само одночасно з моменту ліквідації юридичної особи й виключення її з державного реєстру. Правоздатність юридичної особи може бути універсальною і спеціальною. При універсальній правоздатності юридична особа не обмежується у своїх діях — вона може брати участь у будь-яких передбачених законом правовідносинах. Спеціальна правоздатність передбачає участь юридичної особи лише в певних правовідносинах, коло яких визначено статутом. Для того щоб займатись будь-яким новим видом діяльності, юридичній особі необхідно здійснити державну реєстрацію змін до установчих документів. Цивільним кодексом України 2003 р. юридичним особам надається можливість укладення будь-яких угод, не заборонених чинним законодавством, тобто універсальна правоздатність.

Об'єкти цивільних правовідносин — це матеріальні та нематеріальні блага або предмет їх створення, що становить предмет діяльності суб'єкта цивільного права. Загальною для всіх об'єктів цивільних прав є здатність задовольняти законні інтереси суб'єктів цивільних прав.

Згідно зі **ст. 177 ЦК України** до об'єктів цивільних правовідносин належать: •речі, у тому числі гроші й цінні папери;

•інше майно, у тому числі майнові права і обов'язки; •результати робіт, послуг; •результати інтелектуальної діяльності; •інформація; •інші матеріальні та нематеріальні блага.

Речі— це найпоширеніші об'єкти цивільних правовідносин. За допомогою речей можна задовольнити більшість людських потреб. Речі поділяються на рухомі та нерухомі (ст. 181 ЦК України); подільні та неподільні (ст. 183 ЦК України); індивідуально визначені й такі, що визначаються родовими ознаками (ст. 184 ЦК України); споживні та неспоживні (ст. 185 ЦК України); головні та приналежні (ст. 186 ЦК України). Вперше в Цивільному кодексі України 2003 р. до об'єктів зараховано тварин, на яких поширюється правовий режим речі (ст. 180 ЦК України).

Майно— це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки (ст. 190 ЦК України). Наприклад, у Цивільному кодексі України 2003 р. вперше майном визнано підприємство як майновий комплекс. Цей комплекс об'єднує всі види майна, що забезпечують його діяльність — земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, продукцію, послуги, засоби індивідуалізації як підприємства, так і його продукції, інші виключні права тощо (ст. 191 ЦК України).

До нематеріальних благ належать особисті немайнові блага фізичної особи: життя і здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, вільний розвиток особистості, свобода і особиста недоторканність, недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, сім'я, недоторканість особистого та сімейного життя, таємниця особистого життя, вільний вибір виду занять, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, інформація, свобода об'єднань, авторство, безпечне для життя та здоров'я довкілля, свобода творчості тощо (ст. 201 ЦК України).

Суб'єктивне цивільне право— це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільних правовідносин, юридичні можливості, що надані йому нормами права, які називаються правомочністю. Суб'єктивне

цивільне право поєднує правомочність: •на власні дії (суб'єкт має право на самостійні фактичні та юридичні дії); •вимагати (можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних обов'язків); •на захист (можливість використання механізму державного примусу).

Суб'єктивний обов'язок — це міра належної поведінки суб'єкта, коли він повинен виконувати певні дії, прийняті ним добровільно чи покладені на нього законом, або ж утримуватися від них.

За підставами виникнення цивільні правовідносини поділяються на регулятивні та охоронні. До **регулятивних** належать правовідносини, через які регулюються нормальні економічні відносини (власності, товарно-грошові) та особисті немайнові відносини. **Охоронні** відносини є цивільно-правовою формою усунення наслідків правопорушень, поновлення нормального правового й економічного або особистого становища.

За колом зобов'язаних осіб і ступенем їх конкретизації цивільні правовідносини поділяються на абсолютні, загальнорегулятивні та відносні.

Абсолютні правовідносини виникають тоді, коли уповноваженому суб'єкту протистоїть необмежене коло осіб, від яких уповноважена особа може вимагати виконання певних обов'язків, у тому числі утримуватися від порушення її прав і законних інтересів. Таким є право власності. *Відносні* правовідносини виникають там і тоді, коли особі, суб'єкту права протистоїть певна особа (особи), наділена правами і обов'язками, що повинні виконуватися. Насамперед це зобов'язальні правовідносини, правовідносини щодо реалізації засобів цивільно-правового захисту тощо. *Загальнорегулятивні* відносини відбивають зв'язок кожного з кожним. У них на боці уповноваженої і зобов'язаної осіб кожен і всі. Наприклад, це цивільні правовідносини, пов'язані зі здійсненням права на здоров'я, на здорове навколишнє середовище, що є загальнорегулятивними.

За характером поведінки зобов'язаної особи цивільні правовідносини поділяються на **активні та пасивні**. Якщо на зобов'язану особу у правовідносинах покладено обов'язок активної поведінки, то суб'єктивне право вичерпується лише двома повноваженнями: правом вимоги і правом захисту порушеного суб'єктивного права. До активних правовідносин належать зобов'язальні. У пасивних правовідносинах виникає суб'єктивне право з його трьома повноваженнями: правом вимоги, правом на захист порушеного суб'єктивного права і правом на власні активні дії, активну поведінку. До таких правовідносин належать відносини власності, авторські й винахідницькі відносини, особисті немайнові відносини тощо.

Речові та зобов'язальні відносини різняться об'єктом правовідносин. Об'єктом речових прав є речі, майно. У зобов'язальних відносинах об'єктом є дії. У майнових відносинах об'єктом є майно (це відносини власності), у особистих немайнових – немайнові блага: честь, гідність, авторство тощо.

Правочини класифікуються на **види за різними ознаками**.

1. За кількістю сторін, що беруть участь у правочині, розрізняють одно-, дво- чи багатосторонні правочини.

Одно стороннім правочином є вольова дія однієї сторони, якою може бути одна особа (наприклад, заповіт). Права з одностороннього правочину виникають, як правило, у інших осіб, обов'язки ж виникають лише для особи, яка вчинила цей правочин. Згідно зі ст. 202 ЦК України до односторонніх правочинів застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину.

Дво- чи багато сторонні правочини називаються **договорами**, оскільки для їх вчинення необхідні не тільки вольові дії сторін, а й узгодженість цих дій. А це можливо лише за договором. Зокрема, це договори купівлі-продажу, міни, оренди та ін. Для вчинення

багатосторонніх правочинів необхідно узгодження дії трьох або більше сторін.

2. **За характером правовідносин правочини** поділяються на відплатні та безвідплатні.

Відплатним визнається правочин, у якому одна сторона повинна одержати плату чи інше зустрічне задоволення за виконання своїх обов'язків за договором (купівля-продаж, міна, страхування тощо).

Якщо сторона за договором зобов'язується виконати свої обов'язки без зустрічного задоволення, що має майновий характер, то такий правочин називається безвідплатним (договори позички, дарування).

3. **Залежно від моменту, коли правочин вважається вчиненим**, розрізняють правочини консенсуальні (від лат. *consensus*— згода) та реальні (від лат. *res*— річ). Консенсуальним є правочин, для вчинення якого достатньо лише досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. Більшість правочинів консенсуальні (купівлі-продажу, міни тощо). Реальний правочин вважається вчиненим лише тоді, коли відбудеться передання речі; права і обов'язки виникають з моменту її передання (договори зберігання, позики, ренти).

4. **Залежно від значення підстав для дійсності правочину** правочини поділяються на казуальні (від лат. *causa*— мета) та абстрактні (від лат. *abstractio*— виділяти, відвертати). Казуальними називаються правочини, дійсність яких залежить від наявності конкретної підстави — мети. *Наприклад*, мета договору позики полягає в переданні у власність позичальникові грошових коштів. До казуальних правочинів належать договори купівлі-продажу і оренди. **Абстрактні** — це правочини, дійсність яких не залежить від мети. *Наприклад*, вексель є підставою права вимоги держателя грошових коштів, і немає значення, на підставі чого він вимагає виконання зобов'язання.

5. **Умовні та безумовні правочини.** Умовним визнається правочин, в якому виникнення прав і обов'язків ставиться сторонами

в залежність від обставини, яка може настати або не настати в майбутньому. Обставина може передбачатися сторонами, але не повинна суперечити законодавству і моральним засадам суспільства. До **умовних** належать правочини з відкладальною або скасувальною обставиною (ст. 212 ЦК України). Наприклад, це договори найму житла за умови виконання ремонту, заміни обладнання, звільнення у зв'язку з приїздом родича.

У ст. 212 ЦК України передбачено правочини, щодо яких правові наслідки пов'язуються з настанням певної обставини.

1. Особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити настання або зміну прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (відкладальна обставина).

2. Особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити припинення прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (скасувальна обставина).

3. Якщо настанню обставини недобросовісно перешкождала сторона, якій це не вигідно, обставина вважається такою, що настала.

4. Якщо настанню обставини недобросовісно сприяла сторона, якій це вигідно, обставина вважається такою, що не настала.

Поняття недійсності правочину. Правові наслідки недійсності правочину

Недійсним правочином визнаються дії фізичних і юридичних осіб, які хоча і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Підставою визнання правочину недійсним є недодержання вимог закону щодо умов його дійсності, встановлених ст. 203 ЦК України.

За характером порушення закону при вчиненні правочинів та правових наслідків вчинення таких правочинів вони поділяються на **нікчемні та заперечні**. Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині. **Нікчемним** є правочин, недійсність якого прямо встановлена законом (ст. 219, 220, 222, 224, 226 ЦК України). **Заперечним** вважається правочин, недійсність якого прямо

не впливає із закону, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом. Поряд з окремими складовими недійсності правочинів закон формулює загальну норму, відповідно до якої недійсним може бути визнано будь-який правочин, що не відповідає вимогам закону чи інших нормативних актів (ст. 215 ЦК України). Роль такої загальної норми виявляється у випадках, коли відбувається правочин, що не має пороків окремих елементів, але суперечить за змістом і спрямованістю вимогам закону.

Наприклад, громадянин придбав будівельні матеріали у невідомого йому водія автомобіля, однак згодом з'ясувалося, що водій не був власником цих матеріалів і розпорядився неналежним йому майном. Щодо елементів правочину порушення немає, оскільки водій дієздатний, правочин був виконаний у момент здійснення, отже, пороку форми немає, воля була виявлена чітко і зрозуміло. Проте з позицій норм законодавства цей правочин недійсний, тому що водій не був власником матеріалів і не мав повноважень на їх відчуження. Такий правочин визнається недійсним.

Правочини з пороками волі поділяються на такі: зроблені без внутрішньої волі на укладення угоди і у яких внутрішня воля сформувалася неправильно.

Без внутрішньої волі правочини відбуваються під впливом насильства, погрози, зловмисної угоди представника однієї сторони з іншою стороною, а також громадянином, що не здатний розуміти значення власних дій чи керувати ними. Такі правочини визнаються недійсними внаслідок того, що волі особи на його здійснення немає, коли волевиявлення відбиває волю не учасника правочину, а іншої особи, яка впливає на учасника правочину.

Угоди, укладені через обман, оману, кабальні умови, характеризуються наявністю зовні вираженої здавалося б бездоганної внутрішньої волі, однак що сформувалася під впливом обставин, які спотворюють щирю волю особи.

Обман— це навмисне введення в оману сторони правочині іншою стороною або особою, в інтересах якої відбувається правочин.

Омана так само сприяє перекрученому формуванню волі учасника правочину, однак на відміну від обману не є результатом навмисних, цілеспрямованих дій іншого учасника правочину. Виникненню омани може сприяти відсутність належної обачності, часом самовпевненість учасника угоди або дії третіх осіб.

Кабальні угоди, вчинені внаслідок збігу важких обставин, мають порок волі, оскільки воля при цьому формується під впливом таких обставин, за яких практично виключається нормальне формування волі, що спонукає укладати угоду на край невигідних для себе умовах.

Від недійсності правочину слід відрізнити відмову від нього. Закон надає право особі, яка вчинила правочин, відмовитися від нього (ст. 214 ЦК України). Особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього на власний розсуд. Однак якщо такою відмовою порушено права іншої особи, ці права підлягають судовому захисту. Особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього, навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані.

Відмова від правочину вчиняється в такій самій формі, в якій було вчинено правочин. Відмова від правочину, вчиненого у простій письмовій формі, має бути вчинена у простій письмовій формі.

4. Сфера та межі дії представництва (представника). Доручення. Форма і строк доручення.

Довіреність – це письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами (ст. 244 ЦК України). За юридичною природою довіреність становить односторонню угоду, яка визначає повноваження представника. У довіреності має бути вказана особа, на яку видана довіреність, особа, яка її видала, і повинна чітко виявлятися її воля на вчинення певних дій від її імені. Вимоги до змісту довіреності містяться в Інструкції про порядок здійснення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 18 червня 1994 р. № 18/5. Довіреність може бути складена від імені однієї або кількох осіб на ім'я однієї або кількох осіб.

Розрізняють такі види довіреностей: генеральну (загальну), спеціальну та разову. Разові довіреності видаються на вчинення одного правочину, спеціальні – на вчинення певної кількості однорідних правочинів, загальні (генеральні) – на визначений термін для здійснення різноманітних правочинів.

Довіреність завжди повинна мати письмову форму. Форма довіреності має відповідати формі, в якій вчинятиметься правочин (ст. 245 ЦК України). Форма довіреності може бути звичайною письмовою чи письмовою нотаріальною. Нотаріально посвідчена довіреність здійснюється на вчинення правочину, який потребує нотаріального посвідчення у випадках, передбачених законом або договором (ст. 209 ЦК України).

Довіреність є строковою угодою; у ній повинно бути визначено дату вчинення і строк, упродовж якого вона дійсна. *Представник*, якому видана довіреність, може передати свої повноваження іншій особі в порядку передоручення (ст. 240 ЦК України). У ст. 248 ЦК України передбачаються підстави припинення представництва за довіреністю: закінчення строку її дії; внаслідок вчинення правочину, для якого вона була видана; скасування довіреності особою, яка її видала; відмова представника від вчинення дій, визначених

довіреністю. Права і обов'язки, що виникли у третіх осіб внаслідок вчинення дії представником до того, як він дізнався про її припинення, зберігають чинність для особи, що видала довіреність. Представник відповідає перед особою, що видала довіреність, за завдані їй збитки в разі недодержання ним вимог щодо негайного повідомлення особи про відмову від вчинення дій, що були визначені довіреністю.

Тема 2. Право власності та інші речові права.

Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.

ПЛАН

1. Підстави виникнення права власності.
2. Способи захисту права власності.
3. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.

1. Підстави виникнення права власності.

Право власності - це право особи на річ (майно), яке вона здійснює за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, на свій розсуд, з додержанням вимог закону та моральних засад суспільства.

Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання та місцезнаходження майна.

Право володіння — це право фактичного, фізичного та господарського панування особи над річчю. Є володіння законне і незаконне, добросовісне і недобросовісне.

Законне — це таке володіння, яке виникає внаслідок правовідносин, що мають правові підстави. Незаконне володіння таких підстав не має.

Добросовісне володіння — це володіння майном, коли набувачі його не знали і не могли знати про незаконність такого володіння. А недобросовісні знали або повинні були знати про таку обставину, але попри це володіють річчю.

Право користування — право на вилучення з речі її корисних властивостей, привласнення плодів і доходів, які можна отримати від речі.

Право розпорядження — це право власника визначати юридичну долю речі.

Власник може здійснювати зі своїм майном будь-які дії, не суперечать закону. Проте вони також при використанні не можуть завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Форми права власності в чинному законодавстві є однаковими для всіх її носіїв. Законом надана всім власникам рівна можливість щодо здійснення своїх прав і недопущення обмежень або надання пріоритетів тим чи іншим власникам.

Суб'єктами права власності визнаються Український фізичні та юридичні особи, держава, інші держави, їх юридичні особи, міжнародні організації, територіальні громади.

Підставами набуття права власності вважаються *первісні й похідні* способи набуття права власності.

Первісними вважаються такі, при яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. До них відносять виробництво або переробку речей, змішування та приєднання речей, відділення плодів, заволодіння, конфіскацію, реквізицію, знахідку (якщо власник не знайшовся), скарб. До *похідних* належать такі підстави, за яких набуття права власності даної особи засновується на праві попереднього власника. При переході права власності має місце правонаступництво, тому що права на придбану річ є такими ж, як вони були у попереднього власника.

Момент набуття права власності залежить також від способу виникнення права власності. Так при первісному способі воно виникає з моменту заволодіння річчю, надання речі нової форми. В інших випадках також застосовується принцип виникнення права власності з моменту передачі речі новому власникові, якщо інше не

передбачено законом або договором. Також таке право виникає у нового власника з моменту передачі речі поштою. Відповідно і ризик випадкової загибелі речі несе власник цього майна, якщо інше не передбачене законом або договором. Крім того, якщо відчужувач прострочив передачу речі або набувач прострочив її прийняття, ризик випадкової загибелі чи псування речі несе сторона, що прострочила.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключно (морської) економічної зони є об'єктами *права власності Українського народу*.

Суб'єктами права приватної власності є окремі фізичні та юридичні особи. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних чи юридичних осіб, не обмежуються, проте законом можуть бути встановлені окремі обмеження для певних видів об'єктів (наприклад, зброя, радіоактивні речовини тощо).

Право приватної власності виникає також первісним чи похідним способом. Проте перелік підстав виникнення права власності поряд із звичайними значно розширився. Це — приватизація квартир, набуття права власності на квартиру в будинку житлового чи житлово-будівельного кооперативу, дачі або гаражу у відповідному кооперативі чи товаристві; приватизація майна державних підприємств; відчуження майна, що є комунальною власністю; приватизація земельних ділянок; здійснення підприємницької діяльності. Об'єктами права приватної власності згідно із законодавством є: жилі будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки, предмети домашнього вжитку, продуктивна і робоча худоба, земельні ділянки, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, виготовлена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери або майно споживчого чи виробничого призначення, результати інтелектуальної творчості (твори науки, літератури, мистецтва, винаходи, промислові зразки тощо).

У державній власності є майно, в тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна.

Суб'єктом права державної власності є держава в особі Верховної Ради України. Оскільки держава є специфічним суб'єктом права власності, то реалізація нею повноважень власника полягає в наданні нею права вирішувати, хто і як забезпечуватиме використання благ, що належать державі, а також в особливих засобах здійснення державою своїх правомочностей власника. Ці функції держави визначають як управлінські.

Державна власність може виникати з первісних та похідних способів, але у держави також є і свої специфічні способи, не притаманні іншим власникам. До таких способів належать стягнення податків та інших зборів, націоналізація, конфіскація та реквізиція, безгосподарське майно, безгосподарне утримання майна, що є пам'яткою історії та культури, а також розширене відтворення на державних та казенних підприємствах.

Суб'єктами права комунальної власності є відповідні територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах. Оскільки районні і обласні ради виступають як органи місцевого самоврядування, то Конституція не передбачає створення комунальної власності на рівні районів і областей. Територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах можуть об'єднувати об'єкти своїх прав власності з виникненням у них спільної власності і передачею цих об'єктів до управління районних і обласних рад. При цьому територіальні громади не втрачають свого права власності і не випакає права власності районів чи областей. Змінюється лише правовий режим комунальної власності і орган, який уповноважений нею управляти. Об'єктами права комунальної власності є будь-яке майно, яке необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території.

Спільна власність має місце у випадках, коли з тих чи інших підстав у кількох осіб виникає право власності на одне і те саме майно. Спільна власність — це не форма права власності, а лише

особливий режим існування відомих форм власності. Відносини спільної власності можуть виникати за участю різноманітних суб'єктів права власності — фізичних осіб, юридичних осіб, держави і громад. Правовий режим права спільної власності передбачає єдність правомочностей її учасників у володінні, користуванні і розпорядженні спільним майном і вирішенні спільно всіх питань щодо здійснення цих правомочностей стосовно об'єкта права. Але розпорядження своєю часткою в спільному праві кожен із співвласників може здійснювати самостійно, без згоди інших, а лише з дотриманням вимоги закону щодо права переважної купівлі відчужуваної частки іншими співвласниками.

Право спільної власності може бути двох видів — *часткова спільна власність*, коли частки співвласників визначені і *сумісна спільна власність*, коли частки не визначені. Розміри часток визначаються самими співвласниками з різних підстав, а спільна сумісна власність має місце лише коли про це прямо не заборонено законом.

Спадкування за законом і за заповітом

Спадкове право - сукупність цивільно-правових норм, що встановлюють порядок переходу прав та обов'язків померлої особи за правом спадкування. Власник, після смерті якого залишилось майно, називається спадкодавцем. Особи, до яких це майно переходить після смерті його власника, називаються спадкоємцями. Майно, що залишилось після смерті його власника, називається спадковим майном, або спадщиною.

Слід зауважити, що спадщина складається з прав та обов'язків спадкодавця, тобто до складу спадщини входять і його борги (невиконані зобов'язання, неоплачені кредити тощо), якщо вони в нього були на день смерті.

Спадкоємець має право приймати таку спадщину чи відмовитися від неї. Спадщина відкривається тільки після смерті громадян (фізичних осіб).

Після ліквідації юридичних осіб спадкування не буває. Тому спадкодавцями можуть бути тільки громадяни, а спадкоємцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. *Спадкування між живими не буває.* Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а оголошення його померлим набирає законної сили після відповідного рішення суду (ст. 525 ЦК України).

Місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме, - місцезнаходження майна чи основної його частини. Нормами цивільного права встановлюються дві підстави спадкування, за законом і за заповітом. Можливе одночасне спадкування і за заповітом, і за законом (наприклад, частина майна спадкодавцем заповідана, а інша частина успадковується за законом).

Спадкоємство за законом має місце в тих випадках, коли: заповіту немає; заповіт визнано недійсним; спадкоємці, призначені в заповіті, померли до відкриття спадщини або відмовилися прийняти її. Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкоємця; день, коли набирає чинності рішення суду про оголошення особи померлою.

Спадкодавцями як за законом, так і за заповітом можуть бути тільки громадяни, а не юридичні особи. Спадкоємцями можуть бути громадяни, юридичні особи та держава.

Суб'єктивне право на спадщину у спадкоємців виникає в разі смерті спадкодавця або визнання його в установленому порядку померлим. До громадян як спадкоємців належать особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти померлого, зачаті за життя і народжені після його смерті.

Громадяни та держава можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом.

Юридичні особи можуть бути спадкоємцями лише за заповітом. Спадкоємцями можуть бути також іноземні громадяни і особи без громадянства. Якщо немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, або жоден із спадкоємців не прийняв спадщини, або всі спадкоємці

позбавлені заповідачем спадщини, майно померлого за правом спадкоємства переходить до держави.

Цивільне законодавство встановлює суворі обмеження щодо спадкоємців. Зокрема, *усуваються від спадщини* особи, які: навмисно позбавили життя спадкодавця чи кого-не-будь із спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя; батьки після дітей, відносно яких вони позбавлені батьківських прав і не були поновлені в цих правах на момент відкриття спадщини; батьки й повнолітні діти, котрі злісно ухилялися від виконання покладених на них відповідно до закону обов'язків з утримання спадкодавця, якщо ці обставини підтверджено в судовому порядку. Спадкоємці за законом призиваються до спадщини в порядку черги. Згідно з чинним законодавством в Україні встановлено дві черги спадкоємців. До *першої черги належать*: діти (в тому числі усиновлені); дружина та батьки (усиновлювачі) померлого; дитина померлого, яка народилася після його смерті; онуки і правнуки, якщо на час відкриття спадщини немає в живих того з їхніх батьків, хто був би спадкоємцем.

До другої черги належать: брати і сестри померлого; дід та бабка померлого як з боку батька, так і з боку матері. Окрім цього, до гурту спадкоємців за законом належать утриманці, тобто непрацездатні особи, що перебували на утриманні померлого не менше одного року до його смерті (ст. 531 ЦК України).

Цивільний кодекс України встановлює право на обов'язкову частку в спадщині неповнолітнім або непрацездатним дітям спадкодавця (в тому числі усиновленим), а також непрацездатній дружині, батькам (усиновлювачам) і утриманцям померлого, які успадковують, незалежно від змісту заповіту, щонайменше дві третини частки, яка належала б кожному з них у разі спадкоємства за законом.

Під час визначення розміру обов'язкової частини враховується і вартість спадкового майна, що складається з предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку (ст. 535 ЦК України). Порядок укладання й посвідчення заповіту регламентується чинним

законодавством, згідно з яким кожен дієздатний громадянин може особисто розпоряджатися своїм майном на випадок смерті. До заповіту Цивільний кодекс України встановлює відповідні вимоги.

Оскільки заповіт - це не договір, а односторонній правочин, за яким права та обов'язки для інших осіб виникають за волевиявленням заповідача, то до заповіту встановлюються такі ж умови його дійсності, як до будь-якого договору, а саме: заповіт має бути складений тільки дієздатною особою; заповіт повинен бути складений у формі, що визначена законом; зміст заповіту має відповідати вимогам чинного законодавства. Заповіт повинен бути укладений в письмовій формі, де зазначаються місце й час його укладення. Заповіт має бути власноручно підписаним і нотаріально посвідченим. Якщо спадкодавець через фізичні вади не може власноручно підписати заповіт, то за його дорученням заповіт може бути підписано іншою особою, при цьому робиться помітка про причини, через які громадянин не зміг сам зробити підпис. Заповіт не може підписувати особа, на користь якої його зроблено. Заповіт повинен бути укладений так, щоби розпорядження спадкодавця не викликало непорозумінь чи спорів після відкриття спадщини. Після відкриття спадщини державна нотаріальна контора за місцем її відкриття чи за місцезнаходженням спадкового майна вживає заходів з охорони спадкового майна, коли це потрібно в інтересах держави, спадкоємців, відказоодержувачів або кредиторів (ст. 558 ЦК України). Спадкоємцям, які прийняли належну їм за заповітом чи за законом спадщину, державна нотаріальна контора за місцем відкриття спадщини видає свідоцтво про право на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шестимісячного терміну від дня відкриття спадщини.

2. Способи захисту права власності

Захист права власності — є одною зі складових поняття охорони права власності. Захист права власності — це застосування судовими органами в разі порушення прав власника сукупності

відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника. Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється у такі способи: визнання цих прав; відновлення становища, яке існувало до порушення становища і припинення дій, які порушують право; присудження до виконання обов'язків в натурі; компенсація моральної шкоди; припинення або зміна правовідносин; стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, неустойки (штрафу, пені). Всі перераховані вище способи можна розділити на речово-правові, зобов'язально-правові та особливі способи захисту.

До речово - правових способів належать віндикаційний та негаторний позови.

Віндикаційний позов — це позов не володіючого власника до фактичного володільця майна про повернення свого майна з чужого незаконного володіння. Такий позов може мати місце лише за наявності таких умов: необхідно щоб власник був фактично позбавлений володіння; щоб майно, що належить власникові збереглося в натурі, а не було спожито чи перероблено; віндикація можлива лише щодо індивідуально-визначеного майна, оскільки власник може вимагати повернення майна, яке належить йому на праві власності; позивач і відповідач не знаходяться між собою в зобов'язальних відносинах щодо цього майна. Позивачем за віндикаційним позовом за загальним правилом є власник цього майна. Відповідачем - фактичний володілець цього майна, незаконність володіння якого повинна бути доведена в суді, оскільки існує презумпція законності володіння. Незаконні володільці залежно від того, добросовісні вони чи несуть різну відповідальність перед власником. Так, добросовісні володільці повинні повернути майно за умов, коли воно вибуло поза їхньою волею (загублено, викрадено), а недобросовісні - у будь-якому випадку. Розрахунки при поверненні речей з чужого незаконного володіння також залежать від добросовісності чи недобросовісності набувача. Від недобросовісного

набувача власник вправі витребувати повернення і відшкодування всіх доходів, які особа отримала або повинна була отримати від цього майна, а від добросовісного — лише за час, коли він дізнався чи повинен був дізнатися про незаконність володіння. Добросовісний володілець вправі залишити зроблені ним поліпшення до майна, а якщо вони невіддільні від основного майна, то вимагати відшкодування понесених ним витрат, але не більше розміру збільшення вартості речей.

Негаторний позов — це позадоговірна вимога власника, не позбавленого володіння майном, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження майном. Позивачем виступає власник майна або його титульний володілець. Відповідачем є особа, яка своїми протиправними діями або бездіяльністю заважає власникові здійснювати правомочності, що належать йому. За допомогою негаторного позову можна здійснювати захист права власності лише від неправомірної поведінки третьої особи, з якою власник не перебуває в договірних відносинах. Негаторний позов не може бути пред'явлений після припинення протиправної поведінки. Власник у цьому разі може вимагати лише відшкодування шкоди, завданої протиправною поведінкою третьої особи.

Іншими речовими правами є права на чуже майно. Їх видами є:

- право володіння;
- право користування (сервітут);
- право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Право володіння чужим майном — це фактичне утримання у себе майна особою, яка не є його власником. Така особа може володіти чужим майном на підставі договору з власником або на підставі, встановленій законом (наприклад — право притримання).

Сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, природних ресурсів, іншого нерухомого майна для задоволення

потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені інакше (наприклад, сервітут може належати власникові чи володільцеві сусідньої ділянки для проходу на свою територію).

3. *Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.*

Питанням розвитку усіх видів творчості надає великої уваги нова Конституція України. У ст. 54 вона проголошує, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Держава гарантує захист інтелектуальної власності, авторських прав громадян, їх моральних і матеріальних Інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. За Конституцією України кожний громадянин має право на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати зазначені результати без згоди їх власника, лише за винятками, встановленими законами.

Право інтелектуальної власності — це право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається законом.

Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного.

До об'єктів права інтелектуальної власності належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організації мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;

- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до Цивільного Кодексу, іншого закону чи договору.

Особистими немайними правами інтелектуальної власності є:

- а) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- б) право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- в) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності встановлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

- а) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- б) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;

в) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, втому числі забороняти таке використання;

г) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав.

Майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути вкладом до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законом. Майнові права інтелектуальної власності є чинними протягом строків, встановлених Цивільним кодексом, іншим законом чи договором.

Тема 3. Зобов'язальне та договірне право як складова цивільного права.

ПЛАН

1. Зобов'язальне право, поняття зобов'язань. Підстави виникнення зобов'язань. Види зобов'язань.
2. Виконання зобов'язань. Забезпечення виконання зобов'язань. Відповідальність за порушення зобов'язань. Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди.
3. Договір купівлі – продажу. Окремі види договорів.

1. Зобов'язальне право, поняття зобов'язань.

Підстави виникнення зобов'язань. Види зобов'язань.

Зобов'язання — це правовідносини, в силу яких одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора)

певну дію — передати майно, отримати гроші тощо, або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Цивільно-правове зобов'язання — це такі правовідносини, в яких уповноважена особа діє як кредитор, зобов'язана особа — як боржник.

Об'єктом зобов'язальних відносин є конкретні блага, заради яких між суб'єктами виникають юридичні зв'язки.

Підстави виникнення зобов'язань — це певні юридичні факти або їх сукупність, з настанням яких правові норми пов'язують виникнення зобов'язальних відносин між кредитором і боржником. Зобов'язання виникають:

— з договорів та інших правочинів (в тому числі з двосторонніх чи багатосторонніх договорів), передбачених законом, а також із правочинів, хоч і не передбачених законом, але які йому не суперечать;

— у результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури та мистецтва та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

— внаслідок завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

— внаслідок інших юридичних фактів.

Значна більшість зобов'язань є договірними. Крім того, зобов'язання можуть виникати з договорів, які хоч і не передбачені чинним законодавством, але не суперечать йому. Це досить актуально в наш час, коли законодавець не встигає законодавчо врегулювати всі відносини, які виникають у товарно-економічній сфері.

У деяких випадках виникає необхідність *заміни сторін* у зобов'язаннях. Заміна кредитора іменується *у ступкою вимоги (цесія)*, а заміна боржника — *переведення боргу*. Уступка вимоги здійснюється укладенням договору між первісним і новим кредитором. Згода боржника на це не вимагається, йому лише повідомляють про зміну кредитора. На відміну від цесії, переведення боргу має місце лише за згодою іншої сторони, тобто кредитора.

Адже він зацікавлений у належному виконанні зобов'язання. Ці дії оформлюються укладенням правочину. Якщо основний правочин був укладений в письмовій формі, то така ж форма вимагається і для уступки вимоги чи переведення боргу.

2. Виконання зобов'язань. Забезпечення виконання зобов'язань.

Відповідальність за порушення зобов'язань.

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди.

Виконання зобов'язань — це здійснення його сторонами покладених на них прав і обов'язків, що складають його зміст, належним чином відповідно до умов договору чи закону, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту чи вимог, що звичайно ставляться.

Належне виконання зобов'язання полягає в точному та своєчасному виконанні сторонами договору всіх зобов'язань відповідно до умов угоди та вимог закону, а за відсутності таких вказівок — відповідно до вимог, що звичайно ставляться. Крім того, боржник не має права виконувати зобов'язання частинами, якщо інше не впливає з суті договору або не визначено договором чи законом. Не допускається також одностороння відмова від виконання зобов'язання чи зміна умов договору, якщо інше не передбачено договором чи законом.

Згідно з принципом реального виконання зобов'язання воно повинно бути виконано в натурі, тобто не допускається заміна боржником предмета виконання зобов'язання.

Спосіб виконання зобов'язання — це порядок виконання, визначений нормативними актами чи договором.

Зобов'язання повинні виконуватись в установленний строк. Якщо строк не визначено, то зобов'язання повинно бути виконане на вимогу кредитора. Боржник повинен виконати таке зобов'язання в семиденний строк з дня пред'явлення вимоги, якщо інший строк не впливає з закону, договору чи суті зобов'язання.

Для належного виконання зобов'язання існують також певні засоби стимулювання боржника. Такими засобами є відшкодування збитків, а також інші *способи забезпечення виконання зобов'язання*. Такими способами є неустойка (штраф, пеня), застава, порука, завдаток, гарантія, притримання. Вони забезпечуються законом чи договором і є додатковими до договору.

Неустойкою (штрафом, пенею) визнається визначена законом чи договором сума, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання. *Штрафом* є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. *Пенею* є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Застава — зобов'язання, за яким кредитор має право в разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника. Заставою може бути також забезпечена вимога, яка виникне в майбутньому. За новим Цивільним кодексом України передбачені такі види застав: іпотека — застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи; заклад — застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом, до третьої особи; інші види застав, які перелічені в законі України “Про заставу”.

Порука — зобов'язання, за яким поручитель повинен перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в частині, яка не виконана.

Завдаток — грошова сума або рухоме майно, яке передається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів на підтвердження його виконання. Якщо основне зобов'язання не виконане з вини сторони, яка дала завдаток, сума не

повертається, а якщо з вини особи, яка отримала завдаток, то вона повинна повернути подвійну суму завдатку.

Гарантія — це субсидіарне зобов'язання, що видається банком, іншою фінансовою установою, страховою організацією, за яким відповідний банк (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Притримання — це правовідносини, за якими кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові, має право притримати її у себе до моменту належного виконання зобов'язання боржником щодо цієї речі (оплата речі, відшкодування витрат за її утримання). Але до кредитора, який притримує річ у себе, право власності на неї не переходить. Право на притримання речі може бути передано третій особі, вказаній боржником.

Зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. Припинення зобов'язання на вимогу однієї з сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом. Зобов'язання може бути також припинене за таких *підстав*:

—*надання відступного* (припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами);

—*зарахуванням* — зобов'язання припиняється зарахування зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги.

Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї із сторін. Не допускається зарахування зустрічних вимог:

- а) про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- б) про стягнення аліментів;
- в) щодо довічного утримання (догляду);
- г) у разі спливу позовної давності;
- г) в інших випадках, встановлених договором або законом;

—за домовленістю сторін — зобов'язання припиняється за домовленістю сторін або за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами (новація). Новація не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, встановлених законом;

—прощенням боргу — внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора;

—посиданням боржника і кредитора в одній особі;

—неможливістю виконання — неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку кожна із сторін не відповідає(форс-мажорні обставини);

—смертю фізичної особи або ліквідацією юридичної особи (боржника чи кредитора) — зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. Зобов'язання припиняється смертю кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язаним з особою кредитора. Зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

а) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;

- б) зміна умов зобов'язання;
- в) сплата неустойки;
- г) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Збитками є:

—втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила чи мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

—доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Моральна шкода полягає:

—у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом та іншим ушкодженням здоров'я;

—у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

—у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

—у приниженні честі, гідності та ділової репутації фізичної чи юридичної особи.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

У разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання. Внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або у повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання або воно припиняється.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника.

Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Не вважається *випадком*, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи. До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес, або передавання відступного боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. У разі відмови кредитора від договору боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі.

Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторowi завдані цим збитки. Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором.

3. Договір купівлі – продажу. Окремі види договорів.

Договір — це домовленість двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Під ним також розуміють взаємне погодження волі двох або більше сторін, спрямоване на досягнення передбачуваного договором юридичного результату.

Договори можуть бути як *публічними*, так і договорами *приєднання*. Публічними договорами вважаються договори, в яких підприємець не має права віддавати перевагу одній особі перед іншою. Всі умови договору повинні бути однаковими для всіх осіб, які бажають укласти публічний договір. У договорі *приєднання* обмежується воля споживача у погодженні змісту договору. Той, хто приєднується, може виразити свою волю лише на стадії укладення договору, тобто дати чи не дати згоду на його укладення.

Договори розрізняються за різними критеріями. Цих видів договорів залежно від критеріїв є безліч, але можна виділити кілька основних.

За розподілом прав і обов'язків договори можуть бути односторонніми та двосторонніми (такий поділ має ті самі ознаки, що й одностороннє та двостороннє зобов'язання). Поряд із ними існують також і багатосторонні договори, але на відміну від двосторонніх, учасники в цьому випадку об'єднуються для досягнення спільної мети.

Договори можуть бути оплатними та безоплатними. Безоплатні договори не компенсують дії однієї сторони відповідними матеріальними діями іншої сторони. А оплатні мають таку матеріальну компенсацію.

Іноді договори укладаються за згодою на користь сторін або за згодою на користь третіх осіб.

Вони також *поділяються на реальні та консенсуальні*. Реальними вважаються договори, права і обов'язки в яких виникають з моменту вчинення певних дій, а якщо такі права та обов'язки виникають з моменту досягнення згоди - такі договори вважаються консенсуальними.

Договори можуть бути основними та попередніми. Основний договір може існувати самостійно. Попередній договір завжди передбачає інший договір, з яким він пов'язаний.

Нинішня економічна ситуація спричинює ситуацію, коли не всі договори є класичними представниками того чи іншого виду

договорів. Багато з них за своєю юридичною природою є комплексними, які поєднують в собі ознаки кількох видів договорів. Такі договори називаються *змішаними*. До них застосовуються правила тих договорів, елементи яких містяться в даному договорі.

Змістом договору є право і обов'язки сторін, які визначаються в умовах договору. Договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнута згода за всіма істотними умовами.

Істотними умовами є такі:

- щодо предмета договору;
- які мають обов'язковий характер внаслідок закону;
- суттєві для цього виду договорів;
- вносяться додатково за заявою однієї із сторін.

Предметом договору є те, з приводу чого укладається договір.

Укладення договору може складатися з двох стадій — пропозиції укласти договір (*оферта*) та згоди прийняти пропозицію (*акцепт*).

Оферта має місце тоді, коли вона адресується конкретній особі і має вказівки на всі основні умови договору і намір особи, яка надіслала оферту у разі позитивної відповіді, бути зобов'язаною договором з адресатом. Відповідь особи про прийняття умов оферти називається акцептом. Але оферта не завжди повністю задовольняє адресата, і він у відповіді може запропонувати свої умови для укладення договору. Такий акцепт з новими пропозиціями стає новою офертою і тепер інша сторона повинна відреагувати на пропозицію. Якщо нова оферта не отримала акцепту, це означає відмову в укладенні договору. Договір вважається укладеним з моменту одержання акцепту особою, яка надіслала оферту у визначений офертою строк для відповіді або протягом нормально необхідного для цього часу, зважаючи на засоби зв'язку, через які було передано пропозицію.

Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором чи законом. Договір може бути змінено або розірвано на вимогу однієї з сторін у разі істотного порушення договору другою стороною, але лише за рішенням суду (істотним є таке порушення стороною договору, коли

внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання.

Окремими видами зобов'язань є такі:

— договори про передачу майна у власність: купівля-продаж; поставка;

— контракція сільськогосподарської продукції; міна; дарування; рента; довічне утримання (догляд);

— договори про передачу майна у тимчасове користування: найм (оренда); прокат; лізинг; позичка;

— договори про виконання робіт: підряд; побутовий підряд; підряд на проектні та пошукові роботи;

— договори про надання послуг: перевезення, зберігання, страхування, доручення, комісія тощо.

За *договором купівлі-продажу* одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору купівлі-продажу можуть бути й майнові права. До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не впливає із змісту або характеру цих прав. Предметом договору купівлі-продажу може бути право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом.

Право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить власникові товару. Якщо продавець товару не є його власником, покупець набуває право власності лише у випадку, якщо власник не має права вимагати його повернення.

Продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар. У разі вилучення за рішенням суду товару у покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав.

Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу. Продавець повинен одночасно з товаром передати покупцеві його приналежності та документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), що стосуються товару та підлягають переданню разом із товаром відповідно до договору або актів цивільного законодавства.

Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві у належному місці і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом.

Продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу. У разі відсутності в договорі купівлі-продажу умов щодо якості товару продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується.

Продавець і покупець можуть домовитися про передання товару підвищеної якості порівняно з вимогами, встановленими законом.

Покупець, якому переданий товар неналежної якості, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

- пропорційного зменшення ціни;
- безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

— Покупець зобов'язаний прийняти товар, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару або має право відмовитися від договору купівлі-продажу.

За договором роздрібною купівлі-продажу продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його. Договір роздрібною купівлі-продажу є публічним.

Поставка. За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

Контрактація сільськогосподарської продукції. За договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору.

Міна. За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується

передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Кожна із сторін договору міні є продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який одержує взамін.

Дарування. За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Якщо дарувальникові відомо про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного або інших осіб, він зобов'язаний повідомити про них обдаровуваного. Дарувальник, якому було відомо про недоліки або особливі властивості подарованої речі і який не повідомив про них обдаровуваного, зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в результаті володіння чи користування дарунком.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей. Якщо обдаровуваний вчинив умисне вбивство дарувальника, спадкоємці дарувальника мають право вимагати розірвання договору дарування.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо обдаровуваний створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність.

Довічне утримання (догляд). За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність,

взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Договір довічного утримання (догляду) укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа.

У договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача. Якщо обов'язки набувача не були конкретно визначені або у разі виникнення потреби забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності. Набувач зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбачено договором довічного утримання (догляду).

Найм (оренда). За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ). Предметом договору найму можуть бути також майнові права.

За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму.

Договір найму укладається на обумовлений строк. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк.

Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму. Наймач зобов'язаний у присутності наймодавця перевірити справність речі. Якщо наймач у момент передання речі в його

володіння не переконається у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані.

Передання наймачем речі у користування іншій особі (піднайм) можливе лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм.

Прокат. За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк. Договір прокату є договором приєднання. Наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом. Договір прокату є публічним договором.

Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невикробничих потреб. Плата за прокат речі встановлюється за тарифами наймодавця. Наймач не має права на укладення договору піднайму. Наймач не має переважного права на купівлю речі у разі її продажу наймодавцем. Капітальний і поточний ремонт речі здійснює наймодавець за свій рахунок, якщо він не доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача.

Лізинг. За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі). До договору лізингу застосовуються загальні положення про найм (оренду) з урахуванням особливостей,

встановлених цим параграфом та законом.

До відносин, пов'язаних із лізингом, застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом.

Позичка. За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку. Користування річчю вважається безоплатним, якщо сторони прямо домовилися про це або якщо це впливає із суті відносин між ними.

Підряд. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові.

Підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, із свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором. Підрядник відповідає за неналежну якість наданих ним матеріалу і устаткування, а також за надання матеріалу або устаткування, обтяженого правами третіх осіб.

Якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядник зобов'язаний надати замовникові звіт про використання матеріалу та повернути його залишок. Якщо робота виконується з матеріалу замовника, у договорі підряду мають бути встановлені норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів, а також відповідальність підрядника за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків.

Підрядник відповідає за невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу, наданого за мовником, якщо не доведе, що ці недоліки не могли бути ним виявлені при належному прийманні матеріалу.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (несування) матеріалу до настання строку здачі підрядником визначеної договором підряду роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку — сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом.

Підрядник зобов'язаний своєчасно попередити замовника:

— про недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника;

— про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи;

— про наявність інших обставин, що не залежать від підрядника, які загрожують якості або придатності результату роботи.

Робота, виконана підрядником, має відповідати умовам договору підряду, а в разі їх відсутності або неповноти — вимогам, що звичайно ставляться до роботи відповідного характеру. Виконана робота має відповідати якості, визначеній у договорі підряду, або вимогам, що звичайно ставляться, на момент передання її замовникові.

Договір підряду на проведення проєктних та пошукових робіт. За договором підряду на проведення проєктних та пошукових робіт підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проєктну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх.

За договором підряду на проведення проєктних та пошукових робіт замовник зобов'язаний передати підрядникові завдання на проєктування, а також інші вихідні дані, необхідні для складання проєктно-кошторисної документації. Завдання на проєктування може бути підготовлене за дорученням замовника підрядником. У цьому разі завдання стає обов'язковим для сторін з моменту його затвердження замовником.

Підрядник відповідає за недоліки проєктно-кошторисної документації та пошукових робіт, включаючи недоліки, виявлені подом у ході будівництва, а також у процесі експлуатації об'єкта,

створеного на основі виконаної проектної-кошторисної документації і результатів пошукових робіт.

Послуга. За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Виконавець повинен надати послугу особисто. У випадках, встановлених договором, виконавець має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед замовником за порушення договору.

Якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором.

Збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір про надання послуг може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від договору, в порядку та на підставах, встановлених Цивільним кодексом, іншим законом або за домовленістю сторін.

Перевезення. Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення. Умови перевезення вантажу, пасажирів і багажу окремими видами транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень встановлюються договором, якщо інше не встановлено Кодексом, іншими законами,

транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

За договором чартеру (фрахтування) одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати другій стороні (фрахтувальникові) за плату всю або частину місткості в одному чи кількох транспортних засобах на один або кілька рейсів для перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти або з іншою метою, якщо це не суперечить закону та іншим нормативно-правовим актам.

Зберігання. За договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклаждавцем), і повернути її поклаждавцеві у схоронності. Договором зберігання, в якому зберігачем є особа, що здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності (професійний зберігач), може бути встановлений обов'язок зберігача зберігати річ, яка буде передана зберігачеві в майбутньому. Договір зберігання є публічним, якщо зберігання речей здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності на складах (у камерах, приміщеннях) загального користування.

Спеціальні види зберігання:

- зберігання речі у ломбарді;
- зберігання цінностей у банку;
- договір про надання індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком;
- договір про надання індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком;
- зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту;
- зберігання речей у гардеробі організації;
- зберігання речей пасажира під час його перевезення;
- зберігання речей у готелі;
- зберігання речей, що є предметом спору;
- зберігання автотранспортних засобів;

— договір охорони (за договором охорони охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечити недоторканність особи чи майна, які охороняються. Володілець такого майна або особа, яку охороняють, зобов'язані виконувати передбачені договором правила особистої та майнової безпеки і щомісячно сплачувати охоронцю встановлену плату).

Страховання. За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з:

- життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Договір страхування укладається в письмовій формі. Договір страхування може укладатися шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката).

Істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Страховиком є юридична особа, яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Страхувальником може бути фізична або юридична особа.

За договором перестраховування страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником. Страховик, який уклав договір перестраховування, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі відповідно до договору страхування. Страховик зобов'язаний:

а) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;

б) протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові;

в) у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату у строк, встановлений договором.

Страхова виплата за договором особистого страхування здійснюється незалежно від сум, що виплачуються за державним соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням, а також відшкодування шкоди.

Страхова виплата за договором майнового страхування і страхування відповідальності (страхове відшкодування) не може перевищувати розміру реальних збитків. Інші збитки вважаються застрахованими, якщо це встановлено договором.

Страховальник зобов'язаний:

а) своєчасно вносити страхові платежі (внески, премії) у розмірі, встановленому договором;

б) при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;

в) при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується.

Комісія. За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.

Договір комісії може бути укладений на визначений строк або без визначення строку, з визначенням або без визначення території його виконання, з умовою чи без умови щодо асортименту товарів, які є предметом комісії. Комітент може бути зобов'язаний утримуватися від укладення договору комісії з іншими особами. Істотними умовами договору комісії, за якими комісіонер зобов'язується продати або купити майно, є умови про це майно та його ціну.

Позика. Кредит. Банківський вклад. За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того самого роду та такої самої якості.

Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, — незалежно від суми. Позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики.

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а

позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Кредитний договір укладається у письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним.

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Договір банківського вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором. Договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку (строковий вклад). Договором може бути передбачено внесення грошової суми на інших умовах її повернення. Укладення договору банківського вкладу з фізичною особою і внесення грошових коштів на її рахунок за вкладом підтверджуються ощадною книжкою.

Ощадний (депозитний) сертифікат підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав.

За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком.

Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами.

Банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором або законом, обмеження його права розпоряджатися грошовими коштами на власний розсуд.

Факторинг. За договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором. Зобов'язання фактора за договором факторингу може передбачати надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає.

Комерційна концесія. За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг.

Предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації.

Договором комерційної концесії може бути передбачено використання предмета договору із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери цивільного обороту.

Тема 4. Поняття трудового права. Трудовий договір.

ПЛАН

1. Предмет і система трудового права. Основні принципи трудового права.
2. Суб'єкти трудового права. Трудові правовідносини.
3. Колективні договори та угоди.
4. Трудовий договір: поняття, умови укладення, форма, строк і види трудового договору.

1. Предмет і система трудового права.

Основні принципи трудового права. Суб'єкти трудового права.

Трудові правовідносини.

1. Трудове право — провідна галузь українського права, яка є системою правових норм, що регулюють сукупність трудових відносин працівників із роботодавцями, а також інші відносини, що впливають із трудових або тісно пов'язані з ними і встановлюють права й обов'язки в галузі праці на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та відповідальність у разі їх порушення.

До методів правового регулювання праці — невід'ємної другої складової трудового права як самостійної галузі у складі цілісної системи національного права України — належать договірний порядок виникнення трудових відносин; рівноправність сторін трудового договору з підпорядкуванням їх у процесі праці правилам внутрішнього трудового розпорядку; специфічний правовий спосіб захисту трудових прав сторін трудового договору як органом трудового колективу (комісією з трудових спорів), так і державним органом (судом); участь працівників у правовому регулюванні праці через своїх представників, профспілок, трудових колективів. Цей спосіб реалізується шляхом встановлення і застосування норм трудового законодавства, контролю за їх виконанням, захисту трудових прав.

Невід'ємною складовою, що притаманна кожній галузі права, є її система, а точніше — правильне розташування тісно взаємопов'язаних частин, їх структурний ряд. Трудове право поділяється на дві групи. Перша — *загальна частина*, до якої входять такі інститути:

- а) поняття та предмет трудового права;
- б) основні принципи трудового права;
- в) джерела трудового права;
- г) суб'єкти трудового права;
- г) трудові правовідносини;

- д) колективний договір;
- є) правова організація працевлаштування працівників.

Основна риса зазначених інститутів загальної частини трудового права полягає в тому, що вони поширюються на всі трудові відносини.

Друга група самостійних інститутів трудового права утворює *особливу частину* трудового права, до якої входять:

- а) трудовий договір;
- б) робочий час і час відпочинку;
- в) оплата праці;
- г) трудова дисципліна;
- г) матеріальна відповідальність;
- д) охорона праці;
- є) поєднання роботи з навчанням;
- е) нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю;
- ж) трудові спори.

Трудове право як самостійна галузь права у складі загальної системи права України має відповідні особливості щодо відмежування його від інших галузей права, зокрема: цивільного, адміністративного та інших.

Суттєву відмінність трудове право має і від адміністративного (останнім регулюється праця співробітників МВС України, Служби безпеки України, військовослужбовців Збройних Сил України тощо). Вона полягає в тому, що основним методом адміністративного права є виключно владні повноваження одного суб'єкта правовідносин і підлеглість йому другого суб'єкта цих самих правовідносин.

Трудове право України як складова частина загальної теорії національного права є самостійною галуззю права має певні *принципи правового регулювання праці*.

Основні принципи трудового права за спрямованістю умовно об'єднуються у *три групи*, кожна з яких базується на таких основних джерелах трудового права, як Конституція України та КЗпП України. Перша група містить принципи, що сприяють залученню до праці,

забезпеченню зайнятості й раціональному використанню робочої сили. Друга група об'єднує принципи, спрямовані на забезпечення високого рівня умов праці й охорони трудових прав. Третя група включає принципи, що розкривають сутність виробничої демократії та сприяють розвиткові особистості працівника у процесі праці. Кожен з основних принципів трудового права (свобода праці та зайнятості, захист від безробіття, рівноправність у праці, справедлива винагорода за працю, охорона праці, право на відпочинок, професійну підготовку, захист трудових прав, право на виробничу демократію, право роботодавця вимагати від працівника виконання обов'язку сумлінної праці тощо) належно спрямований і наповнений відповідним змістом. *Першу групу* складають три основних принципи трудового права:

— свобода праці й зайнятості, заборона примусової праці (ст.43 Конституції України, статті 5, 21,49-4 КЗпП України);

— право на працю, захист від безробіття, допомога у працевлаштуванні та матеріальна підтримка безробітних (ст. 43 Конституції України, статті 2,5, гл. III та III-А КЗпП України);

— рівноправність у праці й зайнятості, заборона дискримінації в праці (ст. 24 Конституції України, статті 2, 2^і КЗпП України).

Головним змістом зазначених основних принципів трудового права є єдність можливостей працівника отримати роботу у роботодавця будь-якої форми власності відповідно до своєї спеціальності чи професії, у безпечних умовах праці, а за умови звільнення з роботи чи безробіття реалізується можливість сприяння держави у працевлаштуванні й матеріальної підтримки тимчасово непрацюючого.

Друга група основних принципів трудового права, на відміну від першої, де йдеться про правове забезпечення виникнення трудових відносин, розкриває зміст тих основних принципів трудового права, що реалізуються за наявності трудових відносин. До цієї групи належать такі принципи:

— справедлива винагорода за виконану роботу. Правове забезпечення здійснюється нормами інститутів: а) оплата праці; б) гарантії і компенсації;

— охорона праці. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

а) трудовий договір (прийняття на роботу, переведення на іншу роботу);

б) охорона праці як загальний інститут, і в тому числі як посилена охорона праці жінок та молоді контроль за охороною праці;

в) норми матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові в разі трудового каліцтва;

г) право на відпочинок. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) робочий час; б) час відпочинку;

д) поєднання роботи з навчанням;

— захист трудових прав. Цей принцип забезпечується нормами таких інститутів:

а) нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства;

б) повноваження профспілок і трудових колективів;

в) трудові спори.

До *третьої групи* належать такі принципи:

— безплатна професійна підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) працевлаштування і зайнятість населення; б) трудовий договір; в) робочий час; г) оплата праці й гарантійні виплати;

— виконання трудових обов'язків сторонами трудового договору. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

а) трудова дисципліна; б) трудовий договір (дисциплінарні звільнення); в) матеріальна відповідальність сторін трудового договору за заподіяну шкоду;

г) розгляд трудових спорів.

Зазначені основні принципи трудового права України є передумовою розкриття правової сутності інституту суб'єктів трудового права та інститутів загальної і особливої його частин.

2. Суб'єкти трудового права. Трудові правовідносини.

Суб'єктами трудового права є учасники суспільних відносин, визначені трудовим законодавством, які можуть володіти трудовими правами й обов'язками та реалізувати їх.

Сама можливість бути суб'єктом трудового права обумовлена наявністю трудової правоздатності й трудової дієздатності. Ці два правових явища в трудовому праві нерозривні на відміну від цивільного права, у якому правоздатним громадянин стає з дня народження, а дієздатність у повному обсязі настає з досягненням 18-річного віку. У трудовому праві працівник володіє єдиною правосуб'єктністю і в повному обсязі — з досягненням 16-річного віку, а в окремих передбачених законом випадках — з 15- і 14-річного віку (ст. 188 КЗпП України).

Головним суб'єктом трудового права є працівники (робітники та службовці). Їх правовий статус переважно єдиний для всіх працівників, де б вони не працювали. Винятком є лише три категорії працівників: жінки, неповнолітні та працівники із зниженою працездатністю (інваліди, пенсіонери, ветерани праці). Правовий статус останніх відображає підвищені гарантії права на працю, підвищений захист їх організму від шкідливих чинників, пов'язаних з виробництвом. Такий захист починається з моменту прийняття цих працівників на роботу, виявляючись у забороні застосування їх праці на шкідливих, важких і підземних роботах.

Основа правового положення працівників визначена ст. 43 Конституції України та статтями 2, 2-1 КЗпП України, де встановлені найголовніші трудові права працівників. Наприклад, працівник може реалізувати право на працю з досягненням 16-річного віку, а в окремих випадках — 15-річного і навіть 14-річного віку, але лише з дозволу одного з батьків або особи, що їх заміняє.

Важливим суб'єктом трудового права є власник або уповноважений ним орган — роботодавці будь-якої форми власності, дозволеної чинним законодавством України. Ними можуть бути підприємства, установи, організації — державні, колективні чи індивідуальні, котрі наділені спеціальною трудовою правосуб'єктністю відповідно до їх завдань, визначених статутами чи положеннями про них.

Правовий статус підприємств визначається Господарським кодексом, у якому відбито особливості їх діяльності, регламентовані права й обов'язки, види підприємств, а також можливість здійснювати підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників безпосередньо на виробництві, раціонально використовувати їхню працю, створювати для них належні та безпечні умови праці тощо (статті 46 та 69 ГК).

Трудовий колектив як суб'єкт трудового права має реальний вплив на державних і колективних підприємствах. Його правовий статус визначений спеціальним Законом України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” від 3 березня 1998 р., та гл. XVI-А КЗпП України.

Згідно із законом трудовий колектив підприємства складають усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством.

Важлива роль у регулюванні трудових відносин належить також профспілкам як суб'єктам трудового права.

Профспілка — добровільна громадська організація, що об'єднує працівників за їх суспільними інтересами згідно з родом їхньої діяльності у виробничій і невиробничій сфері з метою захисту трудових і соціально-економічних прав і законних інтересів своїх членів.

Правовий статус профспілок в Україні визначається ст. 36 Конституції України, статтями 243—252 гл. XVI КЗпП України та іншими нормами права, зокрема Законом України “Про професійні

спілки, їх права та гарантії діяльності”, прийнятим Верховною Радою України 15 вересня 1999 р., статутами профспілок тощо, в яких визначаються їх головні завдання — захист прав і законних інтересів працівників.

Професійні спілки виконують свою основну функцію щодо захисту трудових прав і законних інтересів працівників, поновлення їхніх порушених прав, встановлення високого рівня умов праці, побуту тощо.

Правовий статус профспілок як суб'єктів трудового права найсуттєвіше виражений в їхніх основних правах на трьох етапах, а саме:

- виникнення трудових відносин (прийняття на роботу неповнолітніх лише за згодою профкому, встановлення випробувального строку до 6 місяців згідно зі ст. 27 КЗпП України);
- існування трудових правовідносин;
- припинення трудових відносин. Це представницькі права при укладанні колективного договору, при звільненні працівника — члена профспілки.

Трудові правовідносини

З огляду на специфіку предмета трудового права, основою якого є трудові правовідносини у поєднанні їх із суспільними відносинами, слід вказати на такі види правовідносин у сфері трудового права:

- правовідносини із забезпечення зайнятості та працевлаштування;
- трудові правовідносини працівника з роботодавцем;
- колективні правовідносини (трудового колективу й профкому з роботодавцем і його адміністрацією);
- правовідносини з професійної підготовки працівників безпосередньо на виробництві;
- правовідносини з нагляду за дотриманням норм трудового законодавства;
- правоохоронні правовідносини (щодо матеріальної відповідальності сторін трудового договору за заподіяну шкоду, з розгляду трудових спорів тощо).

4. Трудовий договір: поняття, умови укладення, форма, строк і види трудового договору.

Трудовий договір є основним інститутом в системі трудового права. Він розглядається також як підстава виникнення *трудових правовідносин* і водночас як *форма залучення до праці*. Трудовий договір широко використовується в усіх країнах з ринковою економікою для найму робочої сили.

Трудовий договір - це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації, уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник, уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудове законодавство встановлює єдині вимоги щодо *порядку укладення* трудового договору. Передбачено, зокрема, що при укладенні трудового договору роботодавець має право вимагати від особи, що наймається на роботу, трудову книжку і документ, який посвідчує особу. Якщо така особа поступає на роботу вперше і у неї відсутня трудова книжка, то необхідно подати довідку з місця проживання.

Ст. 25 КЗпП України забороняє при укладенні трудового договору вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, документи, подання яких не передбачено законодавством. Тому не можна вимагати відомості про партійну, національну приналежність, а також про етнічне походження особи та її прописку.

За загальним правилом, особи, молодші 18 років, приймаються на роботу після обов'язкового медичного огляду. Існує перелік категорій працівників, які також можуть бути прийняті на роботу лише після попереднього медичного огляду. Такі медичні огляди і при прийнятті на роботу проводяться з метою встановлення фізичної і

психофізіологічної придатності осіб до роботи за конкретно визначеною професією, спеціальністю, посадою, запобігання захворюванням і нещасним випадкам, виявлення захворювань, які становлять загрозу зараження працівників і продукції, що випускається.

Трудове законодавство встановлює заборону необґрунтованої відмови у прийомі на роботу також:

- молодим фахівцям, які закінчили вищий навчальний заклад і у встановленому порядку направлені на роботу на дане підприємство;
- вагітним жінкам з мотивів вагітності, жінкам, які мають дітей віком до трьох років або дитину - інваліда, а також самотніми матерями, що мають дитину віком до чотирнадцяти років — з мотивів наявності дитини;
- виборним працівникам після закінчення строку їх повноважень;
- працівникам, яким надано право повторного прийняття на роботу;
- інвалідам, які направлені органами Фонду соціального захисту інвалідів в рахунок бронювання;
- особам, які були звільнені у зв'язку із призовом на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;
- працівникам, запрошеним на роботу в порядку переведення з іншого підприємства.

Ст. 24 КЗпП України встановила правило, за яким укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням роботодавця про зарахуванні працівника на роботу.

Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказ чи розпорядження про прийом працівника на роботу не було видано, але працівника фактично було допущено до роботи.

До початку роботи роботодавець зобов'язаний:

- роз'яснити працівнику його права та обов'язки, проінформувати про умови праці, а також його права на пільги та компенсації за роботу на шкідливих та небезпечних роботах;

- ознайомити працівника і правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором;

- визначити працівнику робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами;

- проінформувати працівника з техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони.

Заповнення трудової книжки вперше проводиться роботодавцем не пізніше тижневого строку з дня прийняття на роботу працівника. На осіб, які працюють за сумісництвом, трудові книжки ведуться тільки за місцем основної роботи.

Зміст трудового договору — це сукупність умов, якими визначаються права та обов'язки сторін. Вони поділяються на два види:

— умови, що визначаються угодою сторін, та — умови, що встановлюються законодавством про працю.

Умови трудового договору, що визначаються угодою сторін, залежно від волевиявлення цих сторін класифікуються так:

— обов'язкові (необхідні), без домовленості про які трудовий договір вважається недійсним;

— факультативні (додаткові).

До *обов'язкових (необхідних)* належать такі умови: а) про трудову функцію, тобто ким буде працівник — техніком, оператором, слюсарем тощо; б) про місце роботи, тобто де саме він працюватиме (із зазначенням цеху, відділення чи без визначення місця роботи); в) про строк дії трудового договору (на невизначений чи на певний строк тощо); г) про час початку виконання трудової функції (через день, два чи тиждень тощо); г) про розмір винагороди за виконану роботу.

Деякі інші аспекти *факультативних (додаткових)* умов трудового договору. Вони не є обов'язковими, але якщо сторони домовляться про них, то стають такими й можуть впливати на долю трудового договору. Умовно їх можна класифікувати за двома видами: такі, що безпосередньо зазначені в законодавстві про працю,

і такі, що визначаються самими сторонами під час укладення трудового договору на підставі їх дозволених законом.

Важливою особливістю трудового договору є форма та правила його укладення, а також види. Щодо форми, то згідно зі ст. 24 КЗпП України трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі. У цій же статті вказується на обов'язкове додержання письмової форми трудового договору: а) у разі укладення трудового контракту; б) на вимогу самого працівника; в) у разі укладення трудового договору з неповнолітнім працівником та в інших передбачених законодавством випадках.

Види трудового договору визначаються за різними критеріями: ♦ *терміном дії*, ♦ *характером і кількістю виконуваних трудових функцій*, ♦ *порядком виникнення трудових правовідносин* тощо.

Найбільш традиційним вважається поділ трудового договору за термінами його дії. Згідно зі ст. 23 КЗпП України, розрізняють такі його види;

- безстрокові, тобто укладені на невизначений строк;
- строкові, укладені на строк, визначений угодою сторін;
- такі, що укладаються на час виконання певної роботи.

Припинення дії трудового договору допускається лише при дотриманні наступних умов:

- існують законні підстави для припинення його дії;
- дотримано встановленого порядку звільнення з роботи.

Усі підстави цієї групи можна поділити на такі види:

- наявність або відсутність взаємного волевиявлення сторін трудового договору (угода апорій (п.1 ст.36);
- переведення працівника за його згодою на інше підприємство або перехід на виборну посаду (п.5 ст.36);
- відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, а також відмова від продовження роботи у зв'язку зі зміною істотних умов праці (п.6 ст.36);
- підстави, передбачені контрактом (п.8 ст.36));

- з ініціативи працівника (ст.ст. 38, 39);
- з ініціативи роботодавця (ст.ст. 40 і 41, а також: при незадовільному результаті випробування (ст.28));
- з ініціативи третіх осіб, які не є стороною трудового договору (призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу (п. 3 ст. 36):
- набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (п.1 ст.36);
- направлення працівника за постановою суду на примусове лікування (ст.37);
- на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (ст.45), на вимогу батьків неповнолітнього або інших осіб (ст.199));
- при порушенні встановлених правил прийому на роботу (ст. 7).

КЗпП уст. 43-1 встановлює також випадки, коли роботодавець має право розірвати трудовий договір з працівником без попередньої згоди виборного профспілкового органу. За загальним правилом, звільнення у цих випадках відбувається з незалежних від роботодавця обставин, а тому позиція профкому тут суттєвого значення не має. Це, зокрема, стосується:

- припинення дії трудового договору у випадках ліквідації підприємства, установи, організації.:
- незадовільного результату випробування, обумовленого при прийнятті на роботу;
- звільнення зі суміщуваної роботи у зв'язку з прийняттям на роботу іншого працівника, який не є сумісником, а також: у зв'язку з обмеженнями на роботу за сумісництвом, передбаченими законодавством;
- поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;
- звільнення працівника, який не є членом професійної спілки, що діє на підприємстві, в установі, організації;
- звільнення з підприємства, установи, організації, де немає профспілкової організації;

- звільнення керівника підприємства, установи, організації (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступників, головного бухгалтера підприємства, установи, організації, його заступників, а також службових осіб митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службових осіб державної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами;

- керівних працівників, які обираються, затверджуються або призначаються на посади державними органами, органами місцевого та регіонального самоврядування, а також громадськими організаціями та іншими об'єднаннями громадян;

- звільнення працівника, який вчинив за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібне) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу.

Тема 5: Робочий час і час відпочинку. Оплата праці.

ПЛАН

1. Поняття робочого часу. Види робочого часу. Режим та облік робочого часу.
2. Ненормований робочий день.
3. Надурочні роботи і порядок залучення до них.
4. Поняття і види часу відпочинку. Види відпусток.
5. Система заробітної плати та її види. Обмеження утримань із заробітної плати.

1. Поняття робочого часу. Види робочого часу.

Режим та облік робочого часу.

Робочий час - це час, протягом якого працівники зобов'язані виконувати доручену їм роботу на підприємстві, організації чи установі.

Тривалість робочого часу протягом неділі складає робочу неділю і відповідно тривалість робочого часу протягом доби складає робочий день.

Діюче законодавство встановлює:

- Нормальна тривалість робочого часу.
- Скорочену тривалість робочого часу.
- Неповний робочий час.

Відповідно до нормативів робочого часу його можна класифікувати:

- робочий час нормальної тривалості;
- робочий час зі зменшеною тривалістю;
- скорочений робочий час;
- неповний робочий час;
- надурочні роботи;
- робочий час зі збільшеною тривалістю;
- ненормований робочий час.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. *Скорочена тривалість робочого часу* встановлюється відповідно до ст. 51 КЗпП для таких категорій працівників:

- для працівників віком від 16 до 18 років — 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) — 24 години на тиждень. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абз. 1 п. 1 ч. 1 ст. 51 КЗпП для осіб відповідного віку;

- згідно з п. 2 ч. 1 ст. 51 КЗпП для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, — не більш як 36 годин на тиждень. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 р. № 163. Так, наприклад, для робітників

всіх професій, які працюють на підземних роботах в діючих, тих, що будуються, і дренажних шахтах видобування кам'яного та бурого вугілля, бітумінозного сланцю, встановлюється тривалість робочого тижня у 30 годин.

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 51 КЗпП законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, науково-педагогічних працівників, лікарів та інших). Так наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 травня 2006 р. № 319 затверджено норми робочого часу для працівників закладів та установ охорони здоров'я. Наприклад, для лікарів, зайнятих виключно амбулаторним прийомом хворих в амбулаторно-поліклінічних закладах встановлюється 33-годинний робочий тиждень.

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до 14 років або дитину-інваліда.

Стаття 56 КЗпП передбачає такий різновид робочого часу як *неповний робочий час*. За угодою між працівником і роботодавцем може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Однак, на прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда, в тому числі таку, що знаходиться під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, роботодавець зобов'язаний встановити їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Закон вказує на те, що робота на умовах неповного робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників, але оплата праці провалиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Принциповою відмінністю скороченого і неповного робочого часу є те, що скорочений робочий час є обов'язковою державною гарантією охорони праці (через зниження тривалості робочого часу) як для роботодавця, так і для працівника, годі як неповний робочий

час є, як правило, результатом досягнення угоди між суб'єктами трудового договору.

Надурочні роботи — це роботи понад встановлену тривалість робочого дня (ст.ст. 52, 53 і 61 КЗпП). Надурочні роботи, як правило, не допускаються. Трудове законодавство вказує, що до надурочних робіт працівники можуть залучатися лише у виняткових випадках, визначених законодавством. Такими наприклад є проведення робіт, необхідних для оборони країни, відвернення громадського або стихійного лиха, виробничих аварій та негайного усунення їх наслідків, а також у інших випадках передбачених ст. 62 КЗпП.

Стаття 63 КЗпП вказує на категорії працівників, яких **забороняється** залучати до надурочних робіт. Такими є: вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до 3 років (ст. 176); особи, молодші 18 років (ст. 192); працівники, які навчаються в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, в дні занять (ст. 220 КЗпП). Законодавством можуть бути передбачені і інші категорії працівників, що їх забороняється залучати до надурочних робіт. Жінки, які мають дітей віком від 3 до 14 років або дитину-інваліда, можуть залучатись до надурочних робіт лише за їх згодою (ст. 177 КЗпП). Залучення інвалідів до надурочних робіт можливе лише за їх згодою і за умови, що це не суперечить **медичним рекомендаціям** (ст. 172 КЗпП).

Крім того закон встановлює ряд обмежень щодо проведення надурочних робіт. Відповідно до ст. 64 КЗпП надурочні роботи можуть провадитися лише з дозволу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) підприємства, установи, організації. Вони не повинні перевищувати для кожного працівника 4 годин протягом 2 днів підряд і 120 годин на рік. Роботодавець повинен вести облік надурочних робіт кожного працівника.

Чинним законодавством також спеціально підсумковий **облік робочого часу**.

В залежності від характеру роботи на підприємстві, організації та установі може встановлюватись п'ятиденний або шестиденний робочий тиждень. Таким чином робочий день при п'ятиденному робочому тижню не може перевищувати 8 годин на день, при шести денному 7 годин на день.

Скорочена тривалість робочого часу.

Скорочена тривалість робочого часу законодавством передбачена для окремих категорій працівників.(ст. 51 КЗП).

1. 24 години на тиждень - для осіб віком від 15 до 16 років, а також для учнів від 14 до 15 років, які працюють в період канікул. 36 годин - для працівників віком від 16 до 18 років.

2. для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці.

Неповний робочий час.

За погодженням між працівником і роботодавцем або уповноваженим органом, може бути встановлений неповний робочий тиждень і відповідно неповний робочий день.

Оплата праці при неповному робочому дні або неповному робочому тижню проводиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

При неповному робочому дні для працівника можуть бути встановлені різні режими праці:

1. скорочення числа робочих днів в неділю при збереженні нормальної тривалості робочого дня (8 чи 7 годин в залежності від 5-ти чи 6-ти денного робочого тижня);

2. певне скорочення тривалості робочого дня;

3. скорочення тривалості робочого дня при одночасному скороченні робочих днів в неділю.

Вказані режими праці можуть передбачувати розділення тривалості кожної денної роботи на частини, (наприклад доставка вранішньої та вечірньої пошти, продаж газет та журналів).

Роботодавець зобов'язаний встановити неповний робочий день або неповний робочий тиждень на прохання:

- 1) вагітної жінки;
- 2) жінки що має дитину до 14 років;
- 3) жінки що має дитину - інваліда;
- 4) жінки що здійснює догляд за хворим членом сім'ї.

Робота за умов неповного робочого дня, або неповного робочого тижня не тягне за собою будь - яких обмежень обсягу трудових прав працівника. Запис в трудовій книжці про неповний робочий час, не проводиться.

Час такої роботи на загальних засадах зараховується як у загальний так і безперервний трудовий стаж для обчислення права на відпустку, спеціального стажу.

Тривалість роботи в нічний час (ст. 54 КЗП).

При роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Це правило не поширюється якщо скорочення вже передбачено для працівників певної категорії.

У випадках коли це необхідно за умовами виробництва, зокрема у безперервних виробництвах, а також на змінних роботах при шестиденному робочому тижні з одним вихідним днем.

Нічним вважається час з 22 до 6 години.

Робота в нічний час забороняється:

- 1) для жінок, що мають дітей віком до 3 років, вагітних жінок;
- 2) осіб, молодших 18-ти років;
- 3) інших категорій працівників, непередбачених законодавством.

Час початку і закінчення щоденної роботи(зміни) передбачаються правилами внутрішнього трудового розпорядку, графіками змінності у відповідності з законодавством.

2. Ненормований робочий день.

Ненормований робочий день - це особливі умови праці встановлені законодавством для певної категорії працівників, в разі неможливості нормування часу трудового процесу.

Сутність ненормованого робочого дня полягає в тому, що в разі необхідності працівники зобов'язані виконувати роботу зверх

встановленої тривалості робочого дня. Її ця робота не вважається надурочною роботою.

В якості компенсації за підвищене навантаження передбачається надання додаткової відпустки протягом 12 днів, проводиться відповідна доплата в розмірі від 15 до 20 % місячної тарифної ставки.

Адміністрація не має права систематично залучати працівників до роботи в надурочні часи, або зобов'язувати працівників до переробітку більше встановленої тривалості робочого дня.

Об'єм роботи осіб з ненормованим робочим днем повинен бути визначеним таким чином, щоб кваліфікований працівник спроможний був виконувати її в нормований робочий час.

Ненормований робочий день на підприємствах, установах і організаціях (незалежно від форм власності) може застосовуватись для керівників, спеціалістів і робітників у таких випадках:

- 1) коли робота не піддається точному обліку в часі;
- 2) коли робочий час поділяється на частини невизначеної тривалості (напр. сільське господарство);
- 3) коли робочий час розподіляється на розсуд працівника.

На працівників з ненормованим робочим днем розповсюджуються правила визначаючи початок і закінчення роботи, перерви для відпочинку і прийняття їжі, порядок обліку робочого часу. Вони також, на загальних підставах, звільняються від роботи в дні кожного тижневого відпочинку і святкові дні.

3. Надурочні роботи і порядок залучення до них.

Надурочна робота - це робота яка виконується по розпорядженню або з відома адміністрації роботодавця більше встановленої тривалості робочого дня.

Поняття з "відома" означає що адміністрація хоч і не давала розпорядження на надурочні роботи, але знала про це і як наслідок допускала застосування таких робіт.

Власник, або уповноважений ним орган може застосовувати надурочні роботи лише у виняткових випадках:

1) При проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відведення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;

2) При проведенні громадсько необхідних робіт по водопостачанню, газопостачанню, опаленню, освітленню, каналізації, транспорту, зв'язку – для усунення випадкових або несподіваних обставин, які порушують правильне їх функціонування;

3) При необхідності закінчити почату роботу, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, коли її припинення може призвести до (усування або загибелі державного чи громадського майна, а також у разі необхідності невідкладного ремонту машин, верстатів або іншого устаткування, коли несправність їх викликає зупинення робіт для значної кількості працюючих.

4) При необхідності виконання вантажно-розвантажувальних робіт з метою недопущення або усунення простого рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах призначення.

В таких випадках власник, або уповноважений ним орган зобов'язаний негайно вжити заходів до заміни змінника іншим працівником. Залучення до надурочних робіт забороняється:

1) вагітних жінок і жінок що мають дітей віком до 3-х років;

2) осіб, молодших 18-ті років;

3) працівників які навчаються в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, в дні занять.

Жінки що мають дітей від 3 до 14 років можуть залучатися до надурочних робіт лише за їх згодою.

Залучення інвалідів теж можливе лише за їх згодою і за умов, що це не суперечить медичним рекомендаціям.

Граничні умови застосування надурочних робіт:

Надурочні роботи не повинні переважувати більше 4-х годин протягом 2-х днів підряд і 120 годин на рік.

4. *Поняття і види часу відпочинку. Види відпусток.*

У відповідності з конституцією України кожній людині гарантовано право на відпочинок.

Законодавство про працю не дає визначення часу відпочинку. Наукою трудового права традиційно під часом відпочинку розуміється час, протягом якого працівник є вільним від виконання трудових обов'язків і вправі використовувати його на власний розсуд.

Законодавством встановлені наступні види часу відпочинку:

- перерви протягом робочого дня (зміни);
- щоденний відпочинок (міжзмінна перерва);
- вихідні дні (щотижневий відпочинок);
- святкові і неробочі дні;
- відпустки.

Відповідно до ст. 66 КЗпП перерва для відпочинку і харчування надається тривалістю не більше 2 годин. Така перерва повинна надаватись, як правило, через 4 години після початку роботи. Час початку і закінчення перерви встановлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку. Працівники використовують час перерви на свій розсуд. На цей час вони можуть відлучатися з місця роботи. На тих роботах, де через умови виробництва перерву встановити не можна, працівникам повинна бути надана можливість приймання їжі протягом робочого часу. Перелік таких робіт, порядок і місце приймання їжі встановлюється власником або уповноваженим ним органом за погодженням з профспілковим комітетом підприємства, установи, організації. Перерви для відпочинку і харчування не включаються в робочий час і не оплачуються.

Щотижневий безперервний відпочинок (вихідні дні) - його тривалість повинна бути не менш як 42 години (ст. 70 КЗпП). При 5-денному робочому тижні працівникам надається 2 вихідних дні на тиждень, як правило, підряд - в суботу і неділю. При режимі 6-денного робочого тижня працівникам надається 1 вихідний день. Загальним вихідним днем є неділя

Відповідно до ст. 71 КЗпП робота у вихідні дні забороняється. Залучення окремих працівників до роботи у ці дні допускається з дозволу профспілкового комітету в наступних виняткових випадках:

- 1) для відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;
- 2) для відвернення нещасних випадків, загибелі або псування державного чи громадського майна;
- 3) для виконання невідкладних, наперед не передбачених робіт, від негайного виконання яких залежить у подальшому нормальна робота підприємства, установи, організації в цілому або їх окремих підрозділів;
- 4) для виконання невідкладних навантажувально-розвантажувальних робіт з метою запобігання або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення.

У таких ситуаціях залучення до роботи у вихідний день провадиться за письмовим наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу.

До робіт у вихідні дні забороняється залучати працівників, яким не виповнилось 18 років (ст. 192 КЗпП), вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 3 років (ст. 176 КЗпП).

Правило про неприпустимість залучення до роботи в дні щотижневого відпочинку не застосовується до працівників безперервно діючих підприємств, а також тих підприємств, установ, які повинні обов'язково працювати саме в загальнозстановлений день відпочинку (наприклад, музеї, театри і т. ін.) На таких підприємствах щотижневий відпочинок надається або відповідно до графіків змінності, або в один загальний день тижня, що не співпадає із загальнозстановленим (неділя) днем відпочинку.

Святкові і неробочі дні.

Законодавством України про працю передбачені наступні святкові дні, робота в які не проводиться:

1 січня - Новий рік, 7 січня - Різдво Христове; і 8 березня - Міжнародний жіночий день; 1 і 2 травня - День міжнародної

солідарності трудящих; 9 травня - День Перемоги; 28 червня - День Конституції України; 24 серпня - День незалежності України.

Робота також не провадиться і в дні релігійних свят; такі дні згідно із ст. 73 КЗпП називаються "неробочими", чим підкреслюється їх недержавний характер. Проте держава, шануючи релігійні традиції переважної більшості населення, закріпила це положення у законі. 7 січня - Різдво Христове; один день (неділя) - Пасха (Великдень); один день (неділя) - Трійця. За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, особам, які сповідують відповідні релігії, надається до 3 днів відпочинку протягом року для святкування їхніх великих свят з відпрацюванням за ці дні.

У вказані вище дні допускаються роботи, припинення яких неможливе через виробничо-технічні умови (безперервно діючі підприємства, установи, організації), роботи, викликані необхідністю обслуговування населення, а також невідкладні ремонтні й навантажувально-розвантажувальні роботи (ст. 73 КЗпП).

Згідно із ст. 67 КЗпП, у випадку, коли святковий або неробочий день збігається з вихідним днем, вихідний день переноситься на наступний після святкового або неробочого. На бажання працівника, який працював у святковий і неробочий день, йому може бути наданий інший день відпочинку

Трудове законодавство регулює встановлення правил надання працівникам часу для відпочинку, в період якого вони можуть не виконувати свої трудові обов'язки. Ці права розповсюджуються для працівників усіх форм власності.

Законодавством встановлені такі часи відпочинку:

- 1) Перерви для відпочинку і харчування;
- 2) Вихідні дні - не менше 42 годин.
- 3) Загальні вихідні дні - субота і неділя.

На підприємствах, де робота не може бути перервана у зв'язку з обслуговуванням населення, вихідні дні встановлюються місцевими Радами депутатів (люди й інший день неділі).

На підприємствах і організаціях зупинення роботи яких неможливе з виробничо-технічних умов, вихідні дні надаються в різні дні тижня по чергово кожній групі працівників згідно з графіком змінності, який повинен бути складений і затверджений роботодавцем.

За загальним правилом робота у вихідні дні забороняється. Дopusкається така робота лише у виняткових випадках, передбачених законодавством (Ст.71 КЗпП України) і тільки по письмовому показу роботодавця або уповноваженого ним органу.

Відпустки можуть бути:

- 1) щорічними;
- 2) додатковими;
- 3) без збереження заробітної плати.

Громадяни мають право на відпустки. Це право забезпечується наданням щорічних відпусток.

Відпустка - це щорічно надаваний час відпочинку працівникам із збереженням за ними робочого місця і середнього заробітку.

Це перш за все певна кількість робочих днів, вільних від роботи, які щорічно надаються працівникові.

Тривалість щорічної відпустки повинна бути не менше 18 робочих днів. Особам молодшим 18 років - 1 календарний місяць.

Щорічні додаткові відпустки:

1. працівникам зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці;
2. працівникам які зайняті в окремих галузях народного господарства і мають тривалий стаж роботи на одному підприємстві;
3. працівникам з ненормованим робочим днем.

Порядок надання відпусток.

Відпустка за перший рік роботи надається працівникам після 11 місяців роботи. Можливе надання відпустки і до настання 11 місяців у випадках передбачених законодавством.

В наступні роки відпустка надається у будь-які часи.

Можливий поділ відпустки на частини на прохання працівника. Основна частина відпустки повинна бути не менше 6 днів для дорослих і 12 днів для неповнолітніх.

Допускаються і перенесення відпусток:

- тимчасова непрацездатність працівника;
- виконання працівником державних або громадських обов'язків;
- інших випадках передбачених законодавством.

Забороняється ненадання відпустки протягом 2-х років, неповнолітнім, працівникам які мають додаткову відпустку у зв'язку з шкідливими умовами праці.

Відпустка без збереження заробітної плати надається працівникові за сімейними обставинами та іншими поважними причинами, за його заявою.

Ця відпустка короткочасна, без збереження заробітної плати.

За погодженням сторін, в разі можливостей виробництва, така відпустка може бути відпрацьована працівником у наступний період, за погодженням сторін.

5. Система заробітної плати та її види.

Обмеження утримань із заробітної плати.

Оплата праці - це заробіток, який нараховується у грошовому вираженні, який згідно трудового договору роботодавець виплачує працівнику за виконану роботу або наданні послуги.

Міжнародна конвенція Міжнародної організації праці № 95 "Про охорону заробітної плати" визначає її як " всіяка винагорода або заробіток, обчислюваний в грошах і встановлюваний угодою або національним законодавством, яка в силу писаного чи усного договору про найм, підприємець виплачує робітнику за його працю."

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно - ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства. І максимальним розміром не обмежується.

"Заробітна плата" може розглядатися як в економічному так і в правовому аспектах.

Заробітна плата як економічна категорія - це вартість і ціна робочої сили.

Заробітна плата як правова категорія - це грошова винагорода, що виплачується роботодавцем або уповноваженим органом працівнику за працю у встановленому сторонами трудового договору розмірі, в межах, визначених законодавством, угодами, колективними та трудовими договорами.

Структура заробітної плати складається:

1. з основної зарплати;
2. додаткової зарплати;
3. інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Основна зарплата - це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки).

Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова зарплата - це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці.

Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбаченим чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних та компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями.

Мінімальна зарплата - це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, не кваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником роботу (місячну погодинну) мінімальна заробітна плата є державною соціальною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України незалежно від форм власності і господарювання.

До неї не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Заробітна плата підлягає також індексації в установленому законодавством порядку.

Розмір заробітної плати визначається в залежності від форми і системи оплати праці які встановлюються підприємствами самостійно в колективному договорі.

Форма заробітної плати - це оплата праці, яка визначається в сукупності по відповідним правилам, нормам і розцінкам.

Форма заробітної плати включає в себе тарифні сітки, тарифні ставки і тарифно кваліфікаційний довідник.

Тарифна ставка визначає конкретний розмір оплати праці у відповідну одиницю часу (годину, день, місяць). Вона встановлюється у розмірі, що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати.

Тарифна сітка - це співвідношення в оплаті праці робітників в залежності від складності робіт і їх кваліфікації.

У відповідності з тарифною сіткою забезпечується більш висока оплата за більш кваліфіковану і складну працю.

Тарифно кваліфікаційний довідник - це перелік типових для даного виробництва професії і видів робіт. Розробляються ці довідники міністерством праці України.

Оплата праці керівників, спеціалістів і службовців проводиться, як правило, на основні схем посадових окладів, які затверджуються власником або уповноваженим органом по узгодженню з профспілковим комітетом підприємства, установи чи організації.

Посадові оклади цим особам встановлює керівник підприємства, установи чи організації відповідно посаді і кваліфікації працівника.

По результатам атестації власник чи уповноважений ним орган має право змінити оклади службовцям в межах мінімальних і максимальних розмірів на відповідній посаді.

Система оплати праці - це спосіб встановлення співвідношення між мірою праці і розміром її оплати.

Існують дві системи оплати праці:

1. відрядна;
2. погодинна.

При відрядній системі праця робітників оплачується за відрядними розцінками, відповідно до кількості виробленої продукції або виконаних трудових операцій. Ця система, як правило, застосовується для робітників. Вона дозволяє найбільш повно враховувати в оплаті праці її кількісні результати. При відрядній оплаті праці оплачується кожна одиниця виконаної роботи за відповідними розцінками, або виконання певної операції належної якості.

Різновидами відрядної системи оплати праці є : пряма відрядна система, відрядно прогресивна, акордно відрядна, не пряма відрядна система.

Погодинна і відрядна системи можуть доповнюватися преміальною системою оплати праці, яка передбачає виплату працівникам премії понад основний заробіток, при досягненні заздалегідь встановлених показників в роботі. Розміри премій встановлюються у процентному відношенні до тарифної ставки(окладу), довід рядного заробітку або до суми досягнутої економії.

Законодавством передбачені також гарантійні виплати і доплати, а також компенсаційні виплати.

Гарантійні виплати – це виплати за час, коли працівник з поважних причин, передбачених законом, звільняється від виконання трудових обов'язків і за ним зберігається місце роботи.

До гарантійних виплат належать:

1. виплати за час виконання державних або громадських обов'язків;
2. виплати при переїзді на роботу в іншу місцевість;
3. виплати при службових відрядженнях;
4. виплати за час підвищення кваліфікації з відривом від виробництва;

5. виплати за час перебування в медичному закладі на обстеженні;

6. виплати донорам;

7. виплати винахідникам і раціоналізаторам;

8. виплати за участь у колективних переговорах і підготовці проекту колективного договору або угоди;

9. виплати за участь у вирішенні колективного трудового спору.

Гарантійні доплати - це суми, які виплачуються понад заробітну плату працівнику при скороченні робочого часу або переведенні на іншу, нижче оплачувану роботу. Існують доплати неповнолітнім працівникам та доплати при переведенні працівника на іншу роботу і переміщенні, якщо їх заробіток зменшується.

Компенсаційні виплати - це суми які виплачуються працівникам понад оплати за працю для компенсації їхніх витрат, пов'язаних з виконанням трудових і службових обов'язків, а також при прийнятті на роботу в іншу місцевість.

До компенсаційних витрат відносяться:

1. Виплати при переїзді на роботу в іншу місцевість.

2. Витрати понесені у службовому відрядженні.

3. Компенсація за зношування власних інструментів працівника.

4. Виплати при призові на військову службу або проходження військових зборів.

5. Компенсація витрат за використання особистих легкових автомобілів для службових поїздок.

6. Компенсації окремим категоріям працівників бюджетних установ за витрати на проїзд у пасажирському транспорті у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Працівник має право на оплату своєї праці відповідно до актів законодавства і колективного договору на підставі укладеного трудового договору.

Заробітна плата виплачується працівникам регулярно, в робочі дні, в строки, встановлені колективним договором, але не рідше двох

разів на місяць, через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів.

Відрахування із заробітної плати можуть проводитися тільки у випадках, передбачених законодавством. Загальний розмір усіх відрахувань не може перевищувати 20%, а у випадках передбачених законодавством - 50% що належить до виплати працівником.

Ці обмеження не поширюються на відрахування із заробітної плати при відбуванні покарання у вигляді виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей.

Власник (роботодавець) або уповноважений ним орган, при кожній виплаті заробітної плати, повинен повідомити працівника про такі дані, що належать до періоду, за який проводиться оплата праці:

1. Загальна сума заробітної плати з розшифровкою за видами виплат.

2. Розміри і підстави відрахувань із заробітної платні.

3. Сума заробітної плати, що належить до виплати.

Власник (роботодавець) або уповноважений ним орган зобов'язаний забезпечити достовірний облік виконуваної працівником роботи і бухгалтерський облік витрат на оплату праці у встановленому порядку.

Тема 6: Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори.

ПЛАН

1. Правове регулювання внутрішнього трудового розпорядку. Види заохочень та порядок їх застосування. Поняття і види дисциплінарної відповідальності працівників.
2. Підстави та умови матеріальної відповідальності працівників. Види матеріальної відповідальності. Порядок відшкодування шкоди, заподіяної працівником.
3. Поняття трудових спорів. Порядок вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів.

***1. Правове регулювання внутрішнього трудового розпорядку.
Види заохочень та порядок їх застосування. Поняття і види
дисциплінарної відповідальності працівників.***

Термінологічне поняття **дисципліна** означає виховання, розпорядок, що вказує на відповідну поведінку в колективі. Трудова ж дисципліна – це, по-перше, спеціальний напрям, складовий невід’ємний елемент особливої частини трудового права. По-друге, трудова дисципліна є необхідною умовою будь-якої колективної праці незалежно від її суспільної організації. Тому в широкому розумінні трудова дисципліна включає:

- виробничу дисципліну, тобто дотримання послідовності процесів виробництва (постачання сировини, дотримання умов праці тощо);
- технологічну дисципліну, тобто дотримання технології виготовлення товарів, продукції тощо;
- дисципліну робочого часу, тобто дотримання розпорядку дня, перерв у роботі, відпочинку тощо.

Як правове явище трудова дисципліна характеризується тим, що вона є елементом трудових правовідносин, тобто обов'язком працівника; обов'язковим підпорядкуванням усіх учасників колективної праці встановленому порядку; самостійним інститутом трудового права як сукупності правових норм.

Отже, на основі зазначених загальних положень можна дійти висновку, що **трудова дисципліна** - це сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права та обов'язки сторін трудового договору, а також заохочення за успіхи в роботі та відповідальність за умисне невиконання трудових обов'язків.

Головним змістом трудової дисципліни є не лише виконання правових норм у галузі праці, а й свідоме та творче ставлення до виконуваної роботи, забезпечення високої якості в роботі, раціональне використання робочого часу, прагнення до співробітництва та взаємоповаги.

Важливим стимулюючим чинником у забезпеченні трудової дисципліни є такі правові методи, як заохочення, мета якого - виявлення поваги до працівників; визнання заслуг працівника; виявлення громадської пошани до зразкового та творчого виконання працівником трудових завдань. Правова природа заохочення виявляється в тому, що воно застосовується власником або уповноваженим ним органом за погодженням із профспілковим комітетом; оголошується наказом (розпорядженням); заноситься до трудової книжки працівника.

Крім зазначеного до правових методів забезпечення трудової дисципліни належать переконання та виховання, а до несумлінних працівників може вживатися метод примусу, який полягає в застосуванні до порушників трудової дисципліни заходів дисциплінарного та громадського впливу.

Дисциплінарній відповідальності притаманні риси, що виявляються у таких загальнодемократичних принципах, як законність, справедливість, невідворотність і наявність правових гарантій від безпідставного застосування стягнень. З урахуванням багатогранності трудового процесу, складності трудових функцій працівників і залежно від їх правового статусу дисциплінарну відповідальність поділяють на загальну та спеціальну.

Загальна дисциплінарна відповідальність за порушення працівником трудової дисципліни встановлюється за Кодексом законів про працю України та правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність за порушення працівником дисципліни встановлюється за такими нормами права: а) спеціальні закони, наприклад Закон України "Про адвокатуру", Закон України "Про статус суддів" тощо; б) спеціальні дисциплінарні статuti чи положення, наприклад Дисциплінарний статут прокуратури України, Статут про дисципліну працівників зв'язку, Положення про дисциплінарну відповідальність працівників залізничного транспорту тощо.

Найпоширеніша в трудовому процесі є загальна дисциплінарна відповідальність. Її характерні ознаки полягають у тому, що вона охоплює широке коло робітників та службовців і передбачає лише два види дисциплінарних стягнень - догану та звільнення з роботи.

До порядку застосування дисциплінарного стягнення встановлені такі обов'язкові вимоги:

- виявлення дисциплінарного проступку;
- отримання від порушника письмового пояснення;
- додержання строків накладення дисциплінарного стягнення - один місяць із дня виявлення дисциплінарного проступку і шість місяців із дня його вчинення працівником;
- видання власником наказу чи розпорядження про застосування дисциплінарного стягнення;
- доведення наказу (розпорядження) під розписку до відома працівника.

Особливе місце серед дисциплінарних стягнень належить дисциплінарним звільненням, які застосовуються за такі проступки: систематичне порушення трудової дисципліни; прогул; поява на роботі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; розкрадання за місцем роботи державного або громадського майна.

2. Підстави та умови матеріальної відповідальності працівників. Види матеріальної відповідальності. Порядок відшкодування шкоди, заподіяної працівником.

На відміну від дисциплінарної *матеріальна відповідальність* сторін трудового договору має взаємний характер. Переважна більшість працівників сумлінно та свідомо виконують трудові обов'язки, вимоги правових норм. Але трудовий процес - явище багатогранне, і його порушення може призвести до матеріальної відповідальності як працівника, так і власника підприємства.

Саме це впливає із закону, де записано, що працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству

внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків (ст. 130 КЗпП України). Разом із тим, і другу сторону трудового договору - власника підприємства - закон зобов'язує створювати працівникові умови, необхідні для нормальної роботи і забезпечення повного збереження дорученого йому майна (ст. 131 КЗпП України);

Із сукупності обов'язків сторін трудового договору випливає висновок, що матеріальна відповідальність - це обов'язок і працівника відшкодувати у встановленому законом порядку і розмірах пряму дійсну шкоду, заподіяну підприємству (установі, організації) його протиправним і умисним невиконанням чи неналежним виконанням своїх трудових обов'язків. Таке визначення має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки вказує на суб'єкти матеріальної відповідальності — працівника і власника, їх обов'язки, а також на те, що порядок; і розмір шкоди визначається законодавством. Відшкодуванню підлягає пряма дійсна шкода й лише через наявність вини працівника, протиправність його поведінки, що зумовлює її суттєву відмінність від майнової відповідальності за нормами цивільного права, адміністративної та кримінальної.

Сукупність правових норм інституту матеріальної відповідальності сприяє: поновленню цілісності майна; вихованню у працівників дбайливого ставлення до майна; зміцненню гарантій збереження заробітної плати. Як самостійний інститут в особливій частині трудового права *матеріальна відповідальність включає:*

- своєрідний суб'єкт (лише працівників, які заподіяли шкоду майну підприємства);

- певні підстави та умови (підстави - порушення працівником трудових обов'язків і заподіяння шкоди, а умови - вина, протиправність поведінки і причинний зв'язок);

- певні види та межі відповідальності (види - обмежена, повна і підвищена відповідальність, межі - лише пряма дійсна шкода);

- специфічний порядок покриття (адміністративний порядок у разі обмеженої і судовий - у разі повної та підвищеної матеріальної відповідальності).

Своєрідними суб'єктами матеріальної відповідальності є працівники, котрі перебувають у трудових правовідносинах із підприємством і заподіяли його майну шкоду внаслідок порушення трудових обов'язків. Але, оскільки працівниками можуть бути й неповнолітні громадяни, то їхня трудова праводієздатність не обмежується, а діє в повному обсязі незалежно від того, з якого віку вони уклали трудовий договір - з 14,15 чи 16 років (ст.188 КЗпП України), бо вони у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а отже, мають повну трудову право дієздатність і внаслідок заподіяння майнової шкоди підприємству несуть матеріальну відповідальність за нормами трудового законодавства.

Другим суб'єктом матеріальної відповідальності є власник або уповноважений ним орган. У цьому разі підприємство обов'язково повинно мати статус юридичної особи (ст. 62 ЦК України). У разі заподіяння шкоди працівникові підприємство несе перед ним матеріальну відповідальність відповідно до законодавства про працю.

Відмежування матеріальної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності виражається й у тому, що поряд із зазначеним матеріальна відповідальність має певні види та межі.

Види матеріальної відповідальності: *обмежена; повна; підвищена*. Перші два види зазначені у Кодексі законів про працю України, а підвищена відповідальність передбачена Законом України "Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостатчєю або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей" від 6 червня 1995 р. Цим Законом передбачено відшкодування вартості пошкодженого майна у подвійному і потрійному розмірі.

Обмежена матеріальна відповідальність - обов'язок працівника покрити заподіяну шкоду повністю, але не більше встановленої законом меж - його місячного середнього заробітку. Цей вид матеріальної відповідальності застосовується за відсутності повної та підвищеної відповідальності.

Повна матеріальна відповідальність - обов'язок працівника покрити заподіяну шкоду в межах повного розміру, але з урахуванням прямої дійсної шкоди. На відміну від обмеженої, повна матеріальна відповідальність настає лише у безпосередньо визначених законом випадках (ст. 134 КЗпП України).

Правове забезпечення покриття матеріальної шкоди реалізується двома способами:

- добровільним покриттям заподіяної шкоди;
- примусовим стягненням заподіяної шкоди (ч.5 ст. 130 і ст. 136 КЗпП України).

Добровільний спосіб стосується будь-якого виду матеріальної відповідальності. Примусовий має два різновиди:

а) адміністративний порядок покриття шкоди, що застосовується лише у разі обмеженої матеріальної відповідальності з обов'язковим виданням наказу не пізніше двох тижнів із дня виявлення заподіяної шкоди та його виконанням не раніше семи днів із дня повідомлення про це працівникові;

б) судовий порядок покриття шкоди, який застосовується у разі незгоди працівника з відрахуванням із його заробітної плати або з розміром такого відрахування; у разі повної та підвищеної матеріальної відповідальності, якщо сторони не домовились про добровільне відшкодування.

3. Поняття трудових спорів. Порядок вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів.

Процес трудової діяльності - явище багатогранне, тому при виконанні працівником відповідної роботи можуть виникати певні суперечності чи непорозуміння між працівником і власником чи уповноваженим ним органом.

Трудові спори (конфлікти) можуть виникати не лише між сторонами трудового договору, а й між професійною спілкою чи страйковим комітетом і власником підприємства - їх називають колективними трудовими спорами. З огляду на учасників трудові

спори поділяються на індивідуальні - між сторонами трудового договору, та колективні - між профспілковим або страйковим комітетом і власником (адміністрацією) підприємства.

Чинне законодавство України про працю не розкриває поняття "трудові спори". У сфері трудового права *трудові спори* — це конфлікти між працівником і власником або між працівниками і роботодавцями з приводу застосування законодавства про працю або встановлення чи зміни умов праці, що розглядаються в установленому законом порядку.

Крім зазначеного, поняття трудового спору певною мірою спонукає й до з'ясування причин, через які він може виникнути. Зокрема, зазначення того, що конфлікти між працівником і власником можуть виникати за двох взаємозумовлених обставин: по-перше, у процесі застосування законодавства України про працю і, по-друге, під час встановлення умов праці.

Конкретні ж причини виникнення трудових конфліктів можуть бути:

- об'єктивного характеру (помилки сторін трудового договору, недоліки в культурно-виховній роботі тощо);
- організаційно-правового характеру (нечіткі формулювання окремих правових норм, прогалини в діючому законодавстві про працю тощо);
- організаційно-господарського характеру (недоліки у проведенні обліку, контролю, у постачанні, фінансуванні та інших господарських справах).

Саме класифікація причин, унаслідок яких може виникнути трудовий спір, спонукає до розгляду двох видів індивідуальних трудових спорів, що зумовлюються: застосуванням норм трудового законодавства (позовні спори); встановленням нових або зміною чинних умов праці (непозовні спори).

Трудові спори другого виду (непозовні) виникають:

- а) із правовідносин у сфері встановлення умов праці між профспілковим органом і власником підприємства (під час укладення колективного договору, введенні норм виробітку тощо);

б) із трудових правовідносин між працівником і власником (у разі зміни власником окладу працівникові в межах схем посадових окладів тощо).

Вирішення трудових спорів - процес, тісно пов'язаний з іншими демократичними засадами правової системи України в цілому і трудового права зокрема. Тому під час розгляду трудових спорів застосовується демократичний підхід. Це реалізується в дотриманні таких основних принципів, як доступність і зручність; колегіальність і швидкість розгляду трудових спорів; додержання законності та забезпечення виконання рішень.

Згідно з чинним законодавством трудові спори вирішуються системою спеціальних органів. Так, індивідуальні трудові спори, ґрунтуючись на положеннях гл. XV КЗпП України, розглядаються:

- комісіями з трудових спорів (КТС);
- районними (міськими) судами;
- вищими органами у порядку підпорядкованості, що встановлюється законодавством.

Серед зазначених первинним обов'язковим органом щодо розгляду трудових спорів на підприємствах, в установах, організаціях є комісія з трудових спорів (КТС). Цим зумовлюється необхідність з'ясування таких найголовніших питань, як організація, види та компетенція КТС.

Організація КТС включає:

- обрання цього необхідного громадського органу на загальних зборах (конференції) трудового колективу;
- визначення його чисельності, складу, строку дії загальними зборами трудового колективу (конференцією);
- обов'язкове обрання робітників у кількості, не меншій половини складу КТС;
- наявність печатки встановленого зразка.

За рішенням загальних зборів трудового колективу (конференції) підприємства, установи, організації КТС створюються як у цілому на підприємстві, так і в окремих цехах та інших аналогічних підрозділах. При цьому КТС обирається на тих підприємствах, в

установах, організаціях, де працюють не менше 15 чоловік. На першому засіданні обрані члени КТС шляхом голосування вибирають зі свого складу: голову КТС; його заступника чи заступників, які за рішенням загальних зборів трудового колективу (конференції) можуть бути звільнені від основної роботи; секретаря КТС, котрий обов'язково звільняється від основної роботи й працює в КТС на постійній основі. Отже, КТС є постійнодіючим органом по розгляду трудових спорів.

Другим органом по розгляду трудових спорів є суд, який може бути як другою, так і першою інстанцією, що вирішує трудові спори. Так, у суді як другій інстанції розглядаються трудові спори за заявами працівника чи власника, які не погоджуються з рішенням КТС або прокурора, коли рішення КТС суперечить чинному законодавству. Як перша інстанція суд розглядає трудові спори сторін трудового договору, а також окремих працівників, які прагнуть вступити в трудові правовідносини. *Наприклад*, безпосередньо в суді як першій інстанції розглядаються трудові спори:

- а) працівників підприємств, де не обирається КТС;
- б) працівників з питання поновлення на роботі;
- в) власника або уповноваженого ним органу про компенсацію працівником матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, тощо.

Самостійне значення у вирішенні трудових спорів мають строки, які умовно поділяються на три групи:

- а) строки звернення до КТС та суду за вирішенням трудового спору;
- б) строки вирішення;
- в) строки виконання рішень з трудових спорів.

Перший вид, тобто строки звернення, мають дві особливості: одні з них встановлені для працівників, а інші - для власника, прокурора чи вищого в порядку підлеглості органу. Так, працівник залежно від органу, що вирішує справу, може звернутися:

- до КТС протягом трьох місяців з моменту, коли дізнався чи мав дізнатися про порушення свого права;

- до суду протягом десяти днів для оскарження рішення КТС, у разі звільнення з роботи - протягом одного місяця, з інших спорів - протягом трьох місяців, якщо суд є першою інстанцією вирішення.

Власник, прокурор, вищий орган можуть звернутися до суду впродовж 10 днів через незгоду з рішенням КТС і протягом одного року з питань стягнення з працівника матеріальної компенсації шкоди, заподіяної підприємству.

Другим видом є **строки вирішення** трудових спорів. У КТС і в суді трудові спори розглядаються протягом 10 днів, а вищим у порядку підлеглості органом - у строки, які визначаються спеціальними нормами. Для виконання рішення з трудових спорів як строк третього виду встановлений триденний строк після закінчення 10 днів, передбачених для оскарження рішень. Це стосується рішень, винесених КТС і судом, крім рішень про поновлення на роботі незаконно звільнених чи переведення працівників, які підлягають негайному виконанню.

Способи виконання рішень КТС умовно поділяються на два види: добровільне виконання; примусове - спосіб виконання, який полягає у тому, що КТС видає працівникові посвідчення, яке має силу виконавчого листа. Це посвідчення працівник може пред'являти до суду впродовж трьох місяців. При цьому доречно зауважити, що в посвідченні обов'язково вказуються:

- найменування органу, який виніс рішення з трудового спору;
- дата його прийняття та видачі;
- прізвище, ім'я та по батькові працівника;
- рішення по суті спору;
- підпис голови чи заступника, скріплений печаткою КТС.

Другим видом трудових спорів є колективні. Правова база їх забезпечення - Закон України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" від 3 березня 1998 р. який містить загальні положення, порядок вирішення колективного трудового спору (конфлікту), визначення страйку, положення про його проведення, гарантії, відповідальність і відшкодування збитків, заподіяних страйком.

Специфіка закону (ст.3) полягає в тому, що класифікація сторін колективного трудового спору (конфлікту) визначається залежно від трьох рівнів: виробничого; галузевого, територіального; національного.

Так, сторонами колективного трудового спору (конфлікту) на виробничому рівні є наймані працівники (або окремі їх категорії) підприємства чи його структурного підрозділу або профспілкова чи інша уповноважена найманими працівниками організація; власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи представник.

На галузевому, територіальному рівнях сторонами колективного трудового спору (конфлікту) є наймані працівники підприємств однієї або кількох галузей (професій) чи профспілки, їх об'єднання або інші уповноважені найманими працівниками органи; власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи чи представники.

На національному рівні сторонами колективного трудового спору є наймані працівники однієї або кількох галузей (професій) чи профспілки або їх об'єднання, чи інші уповноважені працівниками органи; власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи.

До основних положень Закону вноситься і система органів з розгляду колективних трудових спорів (конфліктів). *До них належать:*

- примирна комісія, яка створюється з ініціативи однієї із сторін;
- трудовий арбітраж - орган, що створюється з ініціативи однієї із сторін або з ініціативи незалежного посередника. Незалежний посередник - конкретна особа, визначена сторонами спору з метою сприяння взаємодії між сторонами, проведення переговорів тощо (ст. 10. Закону).

Значне місце в Законі приділено страйку – визначенню його поняття, права на страйк, умов його проведення, а також гарантіям працівників тощо (статті 17—28 Закону). **Страйк** – тимчасове колективне добровільне припинення роботи (невихід на роботу чи невиконання трудових обов'язків) працівниками підприємства чи структурного підрозділу з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Тема 7. Загальна характеристика земельного права.**ПЛАН**

1. Поняття та загальна характеристика земельного права України.
2. Право власності на землю. Предмет правового регулювання.
3. Гарантії прав на землю. Охорона земель.

1. Поняття та загальна характеристика земельного права України.

Земельне право — це галузь права, що регулює земельні відносини з метою забезпечення раціонального використання земель, створення умов для підвищення ефективності цього процесу, охорони прав організацій і громадян як землевласників і землекористувачів. Звідси земельні відносини - це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. **Об'єктами земельних відносин** є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються Земельним кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, за умови, якщо вони не суперечать Земельному кодексу України.

Отже, **предметом** правового регулювання земельного права є відносини з володіння, користування та розпорядження земельними ресурсами, а також їх охорони та раціонального використання.

Земельне право — комплексна галузь права України, оскільки її основу складають норми цивільного права, органічно пов'язані з нормами адміністративного і екологічного права.

Головними **джерелами** земельного права слід визнати Конституцію України, Земельний кодекс України, що був прийнятий 25 жовтня 2001 р., набрав чинності з 1 січня 2002 р. Саме в

останньому встановлено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а тому право власності на землю гарантується. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. А завданням земельного законодавства є *регулювання* земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Земельний кодекс в галузі земельних відносин первинними вважає повноваження Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

Так, *до повноважень Верховної Ради України* в цій галузі відносять: прийняття законів у галузі регулювання земельних відносин; визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель; затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель тощо.

Визначаються відповідні повноваження у цій сфері і для органів виконавчої влади. Так, *до повноважень Кабінету Міністрів України* належать: розпорядження землями державної власності; реалізація державної політики у галузі використання та охорони земель; викуп земельних ділянок для суспільних потреб; координація проведення земельної реформи тощо.

До повноважень центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів віднесено: внесення пропозицій про формування державної політики у галузі земельних відносин і забезпечення її реалізації; координація робіт з проведення земельної реформи; участь у розробленні та реалізації загальнодержавних, регіональних програм використання та охорони земель; ведення державного земельного кадастру, в тому числі державної реєстрації земельних ділянок тощо.

До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) землі оздоровчого призначення;
- д) землі рекреаційного призначення;
- е) землі історико-культурного призначення;
- ж) землі лісового фонду;
- з) землі водного фонду;
- і) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень. Зміна цільового призначення земель провадиться органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання у користування, вилучення (викуп) земель і затверджують проекти землеустрою або приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного та історико-культурного призначення.

Так, *землями сільськогосподарського призначення* визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначення для цих цілей.

До земель житлової та громадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.

Землі природно-заповідного фонду — це ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус території та об'єктів природно-заповідного фонду.

До земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

До земель рекреаційного призначення належать землі, що використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

До земель історико-культурного призначення належать землі, на яких розташовані:

а) історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні чи меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями;

б) городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень; стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів;

в) архітектурні ансамблі та комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, садово-паркові комплекси, фонові забудова.

До земель лісового фонду належать землі, вкриті ліською рослинністю, а також не вкриті ліською рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

До земель водного фонду належать землі, зайняті:

а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами;

б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм;

в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;

г) береговими смугами водних шляхів.

Землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності.

1. Право власності на землю. Предмет правового регулювання.

Право власності на землю — це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

Суб'єкти права власності на землю: громадяни та юридичні особи — на землі приватної власності; територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, на землі комунальної власності; держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, на землі державної власності.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

– придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

– безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності;

– приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування тощо.

Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності.

Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

- а) передачі їм земель державної власності;
- б) примусового відчуження земельних ділянок у власників із мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- в) прийняття спадщини;
- г) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- д) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Держава набуває права власності на землю у разі:

- а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- в) прийняття спадщини;
- г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;
- д) конфіскації земельної ділянки.

Окрім права власності Земельний кодекс передбачає право користування, оренди, сервітуту та інші права відносно землі.

Право постійного користування земельною ділянкою — це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку. Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають лише підприємства, установи та організації, що належать до державної або комунальної власності.

Право оренди земельної ділянки — відповідно до нової редакції Закону України Про внесення змін до Закону України “Про оренду землі” від 2 жовтня 2003 р. — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Об'єктами оренди землі є земельні ділянки, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності. Земельна ділянка може передаватися в оренду разом із

насадженнями, спорудами, водоймищами, які знаходяться в ній, або без них. Орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця.

Оренда землі ґрунтується на відповідному договорі. *Договір оренди землі* — це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Договір оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Він підлягає обов'язковій державній реєстрації.

За оренду землі сплачується орендна плата, під якою розуміють платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою. Розмір, форма і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди. Вона може справлятися у грошовій, натуральній та відробітковій (надання послуг орендодавцю) формах.

При цьому орендодавець має право вимагати від орендаря: використання земельної ділянки за цільовим призначенням згідно з договором оренди; дотримання екологічної безпеки землекористування та збереження родючості ґрунтів, додержання державних стандартів, норм і правил, у тому числі місцевих правил забудови населених пунктів; своєчасного внесення орендної плати тощо.

Орендар земельної ділянки має право: самостійно господарювати на землі з дотриманням умов договору оренди землі; за письмовою згодою орендодавця зводити в установленому законодавством порядку жилі, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі, споруди та закладати багаторічні насадження; отримувати продукцію і доходи і т.д.

Зміна умов договору оренди землі здійснюється за взаємною згодою сторін. Він припиняється у випадках чітко визначених діючим законодавством. Договір оренди землі може бути розірваний за згодою сторін. На вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний за рішенням суду в порядку, встановленому законом.

Спори, пов'язані з орендою землі, вирішуються у судовому порядку.

Право земельного сервітуту — це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками), при цьому встановлюються такі земельні сервітuti: право проходу та проїзду на велосипеді; право проїзду на транспортному засобі наявним шляхом; право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій тощо.

Громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі:

- а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян;
- б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;
- в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування шляхом укладення договору оренди земельної ділянки. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки і орендарем.

Право власності на земельну ділянку та право постійного користування нею виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації. Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди і його державної реєстрації. Право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою посвідчується державними актами. Право оренди землі оформляється договором, який реєструється відповідно до закону.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень здійснюють продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності громадянам та юридичним особам, які мають право на набуття земельних ділянок у власність, а також іноземним державам відповідно до Земельного кодексу. Продаж земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам та юридичним особам здійснюється на конкурентних засадах (аукціон, конкурс), крім викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що є власністю покупців цих ділянок.

Громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод. Угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються.

Підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

- а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;
- б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;
- в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;
- г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;
- д) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- ж) конфіскація за рішенням суду;
- з) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у визначених Земельним кодексом випадках.

Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

- а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;
- б) вилучення земельної ділянки у певних випадках;
- в) припинення діяльності державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;
- г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;
- д) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- ж) систематична несплата земельного податку або орендної плати.

Припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу. Припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки.

3. Гарантії прав на землю. Охорона земель.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами,

юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (ст. 14 Конституції України). Одним із способів набуття права приватної власності на землю є її приватизація. Приватизація землі в Україні регулюється нормативно-правовими актами України, до яких належить Земельний кодекс України, який був прийнятий 25 жовтня 2001 р. та введений в дію з 1 січня 2002 р., інші закони.

Відповідно до норм Земельного кодексу України громадяни України (статті 25,32—42) мають право на одержання у власність земельних ділянок для:

- ведення селянського (фермерського) господарства;
- ведення особистого підсобного господарства;
- будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка);
- садівництва;
- дачного і гаражного будівництва.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі: придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності; приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; прийняття спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації.

Держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з

позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків.

Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється шляхом: визнання прав; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; визнання угоди недійсною; визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; відшкодування заподіяних збитків; застосування інших, передбачених законом, способів.

Власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених Земельним кодексом та іншими законами України. Допускається викуп земельної ділянки, при цьому власникові земельної ділянки відшкодовується її вартість.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування без рішення суду не мають права втручатись у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження належною йому земельною ділянкою або встановлювати непередбачені законодавчими актами додаткові обов'язки чи обмеження. У разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним.

Власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

Угоди, укладені з порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду.

Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

- а) укладення угод з порушенням Земельного законодавства;
- б) самовільне зайняття земельних ділянок;

- в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;
- г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
- д) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
- є) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- ж) знищення межових знаків;
- з) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри й кількість земельних ділянок;
- і) не проведення рекультивації порушених земель;
- к) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;
- л) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту;
- м) самовільне відхилення від проектів землеустрою;
- н) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;
- о) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок.

Самовільно зайняті земельні ділянки підлягають поверненню власникам землі або землекористувачам без відшкодування витрат, понесених за час незаконного користування ними. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок провадиться за рішенням суду.

Тема 8. Екологічне право та законодавство про охорону навколишнього середовища.

ПЛАН

1. Екологічне право та законодавство про охорону навколишнього середовища.
2. Екологічні права та обов'язки громадян України.

1. Екологічні права та обов'язки громадян України.

Поняття “**екологія**” походить від грецьких слів “oikos” — дім, житло і “logos” — вчення, теорія. Отже, *екологія* — це наука, яка вивчає проблеми взаємодії живих організмів з тим природним середовищем, в якому вони перебувають. Тобто, екологія вивчає питання взаємодії людини і природи, суспільства і природи, тощо.

Виходячи з цього і можна стверджувати, що екологічне право — це система правових норм і принципів, якими регулюються суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні правовідносини).

Екологічні правовідносини - це складна галузь суспільних відносин, як охоплюють відносини щодо використання, відтворення і охорони різних об'єктів природи.

Суб'єктами екологічних відносин є сторони, між якими вони виникають.

Об'єктом екологічних відносин може бути як об'єкт природи в цілому, так і його частина. Залежно від об'єктів природи їх можна поділити на відносини, що виникають з приводу використання і охорони земель, вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного світу, надр, і природно-заповідного фонду. Кожна група екологічних правовідносин регулюється і охороняється відповідним видом правових норм і принципів та галуззю законодавства: земельним, водним, лісовим, про тваринний світ, атмосферне повітря, надра, природно-заповідний фонд. Кожна із перерахованих галузей

законодавства має свою мету, але вони тісно взаємопов'язані між собою і складають єдину систему екологічного законодавства.

Предметом екологічного права є нормативно врегульовані суспільні екологічні відносини, щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Метод екологічного права — комплексний і являє собою комбінацію методів підгалузей права, які становлять його систему.

Систему екологічного права складають екологічні норми, принципи та інститути.

Екологічні норми — це одиничні, формально-визначені, загальнообов'язкові правила поведінки за допомогою яких регулюються суспільні відносини з приводу охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні правовідносини).

Принципи екологічного права — це головні, основоположні правила, які визначають загальну спрямованість і найсуттєвіші риси правового регулювання екологічних суспільних відносин.

До найважливіших з них необхідно віднести принципи: переваги державної власності на землю, воду, ліси, надра та інші об'єкти природи; державного управління природокористуванням і охороною природи; поєднання раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; комплексного підходу до природокористування і природоохорони; поєднання заходів щодо стимулювання і відповідальності у справі використання та охорони природних ресурсів; законності в екологічних відносинах.

Джерела екологічного права послідовно виражають і закріплюють екологічну політику Української держави. **Основним джерелом екологічного права України** є, безперечно, Конституція України, яка має вищу юридичну силу і закріплює основи екологічного права. Так ст. 16 Основного Закону встановлює, що "Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської

катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави". А ст. 50 передбачає, що "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена". На будь-яку особу, що перебуває в Україні, покладається також конституційний обов'язок не заподіювати шкоди природі відповідно до ст. 66 Конституції України.

До того ж, сучасними нормативно-правовими актами, що безпосередньо регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища, є кодекси: Водний кодекс України від 6 червня 1995 р., Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р., закони України: "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р., "Про охорону атмосферного повітря" від 16 жовтня 1992 р., "Про природно-заповідний фонд України" від 16 червня 1992 р., "Про тваринний світ" від 13 грудня 2001 р., "Про рослинний світ" від 9 квітня 1999 р., "Про карантин рослин" від 30 червня 1993 р., "Про ветеринарну медицину" від 25 червня 1992 р., "Про охорону прав на сорти рослин" від 21 квітня 1993р. До того ж, деякі відносини у сфері використання та охорони навколишнього природного середовища врегульовано земельним, лісовим кодексами, кодексом про надра.

Самостійними джерелами екологічного права є накази й інструкції міністерств та інших органів центральної виконавчої влади та акти місцевих органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування.

Виходячи з вищевикладеного стає зрозумілим, що основа правової охорони навколишнього природного середовища це комплекс норм земельного, водного, лісового, повітряного законодавства, законодавства про надра тощо.

Метою існування екологічних прав та обов'язків є забезпечення екологічної безпеки. Під нею розуміють стан навколишнього природного середовища, який забезпечує запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Гарантіями екологічної безпеки для громадян України є широкий комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, виховних, правових та інших заходів.

Отже, екологічне законодавство, по-перше, закріплює екологічні права та обов'язки громадян України, по-друге, передбачає гарантії їх реалізації, по-третє, встановлює правові, соціальні, економічні та інші основи охорони навколишнього природного середовища.

2. Екологічні права та обов'язки громадян України.

Виходячи з вищезазначеного, **екологічне право людини і громадянина в Україні** — це юридично закріплений вид і міра можливої, дозволеної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері. Екологічний обов'язок людини і громадянина в Україні — це юридично закріплений вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері.

Згідно з діючим законодавством кожний громадянин в Україні має право на:

– безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

– участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, уставів та організацій з цих питань;

– участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального комплексного використання природних ресурсів;

– здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- участь у проведенні екологічної експертизи;
- одержання екологічної освіти;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування збитків, заподіяних його здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, тощо.

Усі екологічні права громадян захищаються і відновлюються в судовому порядку.

Поряд із правами згадані нормативно-правові акти передбачають деякі обов'язки. Так, громадяни зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище, тощо.

Тема 9. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання

ПЛАН

1. Поняття і предмет фінансового права України
2. Система та джерела фінансового права України.

3. Поняття бюджету і бюджетної системи України.
4. Система оподаткування та її значення.

1. Поняття і предмет фінансового права України

Фінансове право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу та перерозподілу і використання державою фондів грошових коштів.

Фінансове право має особливий предмет і метод його правового регулювання. Воно регулює певну сферу державного управління, пов'язану з розподілом і перерозподілом національного доходу країни. У фінансових правовідносинах проявляється організаційна роль органів державної влади та місцевого самоврядування, тому за характером вони є владно-майновими. Це є головною ознакою, яка відрізняє фінансово-правові відносини від інших відносин грошового характеру, зокрема у цивільному та адміністративному праві. Водночас існує тісний зв'язок не лише з основними галузями права, зокрема з конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним, а й із трудовим, пенсійним тощо.

Предметом регулювання фінансового права виступають суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності органів держави та місцевого самоврядування з приводу формування, розподілу та використання відповідних фондів грошових коштів, які необхідні для фінансування соціально-економічного розвитку держави. Водночас, відносини, що виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів коштів господарюючих суб'єктів і громадян фінансовим правом не регулюються.

З-поміж інших, фінансові відносини за своїм змістом та колом учасників відрізняються великою різноманітністю: бюджетні відносини; податкові відносини; страхові відносини; відносини з приводу державного кредиту; банківського кредитування і розрахунків; врегулювання грошового обігу; валютного контролю.

У складі фінансових правовідносин виділяють такі основні групи: відносини між центральними і місцевими органами державної влади і управління; відносини між державними органами і державними підприємствами, установами та організаціями; відносини між фінансовими і кредитними органами; відносини між фінансовими органами та громадянами; відносини між державними господарюючими суб'єктами, які діють на засадах госпрозрахунку; відносини між державою в особі уповноважених нею органів та підприємствами, установами і організаціями недержавної форми власності.

У силу своєї специфічності, фінансові правовідносини характеризуються особливими ознаками, які виділяють їх з-поміж інших так:

а) результат фінансової діяльності держави, що пов'язано з мобілізацією, розподілом та використанням фондів грошових коштів для забезпечення держави фінансовими ресурсами і виконання нею властивих їй функцій;

б) результат надання правової основи фінансово-економічним відносинам, через правову регламентацію поведінки їх суб'єктів;

в) обов'язкова участь у них держави в особі уповноваженого нею органа, який здійснює від свого імені та під контролем держави владні повеління іншій стороні відносин, Обсяг та зміст прав цих суб'єктів залежить безпосередньо від виду фінансових правовідносин;

г) нерівність сторін, що є наслідком їх державно-владного характеру.

Така правова нерівність сторін правовідносин викликана характерною особливістю фінансової діяльності, зміст якої полягає у стягненні відповідної грошової суми з одних членів суспільства і фінансуванні іншої її частини шляхом бюджетною фінансування.

Для надання фінансовим відносинам правового характеру використовується фінансово-правовий метод їх регулювання, якому властивий імперативний (владний) характер. Його суть полягає в тому, що зміст правовідносин визначається однією із сторін, завдяки

прийняттю нею владного припису, обов'язкового для виконання іншою стороною. Стороною, яка приймає владні приписи (рішення) у фінансових правовідносинах є держава або органи місцевого самоврядування в особі уповноважених ними органів чи посадових осіб.

2. Система та джерела фінансового права України

Для фінансового права є характерною наявність великої кількості фінансово-правових норм, що формують відповідну систему.

Система фінансового права - це внутрішня структура галузі, яка складається з окремих фінансових норм права, інститутів і галузей права, що тісно взаємопов'язані між собою. Система фінансового права вказує, з яких підгалузей, інститутів, частин складається ця галузь права і як ці складові взаємодіють між собою.

За загальноприйнятою в теорії права тенденцією, фінансове право складається з двох частин: Загальної та Особливої. *Загальна частина* включає в себе фінансово-правові норми, які визначають зміст, принципи, завдання, форми і методи фінансової діяльності держави, а також систему органів, що її здійснюють; організацію, форми і методи фінансового контролю, а також правове становище всіх суб'єктів-учасників фінансових правовідносин.

Особлива частина включає в себе правові норми, які складають підгалузі та фінансово-правові інститути і регулюють однорідні суспільні відносини у сферах: бюджету, державних доходів, податків, державного кредиту, державних видатків, державного страхування, банківського кредитування і безготівкових розрахунків, грошового обігу і валютного регулювання.

Основними фінансово-правовими інститутами фінансового права є бюджетне право, податкове право, банківське право тощо. *Джерела фінансового права* — це нормативно-правові акти законодавчої і виконавчої влади та місцевого самоврядування, в яких містяться правові норми, що регулюють фінансові відносини.

Залежно від юридичної актів, що містять правові норми, джерела фінансового права можна розділити на кілька груп.

Конституція України має найвищу юридичну силу, пряму дію і застосовується на всій території України. Закони та інші правові акти, що приймаються в Україні, повинні відповідати Основному Закону.

Закони України загального характеру, що визначають зміст права власності, правила поведінки суб'єктів підприємництва, підстави та порядок укладання цивільно-правових угод між ними, підстави та механізм юридичної відповідальності тощо. Серед них Господарський кодекс України, Цивільний кодекс тощо.

Закони України галузевого характеру, що визначають правове регулювання у сфері фінансової діяльності держави. Серед них Бюджетний кодекс України, "Про систему оподаткування" від 25 червня 1991 р., "Про Державний бюджет України", "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 р., "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р., "Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні" від 26 січня 1993 р., "Про Державну податкову службу в Україні" від 4 грудня 1990 р., "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 р. тощо.

Підзаконні нормативно-правові акти: укази, розпорядження Президента України; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; накази, інструкції, листи, методичні вказівки Міністерства фінансів; Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції; Державної податкової служби, Державного казначейства тощо; постанови і розпорядження голів місцевих державних адміністрацій; акти органів місцевого самоврядування (рішення, розпорядження) - нормативні акти, що діють тільки на території Автономної Республіки Крим, області, міста, району, селища, села.

Норми міжнародного права та міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, що містять норми фінансового права.

Сукупність нормативних актів, що містять норми фінансового права, прийнято визначати як *фінансове законодавство*.

Як бачимо, норми фінансового права містяться в різних за своїм характером і значенням джерелах, що обумовлено широтою та

розмаїттям предмета фінансового права, що складають різноманітні відносини публічного характеру.

3. *Поняття бюджету і бюджетної системи України*

Для кожної країни *державний бюджет* є головною ланкою її фінансової системи, об'єднуючи головні доходи і витрати держави. Державний бюджет виражає економічні грошові відносини, що опосередковують процес формування, розподілу, перерозподілу та використання централізованого фонду коштів держави, і затверджується Верховною Радою України як закон

Бюджет - план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Через бюджет мобілізуються кошти підприємств різних форм власності і частково доходи населення, які спрямовуються на фінансування народногосподарського комплексу, соціально-культурних заходів, зміцнення обороноздатності країни, утримання органів державного управління, фінансову підтримку бюджетів місцевого рівня, погашення державного боргу, створення державних матеріальних і фінансових резервів тощо.

Як *економічна категорія* бюджет визначається сукупністю економічних відносин, що виникають при формуванні, розподілі, перерозподілі та використанні централізованого фонду коштів держав та органів місцевого самоврядування, для виконання ними конституційних функцій та поставлених завдань.

Як *правова категорія* бюджет — це основний фінансовий план держави чи органу місцевого самоврядування на бюджетний Період, що містить розпис його доходів та видатків і затверджений парламентом чи місцевою радою. Такий фінансовий план визначає і закріплює юридичні права та обов'язки учасників бюджетних правовідносин. Порядок формування бюджетів і використання їх коштів встановлюється бюджетним законодавством, основними

актами якого є Конституція України (статті 95-98) та Бюджетний Кодекс України.

Бюджетна система України — це сукупність державного та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Основою побудови бюджетної системи виступає адміністративно-територіальний поділ України.

До місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, бюджети областей, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування (територіальних громад сіл, селищ, міст та їхніх об'єднань). Бюджетами Місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

З метою прогнозування й аналізу економічного та соціального розвитку держави, адміністративно-територіальних утворень, розрахунків соціальних і фінансових нормативів, аналізу ефективності бюджетних видатків в Україні складається зведений бюджет. Він включає в себе показники усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України. При цьому зведений бюджет затвердження Верховною Радою України чи іншим органом не потребує, оскільки кожна з його складових затверджується відповідним органом держави чи місцевого самоврядування.

Відповідно до Бюджетного кодексу бюджетна система України ґрунтується на принципах:

а) *єдності*, що забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

б) *збалансованості*, зважаючи, до повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

в) *самостійності*, оскільки держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів

влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого, самоврядування;

г) *повноти*, що передбачає включенню до складу бюджетів усіх надходжень та витрат бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

г) *обгрунтованості*, що полягає у формуванні бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

д) *ефективності*, беручи до уваги, що при складанні та виконанні бюджетів всі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

е) *субсидіарності*, оскільки розподіл видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

е) *цільового використання* бюджетних коштів тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

ж) *справедливості і неупередженості* розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

з) *публічності та прозорості*, оскільки Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами, з висвітленням у засобах масової інформації;

и) *відповідальності* учасників бюджетного процесу за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

З метою забезпечення єдності бюджетної системи України, Бюджетним кодексом передбачена *бюджетна класифікація* як єдине систематизоване згрупування доходів, видатків та фінансування

бюджету відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна класифікація України застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної функції бюджетних показників. Іншими словами, бюджетна класифікація забезпечує виконання функції контролю, регулювання, аналізу та планування.

З метою досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональними призначеннями і економічним характером видатків бюджету, бюджетну класифікацію, а також зміни до неї затверджує міністр фінансів України та інформує про це в обов'язковому порядку Верховну Раду України.

Бюджетна класифікація має кілька основних складових.

1. *Класифікація доходів бюджету*, які класифікуються за такими розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти.

Податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

До *неподаткових надходжень* належать: а) доходи від власності та підприємницької діяльності; б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; в) надходження від штрафів та фінансових санкцій; г) інші неподаткові надходження.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

2. *Класифікація видатків* (у тому числі кредитування за вирахуванням погашення) бюджету, які класифікуються за: а) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків); б) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків); в) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків); г) за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).

Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації: а) розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення загальних функцій, зокрема держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування; б) підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення функцій, зокрема держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

За *економічною класифікацією* видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України.

Поточні видатки – це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, яка діє на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку. Поточні видатки складають також трансферти бюджетам місцевого самоврядування, трансферти населенню або групам населення, трансферти підприємствам або іншим країнам. *Капітальні видатки*, або *видатки розвитку* – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого й невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Відомча класифікація видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне

казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

3. *Класифікація фінансування бюджету*, яка визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).

При цьому класифікація фінансування бюджету здійснюється за такими ознаками: а) фінансування за типом кредитора — за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань; б) фінансування за типом боргового зобов'язання за засобами, що використовуються для фінансування дефіциту (перевищення видатків бюджету над його доходами), або профіциту (перевищення доходів бюджету над його видатками).

4. *Класифікація боргу*, яка систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування. Борг класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Бюджетний процес — це регламентована нормами права діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України..

Згідно з Бюджетним кодексом України виділяють такі *стадії бюджетного процесу*:

- а) складання проекту бюджету;
- б) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;

в) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;

г) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Під *стадією бюджетного процесу* розуміють низку заходів, які охоплюють розробку, виконання та оцінку ефективності використаних фінансових ресурсів, при цьому на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів держави та органів місцевого самоврядування.

Учасниками бюджетного процесу на всіх його стадіях є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями, зокрема Президент України, органи законодавчої та виконавчої влади, Національний банк України та органи державного фінансового контролю.

Бюджетний кодекс України визначає повноваження (права та обов'язки) учасників бюджетного процесу, а саме Президента України, Верховної Ради України, Комітету ВР України з питань бюджету, інших комітетів ВР України, Кабінету Міністрів України тощо.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається з січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року (бюджетний рік). Тоді як час початку розробки й складання проекту бюджету, його розгляду і затвердження, виконання, а також складання, розгляду і затвердження звіту про його виконання триває більше двох років і має назву *бюджетний цикл*.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект Закону України "Про Державний бюджет України" на наступний рік. Разом із проектом подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється згідно з їх компетенцією Верховною Радою України, Рахунковою палатою, Міністерством фінансів України, Державним казначейством України, Державною контрольно-ревізійною службою України, Верховною Радою та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами, їх виконавчими органами та місцевими державними адміністраціями. Регулярні звіти про доходи й видатки Державного бюджету України оприлюднюються в засобах масової інформації.

4. Система оподаткування та її значення.

Система оподаткування – це сукупність податків, зборів і платежів, що сплачуються до бюджетів і державних цільових фондів у встановленому законами України порядку; принципів, форм і методів їхнього встановлення, зміни чи скасування; дій, що забезпечують повну та своєчасну їхню сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Кожна держава встановлює власну систему оподаткування, тобто визначає платників податків, об'єкти оподаткування, ставки податків, види податків і порядок їх сплати. Тип системи оподаткування визначається співвідношенням чотирьох секторів формування податків і зборів (обов'язкових платежів): державного; комерційного; фінансового сектора; населення.

Ставки, механізм справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), за винятком особливих видів мита, і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів про оподаткування. Зміни та доповнення до законодавчих актів про оподаткування стосовно пільг, ставок податків, механізму їх сплати вносяться не пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року й набирають чинності з початком нового бюджетного року. Особливі види мита справляються на підставі рішень про застосування антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних заходів, прийнятих відповідно до

законів України. Ці питання регулюються Законом України «Про систему оподаткування». Згідно з цим законом встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також пільг їх платникам здійснюються Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами відповідно до цього закону, інших законів України про оподаткування. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, сільські, селищні, міські ради мають право встановлювати додаткові пільги з оподаткування в межах сум, що надходять до їхніх бюджетів. Оподаткування здійснюється за *принципами*:

стимулювання науково-технічного прогресу, підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції — введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

обов'язковості — впровадження правових норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

рівнозначності і пропорційності — справляння податків з юридичних осіб здійснюються у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутки і пропорційно більшого податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більші доходи;

рівності, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

соціальної справедливості — забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обгрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

стабільності — забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року; *економічної обгрунтованості* — встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

рівномірності сплати — встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

компетенції — встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами;

єдиного підходу — забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

доступності — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

Поняття, функції та види податків

Під *податком і збором (обов'язковим платежем)* до бюджетів та до державних цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до

бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками в певному розмірі, у чітко визначені строки і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податкам характерні такі *рис*и:

а) *примусовість і обов'язковість*, тобто відсутність у платника вибору щодо сплати податку (платити чи не платити) і встановлення юридичної відповідальності за ухилення від його сплати;

б) *безоплатність*, тобто спрямованість коштів від платника до держави за відсутності зустрічних зобов'язань із боку держави;

в) *безумовність*, тобто сплата податку без виконання будь-яких дій із боку держави;

г) *нецільовий характер*, а саме відсутність чітких вказівок щодо напрямів використання надходжень від певного податку;

г) *розподіл коштів* від конкретних податків між бюджетами різних рівнів і державними цільовими фондами;

д) *безповоротність*, тобто кошти, сплачені у вигляді податків, не повертаються до платників;

є) *регулярність стягнення*, що полягає у безперервності бюджетного процесу та необхідності наповнення фондів коштів. Функції податків:

а) *фіскальна* (лат. *fiscus* — державна казна) — наповнення доходної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства;

б) *регулююча* — як через регулювання галузей суспільного виробництва, так і через регулювання споживання;

в) *контрольна* — шляхом регламентування державою фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, отримання доходів громадянами, використання ними належного їм майна та дотримання фінансової дисципліни;

г) *розподільча* — є продовженням фіскальної: наповнення доходної частини бюджету, з наступним розподілом отриманих коштів для фінансування функцій та завдань держави та органів місцевого самоврядування;

г) *стимулююча* — шляхом запровадження окремим платникам податків пільг щодо їх сплати, що стимулює розвиток окремих, галузей народногосподарського комплексу або здійснює підтримку незахищених верств населення країни.

Податки, збори та мито складають *обов'язкові платежі*, які визначають як *обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених чинним законодавством.*

Законодавство України про оподаткування не визначає різниці між податком, збором (обов'язковим платежем) і митом, при цьому воно засноване на єдності їхніх основних ознак (обов'язковість сплати, примусовий характер, здійснення контролю за їх надходженням із боку єдиного органу державної податкової служби).

Проте, поряд зі спільними ознаками між ними існують і певні відмінності:

а) *податок* — це узаконена форма відчуження власності юридичних та фізичних осіб до бюджету відповідного рівня (в розмірах і в строки, передбачені в законі) на принципах обов'язковості, безповоротності, індивідуальної безоплатності;

б) *збори* — це платежі, які стягуються з платника державними органами за надання права брати участь або використовувати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти. Наприклад, право на припаркування автотранспорту, використання місцевої символіки тощо;

в) *мито* стягується з юридичних та фізичних осіб за здійснення спеціально уповноваженими органами дії і видачу документів, що мають юридичне значення. Так, митними органами стягується платіж за ввезення та вивезення товарів (перевезення через митний кордон держави), судами — за подання позову тощо.

Податки, на відміну від зборів та інших обов'язкових платежів, мають головне значення для формування бюджету, оскільки вони забезпечують 80% надходжень до його дохідної частини. *Мета податків* — задоволення потреб держави, тоді як збори й мито

спрямовані на задоволення потреб або видатків окремих установ. Податки являють собою безумовні платежі, тоді як збори чи мито сплачуються у зв'язку з наданням платникові послуги з боку державної установи, що виконує свої владні повноваження. Збори та мито здебільшого мають разовий характер, тоді як податки сплачуються з певною періодичністю.

Залежно від ознак, які покладені в основу порівняння, усі податки класифікують на загальнодержавні та місцеві — залежно від органу державної влади та місцевого самоврядування, який приймає рішення про введення податкового платежу на відповідній території:

До загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) належать: податок на додану вартість; акцизний збір; податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; мито; державне мито; податок на нерухоме майно (нерухомість); плата (податок) за землю; рентні платежі; податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; податок на промисел; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишнього природного середовища; збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; збір на обов'язкове соціальне страхування; фіксований сільськогосподарський податок; збір за використання радіочастотного ресурсу України; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; збір до Державного інноваційного фонду; плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності; збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства; єдиний збір, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України; збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний).

Загальнодержавні податки встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України. Податок на нерухоме майно (нерухомість), плата (податок) за землю, податок із

власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, податок на промисел, збір за спеціальне використання природних ресурсів, збір за забруднення навколишнього природного середовища на території Автономної Республіки Крим встановлюються Верховною Радою республіки в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України. Спеціальний збір до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб встановлюється у порядку, визначеному Законом України “Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 20 вересня 2001 р.

До місцевих податків та зборів (обов'язкових платежів) належать:

податок з реклами; комунальний податок; готельний збір; збір за припаркування автотранспорту; ринковий збір; збір за видачу ордера, на квартиру; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш на бігах на іподромі; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі та іподромі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу лотерей; збір за проїзд територією прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; збір з власників собак..

Місцеві податки, механізм справляння та порядок їх сплати вводяться в дію сільськими, селищними, міськими радами відповідно до наведеного переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України. Виняток становить збір за проїзд територією прикордонних областей автотранспорту, що прямує на кордон, що встановлюється обласними радами. Суми місцевих податків (зборів) зараховуються до бюджетів місцевих рад.

Пропорційні — податки, які розподіляються між державним і місцевими бюджетами у відповідному співвідношенні, зокрема: збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишнього природного середовища тощо.

За *формою обкладення* податки поділяють на прями та непрямі.

До *прямих*, або *прибутковомайнових*, належать податки, що сплачуються в процесі придбання та накопичення матеріальних ресурсів. Вони визначаються розміром об'єкта оподаткування, включаються до ціни товару і сплачуються виробником або власником. Прямі податки, у свою чергу, поділяються на: *особисті податки*, що сплачуються платником за рахунок і залежно від отриманого ним доходу (прибутку) та з урахуванням його платоспроможності (*реальні* (англ. real estate — нерухомість), що сплачуються з окремих видів майна (землі, будівлі) з розрахунку, в основі якого лежить не дійсний, а передбачуваний прибуток.

До особистих податків належать податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на промисел, збір за спеціальне використання природних ресурсів, плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності тощо. Реальними податками є: податок на нерухоме майно (нерухомість), плата (податок) заземлю, податок власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів. До *непрямих* податків (податки на споживання) належать податки, що стягуються в процесі реалізації товарів чи послуг, включаються у вигляді надбавки до їхньої ціни та сплачуються споживачем, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Непрямі податки зручні в застосуванні. Для них характерна простота вилучення, вони забезпечують регулярність надходжень до бюджету, їх стягнення не потребує досконалого, розвинутого податкового апарату. При стягненні непрямих податків виникають правовідносини, в яких беруть участь три суб'єкти: суб'єкт податку, носій податку і податковий орган, тоді як при сплаті прямих податків — носій податку і податковий орган.

Суб'єкт податку — це виробник або продавець товару, який згідно із законом виступає як юридичний платник податку, тобто вносить до бюджету суму податку від реалізованого, товару чи надання послуг.

Носій податку — це юридична чи фізична особа, споживач товару, в ціні якого міститься непрямий податок. Купуючи товари, споживач фактично стає платником, податку, а відтак відбувається перекладення податків із суб'єкта на носія податку.

До непрямих податків належать: податок на додану вартість, акцизний збір, мито, державне мито тощо.

Залежно від *характеру платника* розрізняють:

а) *податки з юридичних осіб*, зокрема податок на прибуток, податок на додану вартість тощо;

б) *податки з фізичних осіб*, зокрема прибутковий податок, податок на промисел тощо;

в) *податки змішаного типу*, зокрема ті, що сплачуються як юридичними так і фізичними особами, в тому числі громадянами-підприємцями (податок на додану вартість, податок із власників транспортних засобів, митний збір, земельний податок тощо).

Залежно від *характеру використання* податки поділяються на *податки загального призначення* та *спеціальні (цільові) податки*. *Податки загального призначення* використовуються на загальнодержавні потреби без конкретизації заходів чи видатків. *Спеціальні податки* зараховуються до державних цільових фондів і використовуються виключно на фінансування конкретних видатків (збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, збір на обов'язкове соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, збір до Державного інноваційного фонду).

За *періодичністю стягнення* податки бувають *разові*, тобто такі, що сплачуються один раз протягом певного відрізка часу (найчастіше податкового періоду) за здійснення певних дій (податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, податок з майна, що успадковується або дарується тощо) та *систематичні (регулярні)*, тобто такі, що сплачуються періодично (щомісячно, щоквартально).

Відповідальність за порушення законодавства про податки

Для забезпечення режиму законності у сфері оподаткування та стабільності надходжень доходів до бюджетів на податкові органи, відповідно до Закону України “Про Державну податкову службу в Україні” від 4 грудня 1990 р. покладено здійснення контролю за додержанням законодавства про податки, інші платежі, валютні операції, порядком розрахунків із споживачами з використанням електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем і товарно-касових книг, лімітом готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи, послуги, а також контроль за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та ліцензій, патентів, інших спеціальних дозволів на здійснення окремих видів підприємницької діяльності. Податкові органи здійснюють контроль за додержанням виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування цих сум до бюджету; обліком платників податків, інших платежів; виявленням і веденням обліку надходжень податків, інших платежів.

Несплата або неповна сплата суб'єктами підприємницької діяльності або громадянами податків, зборів та інших обов'язкових платежів незалежно від того, умисно, чи з необережності, — тягне за собою застосування штрафних (фінансових) санкцій у визначених законодавством розмірах; сплату пені, яка нараховується на суму несплаченого обов'язкового платежу; адміністративну або кримінальну відповідальність осіб, винних в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів відповідно до законів України.

За податковим законодавством *правопорушеннями у сфері оподаткування* визнаються протиправні діяння (дія чи бездіяльність) суб'єктів податкових правовідносин (суб'єкта оподаткування, органу, що здійснює податковий контроль, іншого, органу та/або їх посадових осіб тощо), що призвели до невиконання або неналежного

виконання правил, встановлених нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері оподаткування.

Об'єктом податкового правопорушення є суспільні правовідносини, що виникли з приводу сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових позабюджетних фондів.

Суб'єктами податкових правопорушень є платники податків, які мають об'єкт оподаткування і зобов'язані у зв'язку з цим сплачувати відповідні податки, збори та інші обов'язкові платежі, що передбачені чинним законодавством,

Суми податків, не внесені у визначений термін, а також суми штрафів та інших фінансових санкцій стягуються за весь час ухилення від сплати податків з юридичних осіб незалежно від форм власності та результатів їх фінансово-господарської діяльності у беззаперечному порядку, а з фізичних осіб у судовому порядку або через нотаріальні контори за виконавчими листами.

Умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять до системи оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, чи особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели, до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, — тягне кримінальну відповідальність (ст. 212 Кримінального кодексу України).

Ухилення від подання декларації про доходи від заняття кустарно ремісничим промислом, іншою індивідуальною трудовою діяльністю чи про інші доходи, що оподатковуються прибутковим податком, та в інших випадках, коли подання декларації передбачено законодавством, або несвоєчасне подання декларації, чи включення до неї явно перекручених даних, являють собою адміністративні правопорушення (ст. 164-1 Кодексу про адміністративні

правопорушення — КУпАП). До адміністративної відповідальності притягуються також посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування за незаконне надання підприємцям податкових пільг, що ставлять їх у привілейоване становище щодо інших підприємців (ст. 166³ КУпАП).

Керівники й інші посадові особи банків та інших фінансово-кредитних установ за невиконання вимог, передбачених законодавчими актами про оподаткування, а також за неподання державним податковим органам відомостей про відкриття рахунків суб'єктам підприємницької діяльності притягуються до відповідальності згідно із законодавством України.

Тема 10. Поняття, функції та структура банківської системи України.

ПЛАН

1. Банківська система та її функції.
2. Національний банк України.
3. Класифікація другого рівня банківської системи.

1. Банківська система та її функції.

Банківська система є законодавчо визначеною, чітко структурованою сукупністю різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією кредитно-фінансових установ. Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, що створені і діють на території України відповідно до положень банківського законодавства.

Функції банківської системи:

а) створення грошей і регулювання грошової маси, що забезпечується оперативною зміною банками маси грошей в обігу, через збільшення або зменшення її відповідно до зміни попиту на гроші;

б) *трансформаційна*, завдяки мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів підприємництва та громадян і передачі їх у формі кредиту іншим суб'єктам;

в) *стабілізаційна*, шляхом забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку.

Відповідно до чинного законодавства *банк* — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

2. Національний банк України.

Банківська система України побудована за дворівневим принципом.

Перший рівень банківської системи України представлений Національним банком України (НБУ), який здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України, а також сприяння дотриманню стабільності банківської системи і в межах своїх повноважень, - цінової стабільності.

Національний банк України є юридичною особою, має статутний фонд (10 млн грн.), який перебуває у загальнодержавній власності, має свою печатку із зображенням Державного Герба України, займається господарською діяльністю. При цьому свою діяльність Національний банк здійснює самостійно, незалежно від органів державної влади, має право законодавчої ініціативи і в своїй діяльності підзвітний Президентові України та Верховній Раді України.

Національний банк України виступає емісійним центром держави, банком банків, банком уряду, органом банківського регулювання і нагляду, монетарного та валютного регулювання економіки, впливає за допомогою визначених законодавством функцій та операцій на всі сфери економічного життя країни. Як головний банк держави, НБ У виступає координатором діяльності кредитних інститутів і виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці країни, зберігає кошти державного бюджету України та позабюджетних фондів. Йому належить монопольне право випуску грошей в обіг, а також випуску національних грошових знаків за рішенням Верховної Ради України. Національний банк України створює Державну скарбницю України та організовує її діяльність, зберігає резервні фонди грошових знаків, дорогоцінні метали та золотовалютні запаси.

Національний банк України репрезентує інтереси держави з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях. Як центральний банк держави НБУ здійснює регулювання обсягу грошової маси, застосовуючи відповідні інструменти, а саме:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- відсоткову політику;
- рефінансування комерційних банків;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- депозитну політику;
- управління золотовалютними резервами;
- регулювання імпорту та експорту капіталу.

Національний банк згідно із законодавством України здійснює регулювання та банківський нагляд за діяльністю інших банків, через державну реєстрацію і ліцензування банків визначає правила, що регламентують їх діяльність, встановлює принципи і стандарти ведення бухгалтерського обліку та звітності в банках.

Національний банк України як орган валютного регулювання і валютного контролю видає нормативні акти щодо ведення валютних операцій, визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому, видає ліцензії на проведення операцій із валютними цінностями, здійснює контроль за діяльністю банків та інших установ на валютному ринку.

Керівними органами Національного банку України є Рада Національного банку України та Правління Національного банку України, Рада Національного банку України розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді України для інформування, а також здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики. При цьому Рада здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного, розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї.

Правління Національного банку України приймає рішення щодо економічних засобів і монетарних методів, необхідних для реалізації основних засад грошово-кредитної політики, про зміну відсоткових ставок Національного банку України, про формування резервів і покриття фінансових ризиків Національного банку України щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку тощо).

3. Класифікація другого рівня банківської системи.

Другий рівень банківської системи України складають комерційні банки, різні за організаційно-правовою формою, спеціалізацією, сферою діяльності та власності.

Банки в Україні за видами здійснюваних операцій можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Банки самостійно визначають напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій.

В Україні створюються банки у *формі* акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку. За *формою власності* банки в Україні є державними, зокрема Ощадний банк України та Український експортно-імпорتنний банк, приватними та змішаними. За *територіальною ознакою* банки поділяються на міжнародні, загальнонаціональні, міжрегіональні та регіональні. За *належністю статутного капіталу та способом його формування* - на пайові та акціонерні банки. Відповідно до чинного законодавства кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на *місцеві та центральний кооперативні банки*.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімально необхідної, діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. В Україні у 2002 р. був створений перший кооперативний банк із статусом місцевого.

Учасниками (засновниками) банку можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації. Органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада та правління (рада директорів) банку. Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Банк діє відповідно до статуту, в якому визначені: найменування банку, його місцезнаходження, організаційно-правова форма, види діяльності, які має намір здійснювати банк, розмір і порядок формування статутного капіталу банку тощо.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:

для місцевих кооперативних банків - 1 млн євро;

для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, - 3 млн євро;

для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, - 5 млн євро.

Банки за погодженням з Національним банком України можуть відкривати на території України та за її межами свої філії та представництва. Банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп із дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Однією з умов ефективного функціонування банківської системи є гарантування *банківської таємниці*, а саме інформації щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

Банківською таємницею, зокрема, є:

- а) відомості про стан рахунків клієнтів, у тому числі стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України;
- б) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- в) фінансово-економічний стан клієнтів;
- г) системи охорони банку та клієнтів;
- г) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи-клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- д) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- е) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- е) коди, що використовуються банками для захисту інформації;

ж) інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду.

Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню, встановлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.

Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків, а порядок розкриття банківської таємниці суворо регламентується чинним законодавством.

СЕМІНАРСЬКИЙ МОДУЛЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ОСНОВИ ЗНАНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО. ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ТЕМА 1-2: Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права.

Мета: Закріплення отриманих знань з основ теорії держави і права.

Питання, що визначені для обговорення на занятті .

1. Що таке держава?
2. Дайте визначення поняття права.
3. Яка структура норми права?
4. Що розуміють під джерелами права України?
5. Дайте визначення поняття правовідносини.
6. В чому полягає склад правопорушення?
7. Назвіть види відповідальності.

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. До економічних передумов виникнення держави і права (за історико-матеріалістичною теорією) належать:

- а) Вирізнення скотарських племен.
- б) Відокремлення ремесла від рільництва.
- в) Виникнення патріархальної сім'ї.
- г) Виникнення і розвиток торгівлі.

2. До політичних передумов виникнення держави і права (за історико-матеріалістичною теорією) належать:

а) Неспроможність здійснювати публічну владу застарілими формами і методами в нових умовах господарювання.

б) Утворення класів як великих груп людей із протилежними інтересами.

в) Виникнення виробничої економіки замість привласнюючої.

г) Виникнення між класових конфліктів.

3. *Виберіть правильні відповіді – який орган приймає(видає) :*

1. Укази	а) Голова Верховної Ради
2. Закони	б) Президент
3. Рішення	в) Органи внутрішніх справ
4. Інструкції	г) Верховна Рада
5. Постанови	д) Місцева Рада народних депутатів
6. Накази	є) Міністерство
	ж) Кабінет Міністрів
	з) Місцева державна адміністрація
	і) Органи прокуратури

4. *Вкажіть ознаки, які властиві для норм права:*

а) Мають загальнообов'язковий характер.

б) Підтримуються лише позицією громадськості, громадським осудом за протиправні діяння.

в) За порушення настає юридична відповідальність.

г) Підтримуються державою, її правоохоронними органами.

д) Регулюють важливі суспільні відносини, що мають суттєве значення для людини та суспільства в цілому.

е) Значною мірою закріплюються у законах та інших нормативних актах.

є) Поступово утверджуються у суспільній свідомості і лише після цього стають обов'язковими для громадян.

5. *Визначте джерела права в Україні:*

а) Указ Президента України.

б) Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук.

в) Конституція України.

г) Рішення Херсонської міської ради народних депутатів.

д) Інтерв'ю Голови Верховної Ради України.

- е) Підручник "Кримінальне право України".
- є) Постанова Верховної Ради України.
- ж) Постанова Кабінету Міністрів України.
- з) Рішення з'їзду Народного Руху України.
- и) Наказ Міністерства освіти України.
- і) Рішення товариського суду.

Варіант № 2

1. З наведених визначень оберіть те, яке найповніше:

- а) Закон - це нормативний акт вищого представницького органу влади, що регулює найважливіші суспільні відносини і має вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів;
- б) Закон - це правило, яке треба виконувати;
- в) Закон - це документ, у якому містяться вимоги до громадян країни або їх права, який опубліковано;
- г) Закон - це документ, що надає людині певні права та накладає певні обов'язки.

2. Суб'єктом правовідносин може бути:

- а) Особа без громадянства;
- б) Правовий акт;
- в) Особа без постійного місця проживання;
- г) Право;
- д) Громадянин України.

3. Одним з видів юридичної відповідальності є:

- а) Правопорушення;
- б) Суб'єкт права;
- в) Адміністративна;
- г) Позбавлення волі;
- д) Кримінальна;
- е) Цивільно-правова.

4. Визначте, за які із зазначених дій може настати юридична відповідальність:

- а) Викрадено коштовності з ювелірного магазину;

- б) Учень не поступився місцем жінці похилого віку в автобусі;
- в) Громадянин розпалив вогнище в лісі та залишив його, внаслідок чого виникла лісова пожежа;
- г) Нетверезий перехожий вчинив на вулиці бійку;
- д) Лаборант заводу відмовився брати участь у профспілкових зборах;
- е) Токар спізнився на роботу;
- є) Учень не виконав домашнє завдання;
- ж) Водій фірми порушив правила експлуатації автомобіля та зіпсував двигун автомобіля, на якому працював.

5. Доповніть наведені логічні ланцюжки відповідними термінами та визначте послідовність форми держави:

а) Абсолютна монархія, обмежена монархія, президентська республіка, ...

б) Унітарна держава, федерація, ...

в) Авторитаризм, демократія, ...

б. Визначте, до яких галузей права належать наведені норми :

а) Працівник повинен особисто виконувати доручену йому роботу

б) За вбивство, скоєне у стані необхідної оборони, особа не підлягає відповідальності

в) Штраф за правопорушення може накладати суд або уповноважені на те особи та органи

г) Угоди можуть мати усну, просту письмову та нотаріальну письмову форму

д) Влада в Україні належить народу

е) Подружжя мають рівні права та обов'язки щодо виховання дітей

Реферативне повідомлення:

1. Зміст принципу верховенства права і його відмінність від принципу верховенства закону.

2. Історичне значення прийняття Декларації про державний суверенітет України.

ТЕМА 3: Конституційне право як провідна галузь національного права України.

Мета: Закріплення теоретичних знань з основ конституційного права

Питання, що визначені для обговорення на занятті

1. У чому полягає історичне значення Акту проголошення незалежності України?
2. Які риси характеризують чинну Конституцію України як Основний Закон України?
3. Поняття, джерела, метод Конституційного права України.
4. Органи державної влади та їх компетенція

Варіант №1

1. Як називаються основні напрямки діяльності держави, що розкривають соціальну сутність і призначення в суспільстві?

- а) Ознаки держави;
- б) Риси держави;
- в) Функції держави;

2. Носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є:

- а) Президент України;
- б) Народ;
- в) Конституційний Суд.

3. Як називаються форми вираження і закріплення правових норм?

- а) Правові відносини;
- б) Правова свідомість;
- в) Нормативно – правові акти.

4. Дата прийняття Декларації про державний суверенітет:

- а) 24 серпня 1991 року;
- б) 3 серпня 1990 року;
- в) 16 липня 1990 року.

5. Орган законодавчої влади:

- а) Кабінет Міністрів;

- б) Президент;
- в) Верховна Рада.

6. Орган виконавчої влади:

- а) Кабінет Міністрів;
- б) Верховна Рада;
- в) Верховний Суд.

7. Президент обирається строком на:

- а) 5 років;
- б) 4 роки;
- в) 10 років.

8. Правове положення громадян у країні визначає наявність:

- а) громадянства;
- б) дієздатності;
- в) правоздатності.

9. До пропонованих документів та подій державотворення

України підберіть відповідні дати прийняття :

- а) Акт проголошення державної незалежності України;
- б) Декларація про державний суверенітет України;
- в) Референдум про підтвердження Акта незалежності України;
- г) Закон про економічну самостійність України;
- д) Прийняття Конституції України.

10. Президентом України може бути громадянин України не молодший:

- а) 21 року;
- б) 25 років;
- в) 35 років.

Варіант №2

1. Чергові вибори до Верховної Ради відбуваються:

- а) В останню неділю останнього місяця п'ятого року повноважень;
- б) В останню неділю останнього місяця четвертого року повноважень;

в) В останню неділю останнього місяця сьомого року повноважень.

2. *Яка кількість народних депутатів вибирається до Верховної Ради?*

- а) – 250;
- б) – 300;
- в) – 450;
- г) – 550 .

3. *Який з названих державних органів має право вносити зміни до Конституції України?*

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада;
- в) Конституційний Суд.

4. *Права і свободи людини і громадянина закріплені в:*

- а) Акті проголошення незалежності України;
- б) Конституції України;
- в) Указі Президента України.

5. *Чи допускає законодавство України подвійне громадянство?*

- а) Допускає тільки для громадян української національності;
- б) На підставі двосторонніх угод;
- в) Не допускає.

6. *Як називається постійний правовий зв'язок особи і держави, що виявляється в їх взаємних правах і обов'язках:*

- а) Договір;
- б) Правоздатність;
- в) Правовий статус;
- г) Громадянство.

7. *З якого віку громадяни України можуть бути членами політичних партій?*

- а) З 14 років
- б) З 16 років
- в) З 18 років
- г) Вік не встановлений

8. Конституційні права і свободи:

- а) Можуть бути скасовані Президентом України;
- б) Можуть бути скасовані Верховною Радою;
- в) Не можуть бути скасовані;
- г) Можуть бути скасовані Конституційним Судом України.

9. Права і свободи людини і громадянина закріплені в:

- а) Акті проголошення незалежності України;
- б) Конституції України;
- в) Указі Президента України;

10. Чи допускає законодавство України подвійне громадянство?

- а) Допускає тільки для громадян української національності;
- б) На підставі двосторонніх угод;
- в) Не допускає.

Варіант № 3

1. Як називається постійний правовий зв'язок особи і держави, що виявляється в їх взаємних правах і обов'язках:

- а) Договір;
- б) Правоздатність;
- в) Правовий статус;
- г) Громадянство.

2. З якого віку громадяни України можуть бути членами політичних партій?

- а) З 14 років;
- б) З 16 років;
- в) З 18 років;
- г) Вік не встановлений.

3. Конституційні права і свободи:

- а) Можуть бути скасовані Президентом України;
- б) Можуть бути скасовані Верховною Радою;
- в) Не можуть бути скасовані;
- г) Можуть бути скасовані Конституційним Судом України.

4. Скільки областей входить до складу України?

- а) 18;
- б) 22;
- в) 24;
- г) 25;
- д) 27.

5. *Вкажіть, до якої з гілок влади належать названі органи:*

- 1. Верховна Рада України;
- 2. Конституційний Суд України;
- 3. Президент України;
- 4. Кабінет Міністрів;
- 5. Виконком сільської ради народних депутатів;
- 6. Херсонський обласний суд;
- 7. Вищий арбітражний суд України;
- 8. Районна рада народних депутатів;
- 9. Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- 10. Рада самоврядування мікрорайону;
- 11. Збори трудового колективу підприємства;
- 12. Міністерство економіки України;
- 13. Рада школи.

6. *Визначте умови, які відповідно до Закону України "Про громадянство" необхідні для набуття громадянства України для іноземців:*

- а) Відмова від іноземного громадянства;
- б) Володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування;
- в) Наявність законних джерел існування;
- г) Визнання та виконання Конституції України;
- д) Всі вищезазначені умови.

7. *Визначте форми об'єднань громадян які передбачені законодавством:*

- а) Політична партія;
- б) Громадський рух;
- в) Асоціація;

- г) Спілка;
- д) Громадська організація.

8. *Визначте, за наявності яких умов громадянин отримає право на пенсію:*

- а) Вік чоловіка 60 років;
- б) Стаж роботи на даному підприємстві не менше 10 років;
- в) Стаж роботи чоловіка не менше 25 років;
- г) Членство у профспілці;
- д) Стаж безперервної роботи не менше 15 років.

9. *Розподіліть названі акти за такими групами - конституційні закони, звичайні (поточні) закони, підзаконні нормативно-правові акти:*

- а) Закон України "Про громадянство";
- б) Постанова Кабінету Міністрів "Про зміни у системі ціноутворення";
- в) Конституція України;
- г) Закон України "Про внесення змін та доповнень до Закону України "Про власність";
- д) Земельний кодекс України;
- е) Постанова Верховної Ради "Про підвищення розмірів мінімальної заробітної плати та пенсії";
- є) Закон України "Про внесення змін та доповнень до ст. 104 Конституції України";
- ж) Постанова Великої Ради Народного Руху;
- з) Наказ Міністерства фінансів "Про порядок ведення бухгалтерського обліку";
- и) Указ Президента України "Про порядок утворення фінансово-промислових груп".

10. *З якого віку громадяни України можуть бути членами політичних партій?*

- а) З 14 років
- б) З 16 років
- в) З 18 років
- г) Вік не встановлений

Реферативне повідомлення:

Історичне значення прийняття Декларації про державний суверенітет України.

ТЕМА 5-6: Адміністративне та кримінальне законодавство України.

Мета: Порівняння адміністративного та кримінального законодавства, закріплення теоретичних знань в галузях права.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Назвіть принципи та функції державної служби.
2. Дайте загальну характеристику адміністративного права та його джерел?
3. Адміністративно-правові відносини та їх склад
4. Адміністративне правопорушення та адміністративні стягнення
5. Поняття та зміст кримінального права. Злочин та його види.
6. Кримінальна відповідальність.

Задача № 1

Які з перерахованих органів є уповноваженими розглядати справи про адміністративні правопорушення: суд; органи внутрішніх справ; адміністративна комісія при районних держадміністраціях та виконавчих комітетах; районний відділ освіти; орган пожежної охорони; орган санітарного нагляду; лікар – нарколог.

Задача № 2

Дільничний інспектор міліції провів інструктаж членів громадського формування з охорони громадського порядку і разом з ними вийшов на патрулювання дільниці.

У Дніпровському парку ними були виявлені двоє невідомих громадян, що розпивали спиртні напої у невідповідному місці. На неодноразові наполегливі вимоги ДІМ припинити протиправні дії вони відповіли відмовою, а також відмовились пройти до РВВС для

встановлення особи і складання протоколу про адміністративне правопорушення.

У зв'язку з цим ДІМ були застосовані щодо них заходи фізичного впливу, після чого затриманих було доставлено до районного відділу внутрішніх справ, де і було встановлено їх особи. Під час встановлення їх особи правопорушники перебували в спеціальному приміщенні ОВС протягом 4 годин.

Після оформлення необхідних матеріалів начальник РВВС наклав на правопорушників штраф згідно з ч. 1 ст. 178 КпАП України, а адміністративні справи за злісну непокору за ст. 185 КпАП передав на розгляд районного судді.

Завдання:

- Визначте, які форми управлінської діяльності використовували ДІМ та начальник РВВС;

Визначте, чи є постанова начальника РВВС про накладення адміністративного стягнення актом державного управління і якщо так, то класифікуйте його за юридичними ознаками і терміном дії

Задача № 3

Громадянин Сидоров керував автомобілем у стані алкогольного сп'яніння і був зупинений працівниками ДАІ.

Завдання:

- Які заходи адміністративного примусу можна застосувати в цьому випадку.

- Назвіть правову підставу, послідовність і порядок їх застосування.

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. Який вид суспільних відносин з нижченаведених регулює адміністративне право?

- а) Майнові;
- б) Трудові;

в) У сфері державного управління.

2. Яка з наведених правовідносин є адміністративною?

а) Між підприємством і фермерським господарством;

б) Між суддею і громадянином, який скоїв дрібне хуліганство;

в) Між страховою фірмою і громадянином з питань страхування майна.

3. Які органи мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення?

а) Прокуратура району;

б) Органи внутрішніх справ;

в) Адміністрація підприємства.

4. З якого віку підлягають адміністративній відповідальності особи, які вчинили адміністративне правопорушення?

а) З 14 років;

б) З 16 років;

в) З 18 років.

5. На який максимальний строк застосовується адміністративний арешт до осіб, винних у вчиненні адміністративного правопорушення?

а) На 15 діб;

б) На тиждень;

в) На 1 місяць.

Реферативне повідомлення:

1. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

2. Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОСНОВИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ТЕМА 1: Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини.

Мета: Закріплення теоретичних знань загальної частини цивільного права.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Що розуміють під предметом цивільного права?
2. Які групи відносин складає предмет цивільного права?
3. Як можна визначити поняття цивільного права?
4. Які характерні ознаки методу регулювання цивільного права і чим він відрізняється від методу регулювання інших галузей права?
5. Яка система цивільного права як галузі права?
6. Що розуміють під джерелами цивільного права України?
7. Назвіть суб'єкти і об'єкти цивільного права.

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. Чи залежить правоздатність від віку громадянина?
 - а) Так;
 - б) Ні.
2. Чи зможе самостійно розпоряджатися своїм заробітком 16-ти річний підліток?
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Лише з дозволу батьків.
3. Цивільна дієздатність залежить від:
 - а) Віку і здоров'я;
 - б) Віку і місця роботи;
 - в) Віку і стану психіки.

4. Який орган може обмежити дієздатність особи, що зловживає спиртними напоями:

- а) Суд;
- б) Медичний заклад;
- в) Опікунська комісія.

5. Суд може визначити громадянина безвісти відсутнім, якщо немає відомостей про його перебування?

- а) 1 рік;
- б) 6 місяців;
- в) 3 роки.

Варіант № 2

1. Юридична особа – це:

- а) держава;
- б) приватний підприємець;
- в) КСП.

2. Документ про діяльність юридичної особи, її права і обов'язки називається:

- а) Наказом;
- б) Статутом;
- в) Установчим договором.

3. Чи відрізняється правоздатність і дієздатність юридичних і фізичних осіб?

- а) Так;
- б) Ні.

4. Орган, через який діє юридична особа, може бути...

- а) Лише колегіальним;
- б) Одноосібним;
- в) Як одноосібним, так і колегіальним.

5. Діяльність юридичної особи припиняється у разі її....

- а) Ліквідації;
- б) Реорганізації і ліквідації;
- в) Реорганізації, ліквідації визнання банкрутом, фізичного знищення.

Задача

Визначте, у яких випадках для учасників правовідносин необхідно мати дієздатність, а у яких достатньо мати правоздатність. Складіть таблицю.

- а) Бути власником квартири;
- б) Купувати магнітофон;
- в) Взяти позику;
- г) Бути автором статті до газети;
- д) Брати в тимчасове користування речі в пункті прокату;
- е) Отримати автомобіль у подарунок;
- є) Отримати гроші у спадщину;
- ж) Користуватися житловим приміщенням;
- з) Обміняти фотоапарат на мопед.

ТЕМА 2: Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.

Мета: Закріплення теоретичних знань загальної частини цивільного права.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. В чому полягає позовна давність?
2. Що розуміють під правом власності.
3. Назвіть форми власності в Україні та розкрийте їх сутність.
4. Як можна визначити поняття права інтелектуальної власності?

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. Форми власності:
 - а) Державна, загальнодержавна, комунальна;
 - б) Колективна;
 - в) Державна, комунальна, приватна.
2. Вимоги щодо усунення перешкод у користуванні майном – це:

а) Віндикаційний позов;

б) Негаторний позов.

3. *Право власності виникає в момент:*

а) Передачі речей або документів на них;

б) Оплати вартості;

в) Згоди двох сторін.

4. *Казенне підприємство – це різновид:*

а) Загальнодержавного майна;

б) Приватної власності;

в) Комунальної власності.

5. *З перерахованих суб'єктів назвіть тих, хто може набувати право власності на землю:*

а) Громадяни України;

б) Іноземці;

в) Держава.

Варіант № 2.

1. *Яка з форм власності в Україні має верховенство?*

а) Приватна;

б) Державна;

в) Комунальна;

г) Усі форми власності є рівноправними.

2. *Вирощена в державному сільськогосподарському підприємстві продукція є об'єктом права власності:*

а) Спільної власності;

б) Колективної;

в) Загальнодержавної

3. *Суб'єктами права власності в Україні визначаються включно:*

а) Народ України;

б) Держава;

в) Громадяни;

г) Народ України, громадяни, юридичні особи і держава.

4. *Лише власник майна має право:*

- а) Володіти майном;
- б) Володіти, користуватися і розпоряджатися майном;
- в) Розпоряджатися майном.

5. Хто з названих землекористувачів є суб'єктами права колективної власності на землю?

- а) Фермер;
- б) КСП;
- в) Сільськогосподарські кооперативи;
- г) Особисте підсобне господарство громадянина.

Варіант № 3

1. Дорученням визначається:

- а) Письмове уповноваження, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами;
- б) Письмова угода, у якій не зазначена дата її вчинення.

2. Загальний термін для захисту прав за позовом особи, права якої порушені (позовна давність):

- а) 5 років;
- б) 3 роки;
- в) 1 рік.

3. Строк дії доручення, якщо строк у ньому не зазначений:

- а) 1 рік;
- б) 3 роки;
- в) 5 років.

4. Обчислення строків позовної давності.

- а) Роками;
- б) Днями;
- в) Роками, днями, місяцями.

5. Визначте термін позовної давності при придбанні неякісного товару від постачальника для подачі позову до господарського суду:

- а) 1 рік;
- б) 6 місяців;

- в) 2 місяці;
- г) 2 тижні.

Задача

Визначте, у яких випадках угоди будуть визнані недійсними :

- а) 16-річна П. за дорученням батьків придбала магнітофон
- б) 19-річний М. без дозволу батьків подарував куртку товаришеві
- в) 15-річний С. без згоди батьків поміняв фотоапарат на собаку
- г) 17-річний Г. без згоди батьків подарував своїй дружині коштовний перстень, що перейшов йому у спадщину
- д) 11-річна Т. придбала зошити
- е) 12-річний В., коли батьки виїжджали у відрядження, на залишені йому гроші придбав фотоапарат
- є) 14-річний Н. на зароблені під час канікул гроші без згоди батьків придбав магнітофон

Реферативне повідомлення:

Зміст термінів “публічний договір ” та “договір приєднання ”.

Тема 3: Зобов'язальне право. Загальні положення про договір. Окремі види договорів. Спадкове право.

Мета: Закріплення теоретичних знань в сфері зобов'язального права.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Які характерні ознаки зобов'язального права?
2. Які Вам відомі підстави виникнення зобов'язань?
3. Які Ви знаєте способи припинення зобов'язань?
4. Що таке порушення зобов'язань? Які правові наслідки наступають у випадку порушення зобов'язань?
5. Дайте визначення терміну ”договір ”. Що таке оферта і акцепт?
6. Охарактеризуйте окремі види договорів.
7. У чому полягають особливості позадоговірних зобов'язань?
8. Що таке цивільно – правова відповідальність і які її особливості?

9. Що таке спадкування? Охарактеризуйте способи спадкування.

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. Як називаються сторони зобов'язання?

- а) Боржниками;
- б) Боржник і кредитор;
- в) Боржник, кредитор і третя особа.

2. Предметом застави може бути:

- а) Земля;
- б) Гроші;
- в) Нерухоме майно.

3. Пропозиція укласти договір називається:

- а) Акцепт;
- б) Оферта

4. Назвіть документи, що складають сторони, якщо при укладенні договору виникають спірні питання:

- а) Акт;
- б) Комерційний акт;
- в) Протокол розбіжностей.

5. Переддоговірні спори вирішується:

- а) Господарським судом;
- б) Судами загальної юрисдикції;
- в) Обласними (районними) державними адміністраціями;
- г) Третейським судом.

Варіант № 2

1. Коли вважається укладеним договір купівлі – продажу:

- а) Домовленість між продавцем і покупцем по основних умовах договору;
- б) Передача продавцем майна у власність покупця;
- в) Сплата грошової суми.

2. *Форма договору купівлі – продажу житлового будинку, якщо однією із сторін є громадяни:*

- а) Письмова форма (підпис сторін);
- б) Шляхом обміну листами;
- в) Шляхом обміну телеграмами;
- г) Нотаріально засвідчена.

3. *Право покупця на обмін непродовольчого товару належної якості, що не підійшов по розміру становить:*

- а) 1 тиждень;
- б) 1 місяць;
- в) 14 днів;
- г) 6 місяців.

4. *Строки пред'явлення претензій у зв'язку з недоліками проданої речі, на яку встановлено гарантійний строк:*

- а) 1 рік;
- б) 6 місяців;
- в) 3 роки;
- г) 2 роки, а якщо нерухоме майно – 3 роки.

5. *Як називається договір, за яким між сторонами проводиться обмін одного майна на інше?*

- а) Договір про зміну власності;
- б) Договір дарування;
- в) Договір міни;
- г) Безоплатний договір.

Варіант № 3

1. *Договір поставки – це:*

- а) Обмін одного майна на інше;
- б) Коли – поставачальник зобов'язується передати у певні строки, а покупець – зобов'язується прийняти товар і оплатити за встановленими цінами;
- в) Одна сторона передає другій стороні майно у користування.

2. *Хто є сторонами (суб'єктами) договору поставки?*

- а) Постачальник;
 - б) Покупець;
 - в) Громадянин, діяльність якого пов'язана з особистим (сімейним, домашнім) споживанням.
3. Який строк позовної давності за позовами про недоліки проданого товару?
- а) 1 рік;
 - б) 3 роки;
 - в) 6 місяців;
 - г) 3 місяці.
4. Якщо під час приймання продукції виявлено недостачу або порушення умов якості, комплектності тощо, одержувач повинен:
- а) Зупинити перевірку й повідомити постачальника про недоліки;
 - б) Забезпечити зберігання отриманої продукції;
 - в) Повернути продукцію постачальнику;
 - г) Відмовитися від виконання зобов'язання.
5. Якість продукції, що поставляється господарством, повинна відповідати:
- а) Стандартам;
 - б) Технічним умовам;
 - в) Правилам ветеринарного і санітарного нагляду;
 - г) Вимогам покупця.

Варіант № 4

1. Чи можна вважати укладеним договір контрактації, якщо відсутня умова про строки здачі продукції?
- а) Так, якщо сторони не заперечують проти цього;
 - б) Ні;
 - в) Лише у виняткових випадках.
2. Сторонами у договорі контрактації виступають:
- а) Громадяни України;
 - б) Іноземні підприємства, організації;
 - в) Підприємства, організації, на які в установленому порядку покладено функції державної закупівлі сільськогосподарської продукції;

г) Заготівельник і виробник.

3. *Який предмет договору контракції?*

- а) Товари споживання;
- б) Сільськогосподарська продукція;
- в) Нерухоме майно.

4. *Кількість і асортимент сільгосппродукції, яку потрібно закупити, визначаються:*

- а) Відповідно до контракту;
- б) За розсудом сторін;
- в) За вказівкою керівника сільськогосподарського виробництва.

5. *У разі відмови від приймання продукції заготівельник повинен:*

- а) Повернути продукцію виробнику;
- б) Заявити господарству про факт відмови у письмовій формі;
- в) Скласти про це акт за участю державного інспектора із заготівель і якості продукції.

Варіант № 5

1. *Договір майнового найму – це якщо:*

- а) Наймодавець зобов'язується надати наймачеві майно у користування;
- б) Наймодавець зобов'язується надати наймачеві майно за плату;
- в) Наймодавець зобов'язується надати наймачеві майно у тимчасове користування за плату.

2. *Лізинг – це різновид договору:*

- а) Перевезення;
- б) Постачання;
- в) Найму.

3. *Припинення договору найму, укладеного на невизначений строк, відбувається, якщо сторона попередила про це за:*

- а) за 6 місяців;
- б) за 1 місяць, а якщо нерухоме майно – за 3 місяці;
- в) за 2 місяці, а якщо нерухоме майно – за 6 місяців;

4. *Передача наймачем речі в піднайм:*

- а) Заборонено;
- б) Можливе лише в випадках, визначених законом;
- в) Можливе за згодою наймодавця.

5. Чи можливе розірвання договору, якщо наймодавець не проводить капітального ремонту речі?

- а) Так;
- б) Ні.

Реферативне повідомлення:

1. Договір контрактації сільськогосподарської продукції.
2. Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи.

Тема 4. Поняття трудового права. Трудові правовідносини. Трудовий договір.

Мета: Закріплення отриманих знань про трудові права громадян.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Дайте загальну характеристику галузі трудового права та його джерел? Охарактеризуйте особливості трудових правовідносин.
2. У чому полягають юридичні властивості колективного договору?
3. Що таке трудовий договір і які його правові властивості?
4. Які умови та порядок прийняття на роботу?
5. Яка мета та порядок проведення випробування при прийомі на роботу?
6. Назвіть випадки, коли працівник, який звільняється з роботи, не повинен відпрацьовувати два тижні.
7. Якими є підстави для розірвання трудового договору з ініціативи власника та з ініціативи працівника?
8. Порівняйте переведення на іншу роботу та переміщення.

Варіант № 1

1. Який випробувальний строк встановлюється при прийомі на роботу інженера – меліоратора?

а) До 3 місяців;

б) До 1 місяця;

в) До 6 місяців;

2. Чи потрібна при переведенні на іншу постійну роботу згода керівника?

а) Ні;

б) Так.

3. Вам доручено виконання роботи за тією ж спеціальністю, але в іншому відділі із зміною заробітної плати в сторону збільшення. Це...

а) Переміщення;

б) Переведення.

4. На який строк приймаються працівники, що тимчасово заміщують відсутніх?

а) До 2 місяців;

б) до 4 місяців;

в) До 6 місяців.

5. Чи встановлюється випробувальний строк при переведенні робітника на іншу роботу на інше підприємство?

а) Так;

б) Ні.

Варіант № 2.

1. На який строк роботодавець може перевести працівника на іншу роботу при аварії?

а) До 3 місяців;

б) До 1 місяця;

в) На той строк, що необхідний підприємству.

2. На який максимальний строк укладається трудовий контракт з керівником державного закладу?

а) До 1 року;

б) До 6 місяців;

в) До 5 років.

3. В який строк треба завести трудову книжку на працівника, який приймається на роботу:

- а) За період строку випробування;
- б) Протягом 5- денного терміну;
- в) Не пізніше 1 місяця.

4. Чи встановлюється випробувальний строк при прийнятті на роботу молодих спеціалістів?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Іноді.

5. Який строк переведення при простой?

- а) До 1 місяця;
- б) На весь строк, якщо на тому ж підприємстві, а якщо на іншому до 1 місяця;
- в) В своєму підприємстві – до 3 місяців і до 1 місяця – в іншому.

Варіант № 3

1. Визначте основні документи, що необхідно надати при укладенні трудового договору:

- а) Свідоцтво про народження, паспорт, заяву, автобіографію;
- б) Паспорт, трудову книжку;
- в) Заяву, характеристику з попереднього місця роботи чи навчання, довідку з місця проживання.

2. Як називається особлива письмова форма трудового договору, якою визначається термін його дії, права і обов'язки сторін, їх відповідальність, а також умов дострокового припинення договору?

- а) Договір підряду;
- б) Трудовий контракт;
- в) Цивільна угода.

3. Випробування при прийнятті на роботу не встановлюється:

- а) Винахідникам і раціоналістам;
- б) Особам, які не досягли 18 років;

в) Особам, які не досягли 16 років;

г) Молодим спеціалістам після закінчення вищих навчальних закладів.

4. Який строк випробування може бути встановлений при прийнятті на роботу?

а) 1 рік;

б) 6 місяців;

в) 3 місяці;

г) 1 місяць.

5. Трудовий договір вважається укладеним з часу:

а) Написання заяви;

б) Зарахування працівника на роботу за наказом (розпорядженням);

в) Першого дня фактичної роботи.

Варіант № 4.

1. На який строк допускається переведення працівника на іншу роботу в разі аварійної ситуації?

а) На 2 тижні;

б) До 2 місяця;

в) Без обмеження строку.

2. Чи є порушенням трудової дисципліни відмова від тимчасового переведення на іншу роботу в разі простою?

а) Ні;

б) Так;

в) Ні, якщо в працівника є на те поважні причини.

3. Про зміну істотних умов праці: систему і розмір оплати праці, пільги, режим, зміну виду роботи, зміну розрядів й найменування посад та інше, працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж:

а) За 3 місяці;

б) За 2 місяці;

в) За 2 тижні.

4. *Переведення на іншу роботу допускається за згодою працівника:*

- а) Тимчасове переведення на іншу роботу у разі простою.
- б) Переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, установі, організації, а також переведення на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією;
- в) Переміщення працівника на тому ж підприємстві, у тій же установі, організації на інше робоче місце в межах спеціальності, кваліфікації чи посади.

5. *Тимчасове переведення на іншу роботу допускається без згоди працівника у випадках:*

- а) Стихійного лиха;
- б) Тимчасової відсутності іншого працівника;
- в) Переведення на роботу у іншу місцевість.

Варіант № 5.

1. *У який термін працівник повинен попередити роботодавця про намір розірвати трудовий договір за власною ініціативою?*

- а) За 1 тиждень;
- б) За 2 тижні;
- в) За 2 місяці.

2. *Яка з наведених обставин трудового законодавства визнається підставою для припинення трудового договору?*

- а) Відмова працівника від надурочної роботи;
- б) Зміна назви підприємства;
- в) Призов або вступ працівника на військову службу;
- г) Самовільне вселення працівника до квартири відомчого будинку.

3. *За попередньою згодою якого органу, що діє на підприємстві, може бути розірвано трудовий договір з ініціативи роботодавця:*

- а) Загальних зборів трудового колективу;
- б) Профкому;
- в) Ради трудового колективу.

4. У межах якого часу працівник повинен бути попереджений письмово про звільнення за скороченням чисельності або штату працівників:

- а) За 3 місяці;
- б) За 2 тижні;
- в) За 2 місяці.

5. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця здійснюється без попередньої згоди профкому у випадках:

- а) Скорочення чисельності або штату працівників;
- б) Систематичного порушення працівником своїх трудових обов'язків;
- в) Ліквідації підприємства;
- г) Поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу.

Реферативне повідомлення:

- 1. Правове забезпечення охорони праці.
- 2. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору.

Тема 5: Робочий час і час відпочинку. Правове регулювання оплати праці.

Мета: Закріплення отриманих знань про трудові права громадян.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

- 1. Що таке робочий час та час відпочинку, які види їх тривалості Вам відомі?
- 2. Які особливості прийняття на роботу та умов праці неповнолітніх?
- 3. Що таке основна заробітна плата та додаткова, у чому їх відмінність?
- 4. Які види державної допомоги передбачені чинним законодавством про соціальний захист?

Тестові завдання по темі:**Варіант № 1**

1. Щорічно - особам, віком до 18 років надається основна відпустка тривалістю:

- а) 28 календарних днів;
- б) 31 календарний день;
- в) 1 календарний місяць;
- г) 24 календарні дні.

2. Чим визначається тривалість щоденної роботи при п'ятиденному робочому тижні?

- а) Угодою сторін;
- б) Колективним договором;
- в) Трудовим договором;
- г) Правилами внутрішнього трудового розпорядку.

3. Нормальна тривалість робочого тижня складає:

- а) 41 годину;
- б) 36 годин;
- в) 40 годин.

4. Напередодні святкових і неробочих днів тривалість робочого часу працівників скорочується на:

- а) 30 хвилин;
- б) 45 хвилин;
- в) 1 годину;
- г) 2 години.

5. Працівникам надається перерва для відпочинку і харчування протягом робочого дня не більше:

- а) 1 години;
- б) 2 годин;
- в) 30 хвилин.

Варіант № 2

1. Визначте, у яких випадках зазначені працівники мають право на скорочений, а в яких на неповний робочий день :

- а) Токар, що доглядає за хворим батьком;
- б) Шістнадцятирічний слюсар;
- в) Ткаля, яка має малолітню дитину;
- г) Лаборант, що працює на роботі із шкідливими умовами праці.
- д) Слюсар, що суміщає роботу з навчанням в інституті

2. Який час вважасться нічним згідно з чинним трудовим законодавством?

- а) 3 20 до 8 години;
- б) 3 22 до 6 години;
- в) 3 23 до 7 години;
- г) 3 0 до 6 годин.

3. До видів часу відпочинку належать:

- а) Перерви протягом робочого дня чи зміни;
- б) Щоденний відпочинок між робочими днями;
- в) Щотижневі вихідні дні;
- г) Щорічні святкові та неробочі дні;
- д) Щорічні відпустки;
- е) Правильно все вищезазначене.

4. Що таке основна заробітна плата?

- а) Винагорода за працю понад установлені норми;
- б) Винагорода за трудові успіхи та винахідливість;
- в) Винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці;
- г) Винагорода за особливі умови праці;
- д) Правильно все вищезазначене;

5. Оплата праці за трудовим договором здійснюється:

- а) систематично;
- б) одноразово;
- в) поділяється на основну та додаткову частини;
- г) має встановлений державою мінімальний розмір;

**Тема 6: Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність.
Трудові спори.**

Мета: Закріплення теоретичних знань в галузі трудового права.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Що таке трудова дисципліна та які засоби її забезпечення Вам відомі?
2. Які види заохочень і дисциплінарної відповідальності Вам відомі?
3. Які особливості застосування дисциплінарної відповідальності?
4. Що така трудовий спір та які його види?
5. Який порядок розгляду індивідуальних трудових спорів?
6. Як вирішуються колективні трудові спори?

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. *Через помилки в складанні акту прийому будівельних матеріалів нестача на суму 980 грн. постачальником не була відшкодована. Яку суму можна стягнути з товарознавця, що складав акт, якщо його заробітна платня складас 810 грн.?*

- а) 980 грн.;
- б) 810 грн.;
- в) Не буде притягнутий до матеріальної відповідальності.

2. *Перебуваючи у нетверезому стані, вантажник при перенесенні пошкодив матеріальні цінності. Який вид матеріальної відповідальності буде застосований у даному випадку?*

- а) Повна;
- б) Обмежена;
- в) Підвищена.

3. *З гардеробу фірми зник плащ. Яку матеріальну відповідальність буде нести гардеробник, якщо з ним не був укладений договір про матеріальну відповідальність?*

- а) Не несе відповідальності;
- б) Повну;
- в) У межах однієї заробітної платні.

4. Протягом якого строку (з дня виявлення) керівник повинен звернутися до суду, якщо з робітника стягують збитки в повному обсязі?

- а) 1 місяць;
- б) 3 роки;
- в) 1 рік.

5. Через несвочасне розвантаження вагонів, з вини керівника, підприємство сплатило за простій – 425 грн. Яку суму можна стягнути з винуватця для покриття заподіяної шкоди?

- а) 1 – місячну заробітну платню;
- б) 425 грн.;
- в) Не можна стягнути збиток, а лише застосувати дисциплінарне стягнення.

6. Чи буде відшкодована шкода касиром, якщо у касі виявлена нестача, а договір про матеріальну відповідальність не був укладений?

- а) В межах однієї заробітної платні;
- б) Ні;
- в) Повна матеріальна відповідальність.

7. Який вид матеріальної відповідальності треба застосувати, якщо шкода вчинена в результаті аварії автомобіля, який водій використовував в особистих цілях під час робочого дня?

- а) Повна;
- б) Обмежена;
- в) Підвищена.

8. В якому розмірі повинен відшкодувати збитки завгосп, якщо з його вини сільськогосподарське підприємство заплатило штраф за неповернення тари консервному заводові?

- а) Повністю;
- б) В межах 1 заробітної платні;
- в) В межах 3 заробітних плат.

9. В межах якого строку (з дня виявлення шкоди), роботодавець повинен видати розпорядження про утримання із заробітної платні

суми в рахунок погашення шкоди?

- а) 1 рік;
- б) 2 тижні;
- в) 1 місяць.

10. Який вид матеріальної відповідальності буде застосований, якщо працівник по необережності пошкодив обладнання, вартість ремонту якого склалася 830 грн.?

- а) Повна матеріальна відповідальність;
- б) В межах однієї заробітної платні;
- в) 3 заробітні платні.

Варіант № 2.

1. Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок:

- а) Порушення дисципліни праці;
- б) Адміністративного правопорушення;
- в) Порушення покладених на них трудових обов'язків.

2. На працівника не може бути покладена відповідальність:

- а) Що відноситься до категорії нормального виробничого-господарського ризику;
- б) За не отримані підприємством, установою, організацією прибутки;
- в) За шкоду, заподіяну працівником, який перебував у стані крайньої необхідності;
- г) За шкоду, заподіяну внаслідок порушення покладених на працівника трудових обов'язків.

3. За шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації при виконанні трудових обов'язків працівники, з вини яких заподіяна шкода, несуть матеріальну відповідальність у розмірі:

- а) Середнього місячного заробітку;
- б) Прямої дійсної шкоди;
- в) Двох середніх місячних заробітків.

4. Письмові договори про повну матеріальну відповідальність можуть бути укладені підприємством, установою, організацією з працівниками, які досягли;

- а) 16 років;
- б) 18 років;
- в) 25 років.

5. Письмовий договір про колективну (бригадну) відповідальність укладається між працівником, установою, організацією :

- а) Бригадиром;
- б) Усіма членами колективу;
- в) 1/2 членів колективу.

Чи може адміністрація розширити перелік мір заохочення передбачених законодавством?

- а) Так;
- б) Ні.

6. Чи є мірою дисциплінарного стягнення позбавлення премії?

- а) Так;
- б) Ні.

7. Чи вноситься догана в трудову книжку і в особову справу працівника?

- а) Тільки в особову справу;
- б) Так;
- в) Ні.

8. Чи можна звільнити працівника з роботи за здійснення одного прогулу?

- а) Так;
- б) Ні.

9. Який строк накладання дисциплінарного стягнення з моменту виявлення порушення трудової дисципліни?

- а) 6 місяців;
- б) Не пізніше 1 місяця;
- в) Триденний строк.

Варіант № 3

1. Який строк дії дисциплінарного стягнення?

- а) 1 рік;
- б) 6 місяців;
- в) 1 місяць.

2. Чи вносяться міри заохочення та міри стягнення до трудової книжки працівника?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Тільки міри заохочення.

3. Чи може роботодавець розширити перелік мір стягнення, передбачених законом?

- а) Так;
- б) Ні.

4. Чи вважається мірою дисциплінарного стягнення притягнення працівника до матеріальної відповідальності?

- а) Ні;
- б) Так.

5. Хто несе відповідальність за додержання трудової дисципліни за Статутом про трудову дисципліну?

- а) Будь-які працівники;
- б) Тільки відповідальні працівники окремих галузей.

6. Протягом якого строку з дня здійснення проступку роботодавець може накласти на працівника стягнення?

- а) 6 місяців;
- б) 1 місяць;
- в) 1 рік.

7. Проголом називається відсутність на роботі без поважних причин протягом:

- а) 1-ї години;
- б) 2-х годин;
- в) Всього робочого дня;
- г) Більше 3-х годин протягом робочого дня.

8. *Головними ознаками дисциплінарного проступку є:*

- а) Його протиправність, тобто порушення працівником певних норм права, що закріплюють трудові обов'язки;
 - б) Винуватість працівника в його здійсненні, певна антисуспільна спрямованість;
 - в) Встановлення дисциплінарної відповідальності за нього.
9. *Дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем у строк:*
- а) Безпосередньо з моменту виявлення проступку;
 - б) Не пізніше 1 місяця з дня його виявлення;
 - в) Дисциплінарне стягнення не може бути накладено пізніше 6 місяців з дня вчинення проступку.

Тема 7. Земельне законодавство України. Екологічне право як галузь права.

Мета: Закріплення теоретичних знань в галузі, земельного та екологічного законодавства України.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Дайте загальну характеристику земельного права та його джерел.
2. Який порядок набуття і реалізації права на землю передбачений чинним законодавством?
3. Який порядок вирішення земельних спорів передбачений чинним законодавством?
4. Яка відповідальність наступає за порушення земельного законодавства?
5. Дайте загальну характеристику екологічного права та його джерел.
6. Який порядок використання та охорони надр передбачений чинним законодавством?
7. Які принципи природокористування Вам відомі?
8. Визначте права та обов'язки природокористувачів.

Тестові завдання по темі:

Варіант № 1

1. *Максимальний строк оренди землі;*

- а) 25 років;
- б) 50 років;
- в) 5 років.

2. *Членами фермерського господарства можуть бути особи, що досягли:*

- а) 18 років;
- б) 14 років;
- в) 16 років.

3. *Сільськогосподарські кооперативи – це підприємства, що створюються...*

- а) Фізичною особою;
- б) Лише державою;
- в) Колективом осіб.

4. *Є такі форми власності на землю:*

- а) Державна і колективна;
- б) Лише державна;
- в) Державна, колективна та приватна.

5. *Спори пов'язані із земельними відносинами, вирішуються:*

- а) Місцевими Радами народних депутатів;
- б) Судами і господарськими судами;
- в) КТС.

Варіант № 2

1. *Об'єктами охорони природи є:*

- а) Надра;
- б) Земля;
- в) Фауна.

2. *Порядок розробки державних екологічних програм визначається:*

- а) Кабінетом Міністрів;
- б) Верховною Радою;

в) Місцевими Радами народних депутатів.

3. *Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює:*

- а) Президент;
- б) Верховна Рада;
- в) Конституційний суд.

4. *“Червона книга” перевидається один раз:*

- а) На 10 років;
- б) На 5 років;
- в) Щорічно.

5. *Чи можна притягнути особу до кримінальної відповідальності за порушення екологічного господарства?*

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Ні, лише адміністративна відповідальність.

Реферативне повідомлення:

1. Проблема відповідальності за порушення земельного законодавства.
2. Правові засоби охорони атмосферного повітря та тваринного світу.

Тема 9-10: Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання. Поняття, функції та структура банківської системи України.

Мета: Закріплення отриманих знань з основ фінансового права та банківської системи України.

Питання, що визначені для обговорення на занятті.

1. Дайте загальну характеристику фінансового права та його джерел.
2. Дайте визначення бюджету, як економічної та правової категорії.
3. Що таке бюджетний процес.

4. Дайте визначення податку.
5. Порівняйте прямі та непрямі податки.
6. Яку фінансову діяльність здійснює Національний банк України.

Тестові завдання по темі:**Варіант № 1**

1. *Економічний інструмент розподілу і перерозподілу національного доходу, -*

- а) гроші;
- б) фінанси;
- в) економіка;
- г) фінансово-економічна політика?

2. *Система державних заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і збереження державою, - це:*

- а) фінансово-економічна політика;
- б) фінанси;
- в) фінансова політика;
- г) фінансове право?

3. *Органи управління державними фінансами – це*

- а) Верховна Рада України, Президент України;
- б) Кабінет Міністрів України, Державне казначейство;
- в) Рахункова палата, Державна пробірна палата;
- г) усі вищезазначені органи?

4. *Не є принципом фінансової діяльності:*

- а) гласність;
- б) самореалізація;
- в) самостійність;
- г) плановість?

5. *Основне джерело фінансового права - це:*

- а) Бюджетний кодекс України;
- б) Фінансовий кодекс України;
- в) Банківський кодекс України;
- г) Страховий кодекс України?

6. *План фінансування та використання фінансових ресурсів для збереження завдань і функцій - це:*

- а) бюджетна система;
- б) бюджетні кошти;
- в) бюджет;
- г) фінансова політика?

7. *Принцип бюджетної системи України - це:*

- а) самореалізація;
- б) збалансованість;
- в) гласність;
- г) усі вищезазначені принципи?

8. *Складова бюджетної класифікації - це:*

- а) класифікація фінансування бюджету;
- б) класифікація боргу;
- в) класифікація видатків бюджету;
- г) усі вищезазначені класифікації?

9. *Не є податковими надходженнями:*

- а) загальнообов'язкові збори;
- б) обов'язкові платежі;
- в) адміністративні збори;
- г) усі вищезазначені збори і платежі?

10. *Не є неподатковим надходженням:*

- а) дохід від власності;
- б) операції з капіталом;
- в) надходження від штрафів;
- г) дохід від побічного продажу?

Варіант № 2

1. *Яка кількість стадій бюджетного процесу визначена статтею 19 Бюджетного кодексу України:*

- а) 4 стадії;
- б) 6 стадій;
- в) 8 стадій;

г) 10 стадій?

2. Закон України про Державний бюджет України приймається:

- а) до 1 жовтня;
- б) до 1 листопада;
- в) до 1 грудня;
- г) до 1 січня?

3. Закон України про Державний бюджет України приймає:

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету?

4. Не є ознакою податку:

- а) безоплатність;
- б) примусовість;
- в) стабільність;
- г) цільовий характер?

5. За формою обкладання податки поділяються:

- а) на загальнодержавні та місцеві;
- б) на прямі та непрямі;
- в) на змішані;
- г) на усі інші форми податків?

6. Готельний збір належить:

- а) до прямих зборів;
- б) до непрямих зборів;
- в) до загальнодержавних зборів;
- г) до місцевих зборів?

7. Вид обов'язкового страхування - це:

- а) страхування спортсменів вищих категорій;
- б) страхування життя;
- в) страхування вантажів та багажу;
- г) страхування здоров'я у разі хвороби?

8. Договір страхування укладається:

- а) усно;

- б) письмово;
- в) усно та письмово;
- г) законодавчо не визначено?

9. *За спеціалізацією банки бувають:*

- а) іпотечними;
- б) ощадними;
- в) розрахунковими;
- г) усі вищезазначені варіанти?

10. *Банки в Україні створюються у формі:*

- а) корпорації;
- б) кооперативного банку;
- в) холдингу;
- г) фінансового холдингу?

МОДУЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

У даному модулі пропонуються питання для самостійного опанування навчальним курсом “Правознавство” з метою створення розширеного уявлення про юридичну науку.

ОСНОВИ ЗНАТЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО. ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Тема 1. Основні закономірності виникнення держави. Типи держави. Поняття функцій держави. Державний механізм.

1. Що таке держава? Назвати основні ознаки держави.
2. Перерахувати функції держави.
3. Назвати найважливіші особливості демократичного і авторитарного режимів.
4. Які риси характеризують правову державу?
5. Назвати основні теорії походження держави .
6. Охарактеризувати основні види держав за формами правління.
7. Охарактеризувати основні види держав за формами державного устрою.

Тема 2. Поняття права та його ознаки. Функції і принципи права. Загальна характеристика основних галузей права.

1. У чому полягає сутність права ?
2. Які ознаки властиві праву?
3. Що таке система права?
4. Що таке правова культура? Які шляхи підвищення її в Україні?
5. Що означає поняття «реалізація норм права»? Які є його форми?
6. Назвати ознаки які характеризують правовідносини.
7. У чому полягає взаємозв'язок між законністю і правопорядком?

Тема 3. Конституційне право як провідна галузь національного права України. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система в Україні.

1. Чому конституційне право є провідною галуззю права України?
2. Назвати основні джерела конституційного права.
3. Охарактеризувати основні засади конституційного ладу України.
4. Охарактеризувати конституційні засади територіального устрою України.
5. Охарактеризувати виборчу систему в Україні.
6. Назвати принципи реалізації виборчого права.
7. Визначити поняття референдуму та назвати його види.

Тема 4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадянина України, гарантії їх дотримання. Загальна характеристика системи органів державної влади.

1. Класифікувати конституційні права і свободи людини і громадянина.
2. Назвати загальну характеристику системи органів державної влади в Україні.
3. Яка роль місцевого самоврядування у системі «державо-суспільство»?
4. Назвати законодавчий орган України та визначити принципи його діяльності.
5. Назвати головні повноваження та охарактеризувати роль Президента України у здійсненні державної влади.
6. Назвати виконавчу владу в Україні та її правовий статус.
7. Назвати порядок внесення змін та доповнень до Конституції України

Тема 5. Система та джерела адміністративного права України. Адміністративні правовідносини.

1. Визначити поняття адміністративного права.
2. Що становить предмет адміністративного права?
3. Охарактеризувати джерела адміністративного права та в чому їх особливості?
4. Назвати визначення адміністративного правопорушення.
5. Назвати суб'єктів адміністративного правопорушення.
6. Назвати особливості притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх.
7. Які органи уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення?

Тема 6. Основні поняття і система кримінального права України.

1. Визначити поняття кримінального права та його завдання.
2. Що таке злочин, його ознаки та склад ?
3. Надати класифікацію злочинів за ступенем суспільної небезпечності.
4. Назвати стадії вчинення злочину.
5. Назвати обставини, що виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння.
6. Назвати основні види кримінальних покарань.
7. Назвати злочини за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років та які заходи можуть бути до них застосовані ?

ОСНОВИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Тема 1. Поняття цивільного права. Цивільні правовідносини.

1. Визначити поняття цивільного права, майнових та особистих немайнових відносин.
2. Назвати систему джерел цивільного права.

3. Охарактеризувати Цивільний кодекс України.
4. Назвати цивільно-правові угоди (правочини).
5. Назвати рівні цивільної дієздатності.
6. Назвати підстави виникнення цивільних прав та обов'язків.
7. Назвати способи здійснення захисту цивільних прав.
8. Визнання угоди недійсною та правові наслідки виконання недійсної угоди.

Тема 2. Право власності та інші речові права. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.

1. Охарактеризувати відносини власності: поняття та зміст права власності
2. Визначити момент набуття права власності
3. Охарактеризувати суб'єктів цивільних правовідносин.
4. Охарактеризувати об'єктів права власності.
5. Назвати підстави припинення права власності, визначені цивільним кодексом України.
6. Охарактеризувати право інтелектуальної власності.

Тема 3. Зобов'язальне право. Окремі види договорів.

1. Визначити поняття цивільно-правового зобов'язання
2. Визначити цивільно-правовий договір як підставу виникнення зобов'язань.
3. Охарактеризувати види зобов'язань (договорів)
4. Визначити момент припинення зобов'язань, способи припинення зобов'язань.
5. Визначити поняття, підстави та умови відповідальності за порушення зобов'язань.
6. Назвати види цивільно-правової відповідальності.

Тема 4. Поняття трудового права. Трудовий договір.

1. Надати визначення трудового права. Охарактеризувати його місце в системі галузей національного права України.

2. Охарактеризувати джерела трудового права.
3. Класифікувати суб'єктів трудового права.
4. Назвати форми та види трудових договорів.
5. Назвати види (типологія) змін трудових правовідносин.
6. Визначити умови, за якими визначається характер змін трудового договору.
7. Назвати порядок оформлення звільнення працівника і здійснення розрахунків з ним.

Тема 5. Робочий час та час відпочинку. Оплата праці.

1. Надати класифікацію робочого часу.
2. Визначити режим та облік робочого часу. Види режиму робочого часу
3. Назвати поняття та види часу відпочинку
4. Назвати поняття та види відпусток.
5. Назвати способи правового регулювання оплати праці.

Тема 6. Трудова дисципліна. Матеріальна відповідальність. Трудові спори.

1. Назвати поняття та зміст трудової дисципліни
2. Визначити нормативні акти, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і трудову дисципліну.
3. Назвати правові методи забезпечення трудової дисципліни.
4. Визначити правову сутність матеріальної відповідальності сторін трудового договору.
5. Надати визначення трудового спору та визначити причини його виникнення.
6. Охарактеризувати правові норми якими забезпечується розгляд трудових спорів.

Тема 7. Загальна характеристика земельного права. Гарантії прав на землю. Охорона земель.

1. Охарактеризувати зміст та структуру земельних правовідносин.
2. Назвати принципи земельного права України.
3. Класифікувати землі України за цільовим призначенням.
4. Назвати підстави набуття права власності на землю.
5. Охарактеризувати органи, які вирішують земельні спори.
6. Визначити види відповідальності за порушення земельного законодавства.

Тема 8. Екологічне право та законодавство про охорону навколишнього середовища

1. Визначити предмет екологічного права.
2. Охарактеризувати джерела екологічного права України.
3. Назвати основні принципи екологічного права.
4. Назвати види екологічних прав громадян, передбачених законодавством України.
5. Охарактеризувати загальне та спеціальне природокористування.
6. Визначити форми права власності на природні ресурси, передбачені законодавством України.
7. Назвати види відповідальності за вчиненні правопорушення у галузі екологічного права.

Тема 9. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання.

1. Надати визначення поняття фінансової діяльності держави.
2. Охарактеризувати джерела фінансового права.
3. Визначити поняття бюджету та класифікувати його.
4. Охарактеризувати бюджетний процес в Україні.
5. Назвати поняття податку та функції які він виконує.
6. Охарактеризувати податкову систему України.
7. Надати поняття податку та назвати його функції.

Тема 10. *Поняття, функції та структура банківської системи України.*

1. Визначити правову основу банківської діяльності в Україні.
2. Назвати форми банків України.
3. Назвати функції банківської системи України.
4. Назвати інструменти регулювання обсягу грошової маси Національним банком України.
5. Надати визначення банківській таємниці.
6. Визначити законодавчу базу щодо відшкодування коштів платникам банків.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрне право: Підручник/ За ред. В. П. Жушмана, А. М. Статівки. – Харків: “Право”, 2014. – 296 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах. Том 1. 3. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво “Юридична думка”, 2004. – 584 с.
3. Адміністративне право України: Підручник. Видання друге, змінене і доповнене: Підручники, навчальні посібники, / Коломоець Т. О., — 2012. — 528 с.
4. Адміністративне право: Підручник/ За заг. редакцією Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. – Харків: “Право”, 2013. – 656 с.
5. Адміністративне процесуальне право/ За загальною редакцією Т. П. Мінки. – Харків: “Право”. – 2013. – 352 с.
6. Адміністративне судочинство: Підручник. Видання друге, перероблене і доповнене: Підручники, навчальні посібники, / Коломоець Т. О., — 2011. — 304 с.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. – М.: “Статут”, 1999. – 712 с.
8. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. - К.: Видавництво “Юридична думка”, 2012. – 1020 с.
10. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов.- М.: Новый Юрист, 1998. – 624 с.
11. Веніславський В.Ф. Конституційне право України в схемах і таблицях: навчальний посібник. – Харків: “Право”, 2014. – 376 с.
12. Господарське право: підручник / За загальною редакцією Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Харків: “Право”, 2013. – 696 с.
13. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.Л. Основи загальної теорії держави і права (терміни, визначення, елементи змісту). – К.: НАВСУ, 1998. – 237 с.

14. Демократичні засади державного управління та адміністративне право. Монографія/ За заг. редакцією д.ю.н. В.Б. Авер'янова. – К.: Видавництво “Юридична думка”, 2010. – 496 с.
15. Державне будівництво і місцеве самоврядування/ За ред. О.В. Серьогіної. – Харків: “Право”, 2013. – 360 с.
16. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / за загальною редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка К.: Видавництво „Юридична думка”, 2008 – 720 с.
17. Екологічне право: підручник/ За ред. А.П. Гетьмана. – Харків: “Право”. – 2014. – 432 с.
18. Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копсичикова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 320 с.
19. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів]/ За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
20. Загальна теорія держави і права: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
21. Земельне право України: Підручник. Видання друге, перероблене і доповнене: Підручники, навчальні посібники, / Каракаш І. І., Погрібний О. О., — 2008. — 600 с.
22. Кампо В.М. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) та диск: Вибрані акти Євро суду з прав людини, Конституційного Суду України та конституційних судів (трибуналів) зарубіжних країн. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.
23. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар / За ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової / Ківалов С.В., Харитонова О.І., Пасенюк О.М., Аркелян М.Р. та ін. – Х.: ТОВ “Одіссеї”, 2005. – 552 с.
24. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 432 с.

25. Кодекс Законів про працю України/[Електронний ресурс]:- Форма доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
26. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. – Київ: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
27. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. – 4-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 1998. – 416 с.
28. Коментар до Конституції України / Авер'янов В.Б., Бойко В.Ф., Борденюк В.І. та інші. – Київ, 1996. – 376 с.
29. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
30. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / За редакцією В. В. Сташиса, В. Я. Тація. - Харків: "Право", 2010. – 456 с.
31. Лисенков С., Колодій А. Теорія держави та права. – К., 2003. – 353 с.
32. Марочкін І.Є. Організація судових та правоохоронних органів: Підручник / Л. М. Москвич, П. М. Каркач та ін.; за редакцією І. Є. Марочкіна. – Харків: "Право", 2014. – 448 с.
33. Навроцький В.О. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
34. Орлюк О.П. Фінансове право: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
35. Правознавство. Підручник / [В.Ф. Погорілко, Г.А. Шпиталенко]. – "Каравела", 2011. – 600 с.
36. Правознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вид-во "Фоліо", 2014. – 635 с.
37. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності правознавство. – Вид. 2-е. – К., 1994. - 236 с.
38. Ратушняк С.П. Правознавство. Практичний курс: Навчальний посібник для 9-го класу. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2010. – 208 с.

39. Сидор В.Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку. Монографія – К.: Видавництво “Юридична думка”, 2011. – 312 с.
40. Синеокий О.В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики: Учебное пособие. – Харків: “Право”, 2014. – 512 с.
41. Сімейне право України: Підручник: Підручники, навчальні посібники, / Харитонов Є. О., — 2010. — 320 с.
42. Словник базової термінології з адміністративного права: Навчальний посібник: Підручники, навчальні посібники, / Коломоєць Т. О., — 2010. — 240 с.
43. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – 2-ге вид., перероб і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.
44. Теліпко В.Е. Закон України “Про судоустрій та статус суддів”. Науково-практичний коментар / За ред.. Молдована В.В. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
45. Теліпко В.Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р. / За ред.. Притики Ю.Д. – К: Центр учбової літератури, 2011. – 696 с.
46. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 570 с.
47. Трудове право України: Навчальний посібник. Видання третє, змінене і доповнене: Підручники, навчальні посібники, / Пилипенко П. Д., — 2010. — 208 с.
48. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред.. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
49. Цивільне право України: Підручник. Видання третє, перероблене і доповнене: Підручники, навчальні посібники, / Старцев О. В., Харитонов Є. О., Харитонова О. І., — 2013. — 808 с.

НОРМАТИВНІ АКТИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 року // ВВР. – 1996. - № 30. – ст. 141(Із змінами, внесеними згідно із Законами № 586-VII від 19.09.2013, ВВР, 2014, № 11, ст.142; № 742-VII від 21.02.2014, ВВР, 2014, № 11, ст.143)
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 // ВВР. – 2010. - № 50-51. – ст. 572
3. Водний кодекс України від 06.06.1995 року // ВВР. – 1995. - № 24. – ст.. 189.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року // ВВР. – 2003. - № 18, № 19-20, № 21-22. – ст. 144.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 року // ВВР. – 2002. - № 3-4. – ст. 27.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року // . – 2005. - № 35-36, № 37. – ст. 446.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року // ВВР 1984. - № 51. – ст. 1122
8. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 року // ВВР. – 2013. - № 34-35. – ст. 458
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року // ВВР. – 2001. - № 25-26. – ст. 131.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року// ВВР. – 2013. - № 9-10, № 11-12, № 13. – ст. 88
11. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 року // ВВР. – 1994. - № 17. – ст. 99.
12. Податковий кодекс України від 10.12.2010 року // ВВР. – 2011. - № 13-14, № 15-16, № 17. – ст. 112.
13. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року // ВВР. – 2002. - № 21-22. – ст. 135.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // ВВР. – 2003. - № 40-44. – ст. 356
15. Цивільний процесуальний кодекс від 06.11.2014 року // ВВР. – 2004. - № 40-41, 42. – ст. 492.

16. Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.1993 року // ВВР. – 1994. - № 13. – ст. 64.
17. Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” від 05.07.2012 року // ВВР. – 2013. - № 27. – ст. 282.
18. Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10.07.2010 // ВВР. – 2010. - № 35-36. – ст. 491
19. Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 17.11.2011 року // ВВР. – 2012. - № 10-11. – ст. 73.
20. Закон України “Про вибори Президента України” від 05.03.1999// ВВР. – 1999. - № 14. – ст. 81
21. Закон України “Про всеукраїнський референдум” від 06.11.2012 року // ВВР. – 2013. - № 44-45. – ст. 634.
22. Закон України “Про громадські об’єднання” від 22.03.2012 року // ВВР. – 2013. - № 1. – ст. 1.
23. Закон України “Про громадянство України” від 18.01.2001 року // ВВР. – 2001. - № 13. – ст. 65
24. Закон України “Про запобігання корупції” від 14.10.2014 року // Голос України від 25.10.2014. - № 206.
25. Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 27.02.2014 року // ВВР. – 2014. - № 13. – ст. 222.
26. Закон України “Про Конституційний Суд України” від 16.10.1996 року // ВВР. – 1996. - № 49. – ст. 272.
27. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 року // ВВР. – 1997. - № 24. – ст. 170.
28. Закон України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” від 22.09.2011 року // ВВР. – 2012. - № 19-20. – ст. 179.
29. Закон України “Про прокуратуру” від 14.10.2014 року // Офіційний вісник України від 07.11.2014 року. - № 87. – ст. 2471
30. Закон України “Про ратифікацію Європейської конвенції про громадянство” від 20.09.2006 року // ВВР. – 2006. - № 45. – ст. 437

31. Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10.02.2010 // ВВР. – 2010. - № 14-15, № 16-17. – ст. 133.
32. Закон України “Про співробітництво територіальних громад” від 17.06.2014 року // ВВР. – 2014. - № 34. – ст. 1167
33. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 07.07.2010 року // ВВР. – 2010. - № 41-42, № 43. – ст. 259
34. Трудовий Кодекс України [Електронний ресурс]:-Форма доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0US00V.html

МІЖНАРОДНІ АКТИ:

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.
4. Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод. Прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р.

У зв'язку з великою кількістю змін та доповнень, що вносяться до нормативних актів, рекомендується користуватись комп'ютерними базами даних за електронними адресами: <http://www.liga.kiev.ua>; <http://www.rada.gov.ua>

Наукове видання

Укладачі:

Віра Миколаївна Галуцько

Василь Васильович Зубенко

Марія Миколаївна Новікова

Василь Миколайович Стратонов

ПРАВознавство

Матеріали подано в авторській редакції

Оригінал-макет виготовлено
в Херсонському Державному Університеті

Підписано до друку 17.06.2015 р.

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсет. Друк офсет. Ум. друк. арк. 18,6

Тираж 300 прим.

Видавництво та друк: Грінь Д.С.

73033, м. Херсон, а/с 15

e-mail dimg@meta.ua

Свід. ДК 4094 від 17.06.2011